

**T.C
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI**

**LOZAN MÜBADELE SÖZLEŞMESİ'NİN
ETKİLERİ VE SONUÇLARI ÜZERİNE
BİR ARAŞTIRMA**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Barış DEMİRTAŞ

BURSA 2008

**T.C
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI**

**LOZAN MÜBADELE SÖZLEŞMESİ'NİN
ETKİLERİ VE SONUÇLARI ÜZERİNE
BİR ARAŞTIRMA
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

Barış DEMİRTAŞ

**Danışman
Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU**

BURSA 2008

T.C
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı'nda 700542004 numaralı Barış Demirtaş'ın hazırladığı “Lozan Mübadele Sözleşmesi'nin Etkileri ve Sonuçları Üzerine Bir Araştırma” konulu Yüksek Lisans çalışması ile ilgili tez savunma sınavı/...../ 2008 günü-..... saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı/başarısız olduğuna oybirliği/oyçokluğu ile karar verilmiştir.

Üye(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Üye

Üye

ÖZET

Dört bölümde ele aldığım bu çalışmanın giriş bölümünde mübadele fikrinin doğuşu ile mübadele öncesi genel durum ve konunun Lozan'da çözüme kavuşturulması sürecine yer verdim. İkinci bölümde, Türkiye'ye gelen mübadiller açısından mübadele uygulamasının başlamasından önce hazırlıklar ile gündeme gelen ve uygulamada ortaya çıkan sorunlar, bunların çözümüne yönelik çabalar ve en nihayetinde mübadillerin üretici duruma getirilerek ekonomik yaşama eklenmeleri, toplumsal ve siyasal yaşama katılmaları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, ikinci bölümde Türkiye tarafı ele alınan konunun Yunanistan tarafındaki etkileri incelenmiş ve Rum mübadillerin Yunanistan'ın sosyo-ekonomik yapısına etkileri ortaya konmuştur. İlk bölümden farklı olarak bu bölümde göçmenlerin Yunanistan'daki siyasal yaşama etkileri de ayrı bir alt başlıkta ele alınmış; bunda da komünist hareketin gelişmesinde göçmenlerin ve mübadelenin ayrı bir öneme sahip olması etkili olmuştur. Son bölümde ise iki ülkeyi yeniden savaşın eşiğine getiren mübadelenin uygulaması ile ilgili olarak etabli sorunu ele alınmıştır.

ABSTRACT

In the introduction section of the present study I have covered in four different section, I have emphasized the emergence of exchange and pre-exchange overall circumstance and the process of the matter for seeking solution at Lausanne. In the section, in terms of immigrants coming to Turkey problems encountered further to preparations owing to commencement of exchange process and encountered during implementations and efforts for finding solutions and finally immigrant's participation into economic life providing gainful skills and their participation into social life have been included. In the third section, impacts of the matter handled in Turkish side created in Greek section have been settled. Contrary to the first section, in the present section immigrant's influences over the Greek social life was evaluated under a separate headline; again in that matter in the development of communist movement immigrant's and exchange process had an independent impact. In the fourth section, pertaining to the implementation of exchange process causing both countries bound to war was evaluated. In the conclusion section, anticipation of both country's leaders and public about the war taken into analysis and criticism were motivated relying on the fact that exchange was an inevitable action had to be carried out.

ÖNSÖZ

Son yıllarda Lozan Nüfus Mübadelesi konusu Türk kamuoyunda giderek artan bir ilgi görmektedir. Mübadeleden hemen sonra Yunanistan'daki mübadil topluluklarının konuyla ilgili sivil toplum kuruluşları oluşturarak mübadele olgusunu kuşaktan kuşağa yazılı ve görsel belgeler ile aktarmalarına ve bu konuda akademik çalışmalara destek olmalarına karşın konu Türkiye'de uzun yıllar hiç böyle bir şey gerçekleşmemiş gibi ilgisizliğe mahkum olmuş ve bunun doğal sonucu olarak da akademik çalışmalar neredeyse yok denecek seviyede kalmıştır. Son yıllarda Türkiye'de de bu konuda bir uyanış başlamış, çeşitli mübadil dernekleri ve vakıfları ortaya çıkmış ve adeta boş geçen yılların acısını çıkartırcasına konuyla ilgili olarak farklı görüşler içeren çok sayıda akademik çalışma ve yayın ortaya konmuştur.

Bu konuyu seçmemdeki temel etken 4. kuşak bir mübadil olarak çevremde mübadele ve sonucunda yaşananlar ile ilgili anlatılanları dinlemiş olmam ve konuya ilgi duymamdı. Bu ilgi özellikle de mübadelenin her iki ülkenin sosyo-ekonomik yapısı üzerindeki etkilerinde yoğunlaşmıştır.

Çalışmanın boyutu yüksek lisans düzeyinde olması nedeniyle eldeki bulgular üzerinde derin analizler yapmak mümkün olmamış, ancak genel birtakım değerlendirmeler ile sınırlı kalınmıştır. Bu bağlamda değerlendirmenin de çalışmanın yüksek lisans düzeyinde bir çalışma olduğu dikkate alınarak yapılması yerinde olacaktır.

Çalışmalarım süresince yardımlarını ve desteğini aldığım hocam Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu'na teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI
I- GİRİŞ	1
A- MÜBADELE FİKRİNİN DOĞUŞU	1
B- MÜBADELE ÖNCESİ GENEL DURUM	3
1- Nüfus Hareketleri ve Yeni Toplumsal Oluşumlar	4
2- Lozan Öncesi Mübadele Sorunu	7
B- LOZAN'DA MÜBADELE SORUNU	9
II- YUNANİSTAN'DAN GELEN GÖÇMENLER	16
A- MÜBADELE İMAR VE İSKAN VEKALETİ	16
1- Vekaletin Kuruluşu	16
2- Vekaletin Merkez Teşkilatlanması ve Bütçesi	17
3- Mübadele İmar ve İskan Kanunu	18
B- TÜRKİYE'DE GÖÇMENLERE YÖNELİK HAZIRLIKLAR	19
1- Göçmenleri Taşıyacak Araçların Belirlenmesi	19
2- Yerleşim Alanlarını Tespiti ve Ön Hazırlıklar	21
3- Terk Edilmiş Taşınmazların Onarımı ve Yeni Köylerin Kurulması	23
C- YUNANİSTAN'DAKİ HAZIRLIKLAR VE TÜRKİYE'YE SEVK	24
1- Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Ara Komisyonlar	24
2- Türkiye'ye Yolculuk	26
D- GÖÇMENLERİN TÜRKİYE'YE YERLEŞTİRİLMESİ	28
1- Göçmenlerin Geçici Beslenme ve Barınma Sorunları	28
2- Göçmenlere Yardım Çalışmaları	29
3- Göçmenlerin Yerleşim Yerlerine Sevki ve Ortaya Çıkan Sorunlar	30
4- Göçmenlerin Barınma Sorunu ve Terk Edilmiş Evler	31
E- GÖÇMENLERİN KARŞILAŞTIKLARI GENEL SORUNLAR VE İÇ GÖÇLER	33
F- GÖÇMENLERİ ÜRETİCİ DURUMA GETİRME ÇABALARI	34
1- Toprak Dağıtımı	36
2- Araç Gereç Dağıtımı, Sermaye ve Kredi Sağlanması	37
G- GÖÇMENLERİN YENİ TOPLUMSAL YAPIYA UYUM SÜREÇLERİ	38
III- YUNANİSTAN'A GİDEN GÖÇMENLER	44
A- KÜÇÜK ASYA FELAKETİ VE GÖÇMENLERİN YERLEŞTİRİLMESİ	44
1- Küçük Asya Felaketi ve Yunanistan'a Göç	44
2- Göçmenlerin Geçici Barınma Sorunları ve Mülteci Kurtarma Fonu	45
3- Mülteci Yerleştirme Komisyonu	47
B- GÖÇMENLERİN YENİ TOPLUMSAL YAPIYA UYUM SÜREÇLERİ VE ETKİLERİ ...	49
1- Etnolojik Etkiler	49
a- Ulusal Türdeşliğin Sağlanması	49
b- Dil Türdeşliğinin Sağlanması	50
c- Makedonya ve Trakya'nın Yunanlılaştırılması	51
2- Ekonomik Etkiler	53
a- Devletin Göçmenler İçin Yaptığı Harcamalar	53
b- Göçmenlerin Tarım Alanındaki Etkileri	54
c- Göçmenlerin Sanayi ve Ticaret Alanındaki Etkileri	57
2- Siyasal Etkiler	59
a- Göçmenlerin Siyasal Eğilimi	59
b- Komünizm ve Göçmenler	61
4- Sosyal ve Kültürel Etkiler	63
a- Göçmen Olma Bilinci	64
b- Yerliler ve Yeni Gelenlerin İlişkileri	65

c- Göçmenlerin Yunanca'ya Etkileri	66
IV- ETABLİ SORUNU	68
A- SORUNUN ORTAYA ÇIKIŞI	68
B- PATRİK SORUNU VE ETABLİ SORUNUNUN ÇÖZÜMÜ	70
1- Patrik Sorunu	70
2- Etabli Sorununun Çözümü	70
V- SONUÇ	73
KAYNAKÇA	76
EKLER	79

Yazar : Barış Demirtaş
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Tarih
Bilim Dalı : Cumhuriyet Tarihi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : VII + 89
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu

A RESEARCH ON LAUSANNE EXCHANGE OF POPULATION AGREEMENT'S IMPACTS AND RESULTS

ABSTRACT

In the introduction section of the present study I have covered in four different section, I have emphasized the emergence of exchange and pre-exchange overall circumstance and the process of the matter for seeking solution at Lausanne. In the section, in terms of immigrants coming to Turkey problems encountered further to preparations owing to commencement of exchange process and encountered during implementations and efforts for finding solutions and finally immigrant's participation into economic life providing gainful skills and their participation into social life have been included. In the third section, impacts of the matter handled in Turkish side created in Greek section have been settled. Contrary to the first section, in the present section immigrant's influences over the Greek social life was evaluated under a separate headline; again in that matter in the development of communist movement immigrant's and exchange process had an independent impact. In the fourth section, pertaining to the implementation of exchange process causing both countries bound to war was evaluated. In the conclusion section, anticipation of both country's leaders and public about the war taken into analysis and criticism were motivated relying on the fact that exchange was an inevitable action had to be carried out.

Key Words

Lausanne, Exchange of Population, Turkey, Greece

Yazar : Barış Demirtaş
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Tarih
Bilim Dalı : Cumhuriyet Tarihi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : VII + 89
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu

LOZAN MÜBADELE SÖZLEŞMESİ'NİN ETKİLERİ VE SONUÇLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

ÖZET

Dört bölümde ele aldığım bu çalışmanın giriş bölümünde mübadele fikrinin doğuşu ile mübadele öncesi genel durum ve konunun Lozan'da çözüme kavuşturulması sürecine yer verdim. İkinci bölümde, Türkiye'ye gelen mübadiller açısından mübadele uygulamasının başlamasından önce hazırlıklar ile gündeme gelen ve uygulamada ortaya çıkan sorunlar, bunların çözümüne yönelik çabalar ve en nihayetinde mübadillerin üretici duruma getirilerek ekonomik yaşama eklenmeleri, toplumsal ve siyasal yaşama katılmaları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, ikinci bölümde Türkiye tarafı ele alınan konunun Yunanistan tarafındaki etkileri incelenmiş ve Rum mübadillerin Yunanistan'ın sosyo-ekonomik yapısına etkileri ortaya konmuştur. İlk bölümden farklı olarak bu bölümde göçmenlerin Yunanistan'daki siyasal yaşama etkileri de ayrı bir alt başlıkta ele alınmış; bunda da komünist hareketin gelişmesinde göçmenlerin ve mübadelenin ayrı bir öneme sahip olması etkili olmuştur. Son bölümde ise iki ülkeyi yeniden savaşın eşiğine getiren mübadelenin uygulaması ile ilgili olarak etabli sorunu ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler

Lozan, Nüfus Mübadelesi, Türkiye, Yunanistan

I- GİRİŞ

A- MÜBADELE FİKRİNİN DOĞUŞU

Jön Türk Devriminin parlamento ve anayasayı getirmesi, hristiyanlar arasında ilk anda olumlu karşılanmış ve imparatorluğun “birlikte yöneticisi” olma düşü ortaya çıkmışsa da Jön Türklerin, azınlıkları Osmanlılaştırma politikası ile umutlar suya düşmüştü. Bu durum Rumlar’ın yüzlerini Atina’ya dönmelerine yol açtı. Bundan sonra çıkan Balkan savaşları ile ilişkiler daha da gerilmiş; Osmanlı’nın toprak kaybetmesi ile beraber Balkanlardan yoğun bir müslüman göçü başlamıştı. Daha önce 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra da önemli göç olayları yaşanmıştı. Bu göçlerin ana nedeni savaşlar nedeniyle imparatorluğun toprak kaybetmesiydi. Kaybedilen topraklardaki Türk-müslüman nüfus, elde kalan bölgelere göç etmişlerdir. Göçler, Balkan savaşları döneminde de devam etmiştir. Avrupa’da müslüman topluluklarına karşı uygulanan baskı, yansımasını Anadolu hristiyanlarına baskı şeklinde buldu. Makedonya’daki hristiyan komitaların benzeri yapıda Anadolu’da Türkler tarafından kurulan başıbozuk çeteler de Rumlar’a karşı baskı uygulamaya başlamışlardı. Bunun yanı sıra İttihat ve Terakki kadrolarının yaratmış olduğu baskılar, özellikle Anadolu’nun Batı sahillerinde yerleşik olan Rumlar’ı rahatsız etmeye başlamıştı. Kısa bir süre sonra da Anadolu Rumları’nın bir kısmı Ege adalarına doğru göç etmeye başladılar. Balkan Savaşları, Jön Türklerin Osmanlılaştırma politikaları ve Venizelos önderliğinde “Büyük Yunanistan”ı gerçekleştirebilecek bir lider bulunduğu inancı, Batı Anadolu Rumları’nın gözlerini Yunanistan’a çevirmesine neden olmuştu.¹

Balkan Savaşları’nın hemen sonrasında Trakya’dan Yunanistan’a göç etmiş olan Rumlar’ın Batı Trakya’daki müslüman köylülere yaptıkları baskılar, Osmanlı devletinin Atina elçilik müsteşarı Galip Kemali Bey tarafından Yunan hükümeti nezdinde protestolarla gündeme getirilmekteydi. Galip Kemali Bey, bu ve benzeri sıkıntılar ortaya çıkınca Selanik ve civarına tetkik gezisi yapmış; sonucunda bu etnik ve dini çatışmaların ancak nüfus mübadelesi ile çözülebileceği fikri ortaya çıkmıştı. Bu arada Venizelos da

¹ Michael Llewellyn Smith, **Yunan Düşü**, çev. Halim İnal, Ankara, Ayraç Yayınevi, 2002, s.50-53. ve Ayhan Aktar, **Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm**, 1. B., İstanbul, İletişim yayınları, 2006, s.111.

sorunun ancak mübadele ile çözülebileceği fikrinden hareketle bir antlaşma üzerinde müzakere fikrini benimsiyordu. Galip Kemali Bey 12 Mayıs 1914 tarihinde merkezden yetki almak amacıyla Sadrazam Sait Halim Paşa'ya hitaben çektiği telgrafta, Yunan Başbakanı Venizelos ile bu konuyu görüştüğünü ve sırf şahsi bir mütalaa olmak üzere Başvekile Makedonya'daki müslümanlarla Aydın vilayeti dahilindeki Rumlar'ın mübadele edilmesini teklif ettiğini belirtir. Galip Kemali Bey Venizelos'un da bu fikre sıcak baktığını belirtmiş ve konuyu sonuca bağlamak için merkezden yetki istemiştir. Konuya İstanbul hükümeti de sıcak bakmıştır.²

Görüşmeler neticesinde varılan anlaşma İzmir civarında (Aydın vilayeti dahilindeki) Rumlarla, Makedonya'daki Müslümanların "zorunlu olmayan mübadelesi"ni öngörüyordu. Anlaşmaya göre oluşturulacak karma komisyonun gözetimi altında azınlıkların düzenli ve rahat bir şekilde değiş tokuş edilmesi sağlanacak, göçmenlere ait taşınmazlara değer biçilecek ve tasfiye edilecekti. Ne var ki bu anlaşma, Osmanlı'nın 1. Dünya Savaşı'na girmesi ile beraber rafa kalkmış ve onaylanmamıştır.³

Her ne kadar uygulama olanağı bulamasa da iki ülke arasındaki bu ilk mübadele denemesi karşılıklı olarak birbirlerinin azınlıklarından kurtulma ve daha homojen bir ulus yaratma gayretlerinin daha o dönemde ortaya çıkmış olduğunu bizlere göstermektedir. Gerçekten de Yunanistan 1830'da bağımsızlığını kazandığı sırada, sınırları içerisinde homojen bir devlet görünümündeydi. Teselya, Makedonya, Girit, Epir ve Ege Adalarının Yunanistan'a geçmesiyle nüfus yapısındaki homojenlik hızla değişmeye başlamıştı. 1913'de Balkan Savaşının bitmesiyle nüfusun etnik yapısı 1830'daki durumdan oldukça farklı bir görüntü arz etmekteydi. Bu tarihte Yunanistan sınırları içindeki Türk, Ulah, Slav ve Arnavutların sayısı nüfusun %20'sini bulmaktaydı.

Bu dönemde Venizelos'un azınlıkların mübadelesi fikrine bakış açısını ortaya koyan bir olay da Bulgaristan'ın müttefikler tarafına çekilmesi meselesinde yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra, Müttefik Devletler, özellikle İngiliz parlamentosundaki Bulgar destekçisi Noel Buxton ve kardeşi L. R. Buxton'un baskılarının da etkisiyle bir öneri hazırlamışlar; Bulgaristan'ı yanlarına alabilmek için Yunanistan'a

² Galip Kemali Söylemezoğlu, **Hatıraları, Canlı Tarihler 5**, , İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1946, s.102.

³ Dimitri Pentzopoulos, **The Balkan Exchange of Minorities and its Impact Upon Greece**, Paris, Mouton&Co, 1962, s.54-55.

Anadolu'da ayrıcalıklar tanınması, böylece Bulgaristan'a da Makedonya'da ayrıcalıklar tanınması gerektiği belirtilmişti. Bu arada Rus Dışişleri Bakanı Sazanov da Buxton önerisiyle paralel olarak Yunanistan'a başka yerlerde verilecek kazanımlar karşılığında Kavala'nın Bulgaristan'a bırakılmasını istedi. Ancak bu teklif müttefikler tarafından dikkate alınmadı. Lloyd George tarafından ise Kavala konusunda Venizelos'a güvence verilmişti. Oysa ki Venizelos aynı günlerde Krala yazdığı mektupta, Bulgaristan'ın müttefikler tarafına çekilmesi için Kavala'nın gözden çıkarılabileceğini; aynı zamanda iki ülke arasında bir nüfus mübadelesi uygulanabileceğini söylüyordu.⁴

B- MÜBADELE ÖNCESİ GENEL DURUM

Yunan ordusunun İzmir'e çıkmasıyla başlayan Türk-Yunan Savaşı'nın askeri aşaması Mustafa Kemal önderliğindeki Türk ordusunun 26 Ağustos 1922 günü başladığı taarruz sonucunda Yunan ordusunun dağılmasıyla beraber İzmir'e girişi ve Mudanya Ateşkes Antlaşması ile sonuçlanmıştı. Savaşın siyasi alanda sonlandırılması ise Lozan'da gerçekleştirilmiştir.

Savaşın askeri aşamasının son bulmasıyla beraber öncelikle Türkiye'den Yunanistan'a olmak kaydıyla yoğun bir göç başlamıştı ve bu yoğun göç hareketi, Yunanistan ve Türkiye arasında zorunlu nüfus mübadelesine varacak sürecin başlangıcı olmuştu.

Yunanistan ve Türkiye arasındaki nüfus mübadelesine 1923 yılı sonlarında başlanmış, bu tarihe kadar her iki ülkede de toplumsal hareketlenmeler çok yoğun biçimde yaşanmıştır. Her iki ülkenin de siyasal ve toplumsal yapısına etkide bulunmuş olan bu hareketlenmeleri bir çok alanda görmek mümkündür. Bu nedendir ki mübadele öncesi yaşanan bu hareketlenmelere kısaca değinmek, mübadele göçlerini anlamak açısından çok yararlı olacaktır.

⁴ Smith, *op. cit.*, s.71-75.

1- Nüfus Hareketleri ve Yeni Toplumsal Oluşumlar

Anadolu ve Doğu Trakya'daki Yunan işgalinin son bulmasıyla beraber kitlesel göç hareketleri başlamıştır. Bu göçleri oluşum sırasına göre üç ana başlık altında toplayabiliriz.⁵

- Türkiye'den Türkiye dışına yönelik göçler.
- Türkiye'de işgalden kurtarılmış yörelere yönelik göçler.
- Türkiye dışından Türkiye'ye yönelik göçler.

İlk göçler olan Türkiye'den Türkiye dışına yönelik göçler, Türkiye'deki Rumlar'ın öncelikle Batı Anadolu ve Marmara Bölgesi'ndeki kentlerden, daha sonra da Doğu Trakya ve Karadeniz kentlerinden göç etmeleriyle ortaya çıkan göçlerdi. Göç süresince kıyı kentlerinde yığılmalar görülmüştü. Bu yığılmalar özellikle İzmir ve İstanbul'da yoğunlaşmıştı. Yığılmalar sonucunda, göç eden insanlarda çok ciddi sağlık, beslenme ve barınma sorunları ortaya çıkmıştı.⁶

Bir ay içerisinde Yunanistan'a göç eden insan sayısı 650.000'i, 1922 yılı sonuna dek de 1.000.000'u buldu. Bu insanların Yunanistan'a göç etmeleriyle birlikte, ayrıldıkları yerlerde önemli oranda boşalmalar meydana gelmiş, bunun yanı sıra Yunanistan'da yol açtıkları nüfus yığılması sonucu orada bulunan Müslümanlara yönelik de baskılar gündeme gelmişti.⁷ İşte bu iki önemli gelişme, diğer iki grup göç hareketine de temel oluşturmuştur.

Fiili işgalin son bulmasıyla beraber, işgalden arındırılmış yörelere doğru göç yaşandı. Savaşın zarar görmüş, evi yanmış vs. insanlar, Rumlar'ın boşalttıkları yerlere göç etmeye başladılar.⁸

Türkiye'den giden Rumların sayısı, Yunanistan'ın o günkü nüfusunun dörtte birine ulaşıyordu. Yunanistan'ın amacı yeni gelenlerden bir kısmını Batı Trakya ve Makedonya'daki müslümanların yerlerini kullanarak yerleştirmektir. Yunan ordusunun Anadolu'da bozguna uğramasının ardından işbirlikçilik yapmalarının hesabının kendilerinden sorulacağı endişesiyle Yunanistan'a kaçanlardan Selanik'e gelenler günlerce açlık ve sefalet içerisinde yol almışlardı. Selanik'e geldiklerinde ise başlarını sokacakları

⁵ Kemal Arı, **Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s.6-7.

⁶ **Ibid.**, s.7.

⁷ **Ibid.**, s.8.

⁸ **Idem.**

herhangi bir yerleri olmadığı gibi bu insanların çoğu ilgili makamlara dertlerini anlatacak kadar Yunanca dahi bilmiyorlardı. Çözüm ise müslümanların endişeyle beklediği bir şekilde sıkıyönetim komutanlığınca bulunmuş, kentteki azınlıklara ait mal ve mülklere el koyabilecekleri ilan edilmişti. Bunun üzerine içerisinde buldukları çaresizlik dolayısıyla zaten böyle bir girişime hazır olan göçmenler, sıkıyönetim komutanlığının icazeti doğrultusunda ellerine geçirdikleri kazma, kürek veya baltalarla müslümanların evlerini işgal ettiler.⁹ Savaşın son bulmasından hemen sonra gelen göçmenlerin bir kısmı müslümanların evlerine, okullarına ve camilere yerleştirilmiş; hükümet tebliği üzerine müslüman halkın erzak ve zahiresi müsadere edilmişti. Bunun yanı sıra müslüman azınlıktan 45 yaşına kadar olanlar, hiçbir sebep gösterilmeksizin askere çağrılmışlardı. Yunanistan'da ortaya çıkan bu gelişmeler sonucu baskı ile karşı karşıya kalan müslümanlar da Türkiye'ye doğru bir göç başlattılar.¹⁰

Tüm bunların dışında, doğudaki Rus işgali zamanında Orta ve Batı Anadolu'ya göç etmiş olan birçok Doğu Anadolu'nun da o güne dek yerleştirilememiş olması sorunlara yol açıyordu.¹¹

Yunan işgali sırasında iç bölgelere göç etmiş felaketzedeler geri dönüyorlardı ve geçimlerini sağlayacak bir yer bulma konusundaki ortak istekleri, bu kesimlerin gözlerini Rumlar'dan geri kalan mallara çeviriyordu.¹² Sorun da bu noktada ortaya çıkıyordu; çünkü bu mallar, Lozan'da imzalanan "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol" kararları gereğince Yunanistan'dan gelecek olan mübadillere, Yunanistan'da bırakacakları mallar karşılığında dağıtılacaktı. Oysa merkezi hükümetin otoritesini kuramadığı iki aylık dönemde bu mallar "fuzuli işgal" sorununu gündeme getirmişti. Fuzuli işgal deyiminin anlamı; hiçbir gereksinimi yokken, kimilerinin bu malları yağmalamak üzere tasarruflarına geçirmeleridir.¹³

⁹ Mehmet Ali Gökaçtı, **Nüfus Mübadelesi: Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi**, 4.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.108-109.

¹⁰ Ömer Dürrü Tesal, "Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek: Azınlıkların Mübadelesi," **Tarih ve Toplum**, C.IX, No.53(Mayıs 1988), s.46-52 ; Baskın Oran, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, 2.B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991, s.76-77.

¹¹ Arı, **op. cit.**, s.9.

¹² **Idem.**

¹³ Kemal Arı, "Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de Emval-i Metruke ve Fuzuli İşgal Sorunu," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.V, No.15(Temmuz 1989),s.691-706. Benzer şekilde bu sorun Yunanistan'da da gündeme gelmiştir. Savaşın önce de adada yürüttükleri faaliyetler ile müslümanları bezdirmiş olan Giritli çeteciler, Yunanistan'ın Anadolu'da bozguna uğramasını izleyen günlerde faaliyetlerini yeniden

Bu dönemde terkedilmiş mallar üç gruba ayrılabilir.¹⁴

- Hiçbir kurum ya da kişinin sorumlu olmadığı, otorite boşluğunda, Rumlar'ın taşınmazlarını terk etmelerinden sonra bir iki gün içerisinde işgal edilen mallar.
- Maliye Vekaleti'nin, sorumluluğu üstlenmesinden, Lozan'da imzalanmış sözleşmenin yürürlüğe girmesine kadar, tasarruf yetkisini kullandığı mallar. Bu mallardan taşınır olanlar satılmış ya da fırsatçıların eline geçmiş, taşınmazların bir kısmı da icara verilmiştir.
- Resmi kurumlarca, özellikle askeriye tarafından el konulan mallar.

Sorumluluğu Maliye Vekaletinin almasından sonra, Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, Rumlar'dan geriye kalan evlerin kaydedilmesi için Emval-i Metruke Komisyonu adında bir komisyon oluşturmuştu. Bu komisyon, taşınmazların kaydedilip mühürlenmesi dışında, taşınır malların da sayım ve dökümünü yapmış, göçmenlerin yerleştirilmesine uygun evler Muhacirin Komisyonu'na terk edilmiş, diğerleri açık arttırma yoluyla satılmış ya da Sükna Kanunu gereği, subay ve memurlara Maliye Vekaleti adına kiraya verilmişti. Ancak tüm bunlara karşın savaş koşulları nedeniyle sağlıklı bir sayım ve döküm yapılamamıştı. Geride kalan malları hazineye para getirecek önemli bir kaynak olarak gören Maliye Vekaleti bu malların önemli bir kısmını, özellikle taşınır nitelikte olanları satmış ya da kiraya vermiştir. Oysa mallar hukuki olarak göç eden Rumlar'ındı ve ileride mal sahiplerinin geri dönüşünü olanaklı kılacak bir yasal düzenleme karşısında ne yapılacağı belli değilken, böyle bir davranış, sorunun çözümsüzlüğe itilmesine neden olmuştu.¹⁵

Rumlar'ın terk ettiği topraklar verim kalitesi çok yüksek topraklardı. Bu topraklardaki ürünler bakımsız kalmıştı. Üstelik müslüman halk duygusal davranıp tarla, bağ, bahçe, zeytinlik ve incirlikleri tahrip etmişti. Böylece üretime katkıda bulunabilecek

arttırmışlardı. Çeteciler, köylere haber salarak, herşeyin kendilerine bırakılmasını ve buralara Anadolu'dan gelen göçmenlerin yerleştirileceğini ilan etmişlerdi. Aksi halde bu talimatlara uymayanların sonunun iyi olmayacağı da ekleniyordu. Bu köyler boşaltılır boşaltılmaz ise çetecilerin yağmasına uğradı. Müslümanların evlerine, tarlalarına, bağlarına el kondu. Her ne kadar bunu Anadolu'dan gelen göçmenler için yaptıklarını söyleseler de; çeteciler girdikleri evlerde ve çiftliklerde ne buldularsa yağmaladılar. Bu konu için bkz. Gökaçtı, **op. cit.**, s.100-101.

¹⁴ Arı, **Büyük Mübadele**, s.10.

¹⁵ **Ibid.**, s.11-12.

pek çok kaynak yok edilmiş oldu. Şehirlerde çeşitli iş kollarında çalışan Rumlar'ın göçü ile günlük yaşamda önemli ölçüde aksamalar yaşanmıştı.

2- Lozan Öncesi Mübadele Sorunu

Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın ardından 1830'da Teselya'yı da içine alan Yunan Devleti'nin kurulması ile Müslüman Türkler ile Yunanlılar arasındaki ilişkiler giderek gerginleşmiş, sürekli savaşlar sonucunda iki toplum arasında derin bir uçurum açılmıştı.¹⁶

Bağımsızlığını ilk kazandığı yıllarda homojen bir nitelik gösteren Yunanistan, Teselya'yı da içine almasıyla bu niteliğini yitirmiştir. 1913 Bükreş Barışı ertesinde Yunanistan nüfusunda Yunanlılar'ın oranı %90'lardan %80'e kadar inmiştir.¹⁷

Venizelos yalnızca Yunanlılar'dan oluşan bir devlet oluşturma düşüncesi doğrultusunda Balkan Savaşları ertesinde "nüfus mübadelesi" deyimini ortaya atmıştı. 1. Dünya Savaşı'nı İtilaf Devletleri'nin kazanmasından sonra "self determination" ilkesine dayanarak tüm Yunanca konuşanları bir bayrak altında toplama düşüncesini ortaya koydu. Kuzey Epir, Ege'deki tüm adalar, Trakya ve Batı Anadolu, bu devlet topraklarını oluşturacaktı. Bu arada Batı Anadolu'da kalacak olan Türk nüfusu için bir çözüm önermiş; Anadolu'daki Rum nüfus ile mübadelenin gerçekleştirilmesini teklif etmişti. Öneri 3-4 Şubat 1919'da Paris Barış Konferansı'nda Venizelos tarafından ortaya atılmıştır. Venizelos'un iddialarının gerçeklik payını araştırmak üzere oluşturulan Amerikan heyeti, söz konusu bölgelerde Yunanlı nüfus oranının %32'yi geçmediğini saptadı.¹⁸ Ancak İngiltere'nin baskıları sonucu Yunanistan'ın İzmir'e çıkmasına engel olunmadı. Bu olay Türk-Yunan Savaşı'nın başlangıcı oldu. Bu savaşta Yunan orduları, İngiliz desteği ile büyük ilerleme kaydettiler. Kütahya-Eskişehir Savaşı'nın ardından Başkomutan Papulas, Kral Konstantin ve Genelkurmay Başkanı Gounaris, Ankara yolunun açıldığı konusunda hemfikirdiler. Ancak Sakarya Meydan Savaşı'nda Yunan ordusunun başarısızlığa uğraması ve dost ülkelerin Yunanistan'a desteklerini kesmesi, Yunanistan'ın Küçük Asya Harekatı'nın hüsrarla sonuçlanmasına neden olacaktı.¹⁹

¹⁶ Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu," **Üçüncü Askeri Tarih Semineri: Türk-Yunan İlişkileri**, Ankara, Genel Kurmay Yayınları, 1986, s.241.

¹⁷ **Ibid.**, s.242.

¹⁸ **Ibid.**, s.244.

¹⁹ **Ibid.**, s.242-245. ; Richard Clogg, **Modern Yunanistan Tarihi**, çev. Dilek Şendil, 1.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 1997,s.117-124.

Sakarya yenilgisinden sonra Türkler'in son saldırıyı hemen gerçekleştirmemeleri üzerine Yunanistan, işgal edilen yerlerin geri verilmeyeceğini belirtmiş ve hristiyan azınlıklara özel haklar tanınmasının sağlanması yönünde müttefiklerden istekte bulunmuştu.²⁰

Ancak Anadolu'da Türk zaferi ile birlikte Rumlar'ın göçü başladı. Yunanistan bu dönemde savaşın etkisi, iç ve dış politikasındaki sorunlar nedeniyle çok güç durumdaydı ve bunları çözümlenmek zorundaydı. Bu sorunların en önemlilerinden biri de ülkesine yığılan göçmenlerdi. Bu dönemde Yunanistan'ın sorunlarını çözmesi gereken göçmenler sadece Türkiye'den gelenler değildi. Bulgaristan ve Rusya'dan gelen göçmenler ile birlikte devlet ekonomik, sosyal ve yönetsel alanlarda çözümlenmesi çok güç sorunlarla karşı karşıya kalmıştı.²¹

Yunanistan için ilk planda en önemli sorun, göçmenlere yer bulunmasıydı. Sorunun Lozan görüşmeleri öncesinde çözümlenebileceği düşüncesiyle Milletler Cemiyeti'ne aktarılması düşünüldü. Cemiyet ise; 22 Eylül'de yaptığı toplantıda Norveçli Fridtjof Nansen'i Türk-Yunan göçmenleri sorununu çözmek için görevlendirdi. Milletler Cemiyeti'nin 1919'da oluşturduğu Uluslararası Muhaceret Komisyonu'nun başkanlığını da yapmış olan Dr. Nansen'in görüşleri, konunun uzmanı olması bakımından önemliydi.²² 27 Eylül'de Atatürk ile yazışan ve 12 Eylül'de İstanbul'da Ankara Hükümeti temsilcisi Hamit Bey ile görüşen Dr. Nansen üç öneri getirdi.²³

- Yunanistan'daki Müslümanlar ile Anadolu'daki Rumlar'ın değiştirilmesi.
- İstanbul'daki Rumlar'ın değişim dışı tutulmaları.
- Değişimin isteğe bağlı olması ve barış koşullarının saptanmasını beklemeden hemen başlaması.

Türkler, İstanbul'daki Rumlar'ı andlaşma dışı tutmak istemezlerken, Batı Trakya Müslümanlarını azınlık olmadıkları gerekçesiyle mübadele dışı bırakmak istiyorlardı.²⁴

²⁰ Akgün, **op. cit.**, s.245.

²¹ **Ibid.**, s.246-247. ; Clogg, **op. cit.**, s.117-124.

²² A. Cevat Eren, "Türkiye'de Güöç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması, Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler," **Türk Dünyası**, S. 1., Şubat-Mart-Nisan, 1966,s.12.

²³ Akgün, **op. cit.**, s.248.

²⁴ **Idem.**

Bu arada Yunanistan temsilcisi olarak Londra'da bulunan Venizelos da 13 Ekim 1922'de Nansen ile bağlantı kurmuş ve zorunlu mübadele isteğinde bulunmuştur. Ayrıca Venizelos, Yunanistan'da ortaya çıkan yer sorununa dikkat çekerek 350.000 Türk'ün derhal Anadolu'da Rumlar'dan boşalan yerlere nakledilmesinin sağlanmasını istiyordu.²⁵

Mustafa Kemal, 23 Ekim günü Dr. Nansen'e bir yanıt telgrafı yollamış ve prensip olarak mübadeleye evet demişti. Ancak Dr. Nansen Türk temsilcileri ile yaptığı görüşmelerde İstanbul Rumları'nın mübadelesinin sorun yaratabileceğini anlamıştı.²⁶

B- LOZAN'DA MÜBADELE SORUNU

Türk-Yunan Savaşı'nın bitiminden sonra başlayan yoğun Rum göçü, Balkanlarda uluslaşma sürecinde uzun bir süreden beri yaşanmakta olan ve yeni bağımsızlık kazanmış ulusların ülke nüfusunu homojenleştirme çabaları çerçevesinde ortaya çıkan göçlerin bir devamıydı. Lozan'da bu göç süreci yasal bir zemine oturtularak tamamlanmış oldu.

Lozan'da çalışmalar üç komisyon tarafından yürütülmüştür. Bunlar; Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu, Türkiye'deki Ecnebler ve Ekalliyetler Komisyonu ve Maliye ve İktisat Sorunları Komisyonudur.

20 Kasım'da Lozan Barış Konferansı toplanınca, mübadele sorunu Lozan'a aktarıldı. Mübadele konusu Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu'nda görüşülmeye başlandı. Yunan delegasyonu, Rumlar'ın Türkiye'ye geri dönmeleri teklifini getirdiyse de Türk temsilcileri bunu kesin bir dille reddettiler. Türkler bu teklifi Türkiye'yi ileride bölmesinden çekindikleri Yunan irredantizminin doğal önlemi olarak görüyorlardı. Bunun üzerine Yunanistan, ülkesindeki 400.000 müslümanın Türkiye'ye zorunlu göçünü istedi. Türkiye bu teklifi, ülke ekonomisinde göç eden Rumlar nedeniyle oluşan boşluğu doldurma düşüncesiyle olumlu karşıladı.²⁷

Sonuçta, Milletler Cemiyeti'nin barış görüşmeleri öncesinde göç sorununu yerinde izlemek ve soruna çözüm bulmakla görevlendirdiği Dr. Fridtjof Nansen'in her iki tarafın görüşlerini dikkate alarak hazırladığı rapor, 1 Aralık'ta kendisi tarafından okundu. Dr. Nansen, mübadele antlaşması için daha önce uygulanan Bulgar-Yunan antlaşmasının örnek alınmasını önermişti. Bu antlaşmada birtakım değişiklikler yapılarak iki ülke arasında

²⁵ Stephan P. Ladas, **The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey**, New York, 1932, s.335.

²⁶ Akgün, **op. cit.**, s.249.

²⁷ **Idem.**

yapılacak mübadele buna uygun olarak başarıyla yürütülebilirdi. Nansen, değişime tabi tutulan nüfusun ekonomik alanda kendine yeterli hale getirilmesi gerektiğini savunuyor, mübadelenin isteğe bağlı ya da zorunlu olması ve uygulanacağı bölgeler açısından doğacak sorunları düşünerek karma komisyon kurulması görüşünü taşıyordu. Nansen'e göre bu komisyonda her iki ülkenin birer temsilcisiyle, Milletler Cemiyeti Meclisi'nce atanmış iki temsilci yer almalıydı.²⁸

Nansen bu önerisiyle Milletler Cemiyeti'ni işin içerisine sokmuş oluyordu. Oysa TBMM Hükümeti bu cemiyete üye değildi. Bu durum Türk delegasyonunu son derece rahatsız etmiş; bunun üzerine İsmet Paşa da Nansen'in raporunu "bir özel kişi raporu" saydığını belirtmişti.²⁹

Nansen, hazırladığı raporda mübadelenin göçmenler açısından iyi bir çözüm olduğunu belirterek, Yakındoğu'da ekonomik durumun gerçekten çok kötü görüldüğünü vurguluyordu. Şimdiden nüfus yoğun olarak yer değiştirmişti. Nansen'e göre bu duruma bir çözüm bulunamaması durumunda her iki ülkeyi de ekonomik açıdan bir felaket bekliyordu. Etkili ve süratli uygulanacak mübadele bu felaketi her türlü tedbirden daha kolay önleyebilirdi. Türkiye, Rumlardan geride kalan bakımlı toprakları işlemek için gerekli nüfusu sağlayabilecekti. Yunanistan'dan müslümanların ayrılmasıyla da o sıralarda Yunanistan'ın çeşitli kasaba ve şehirlerine sığınmış olan göçmenlere büyük ölçüde kendi ihtiyaçlarını karşılama olanağı verilecekti. Her iki ülke içinde gelecek yaz tarım ürünlerinin elde edilmesi hayati önem taşıyordu. Mübadele işinin hiç olmazsa bir kısmının Şubat sonundan önce üç ay içerisinde sonuçlandırılması zorunluydu; çünkü bu tarihten sonra tarım mevsimine yetişmek olanaksızdı. Doğu Trakya başta olmak üzere Anadolu'da boşalmış köyler çoktu; giden Rumların bıraktıkları araç-gereç de kullanılabilirdi. Bu nedenle Yunanistan'dan mübadele edilecekler hemen bu köylere yerleştirilmeliydi.³⁰

Konferans boyunca Türk tezinin içeriğini, İstanbul Rumları'nı da mübadele kapsamı içinde tutma, buna karşın Batı Trakya Türkleri'ni bu kapsamın dışında tutma isteği oluşturdu.³¹

²⁸ Seha L. Meray(çeviren), **Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler**, C. I, 3. B., İstanbul, YKY, 2001, s.121.

²⁹ **Ibid.**, s.122.

³⁰ **Ibid.**, s.120.

³¹ Arı,**loc. cit.**, s.17.

Yunanistan ise, mübadelenin zorunlu değil, isteğe bağlı yapılmasını önermişti. Bunun en önemli gerekçesi de Birinci Dünya Savaşı'ndan beri Yunanistan'a sığınan bir milyon civarındaki göçmendi. Yunanistan bu göçmenler nedeniyle zaten zor durumdaydı. Ayrıca Türkiye sınırları içerisinde kalan Rumların da zorunlu mübadele ile Yunanistan'a göçmesi, altından kalkılamayacak kadar ağır bir yük getirmekteydi. Venizelos'a göre "böyle bir sınır dışı ediş, benzeri görülmemiş siyasal, ekonomik ve sosyal bir yıkım" demektir.³²

Lord Curzon, İsmet Paşa'nın mübadelenin zorunlu olması yönündeki fikrini memnuniyetle karşılamış; ancak İstanbul Rumları'nın mübadele dışı bırakılmasını savunmuştu. Konferansa gözlemci olarak katılan Amerikalı Richard Child, Türkler'in iyi işadamları olmadıklarına ilişkin Lord Curzon'un fikrinden hareketle, azınlıkların sınır dışı edilmesinin Türk ekonomik yaşamını felce uğratacağını³³; ayrıca böylesine büyük bir kitleyi yerinden etmeye kimsenin hakkı olmadığını söylemişti.³⁴

1 Aralık günü yapılan toplantıda Lord Curzon'un önerisini benimsemiş olan Venizelos ise komisyonun, mübadelenin bedelinin ağır olacağı yönündeki savını onaylayan sözleri ile çelişki sergilemiştir. Venizelos, Türk Hükümeti'nin başka çözümü onaylamayacağı kanısı ile baskı altında zorunlu mübadele teklifini onayladığını, Yunan Hükümeti'nin zorunlu uygulamayı gerekli gördüğü yer ve zamanda uygulama hakkı olduğunu ileri sürmeye başlamıştı.³⁵

Oysa Venizelos, mübadelenin zorunlu olması konusunda temel olarak Türk tarafından farklı bir anlayışa sahip değildi. Zorunlu mübadele görüşünü baskı altında onayladığını söyleyen Venizelos 1915'te Yunanistan'ın itilaf devletleri yanında savaşa girmesini önerirken, Bulgaristan'la karşılıklı nüfus değişimini öngörmüş; üstelik bunu Kavala'yı Bulgaristan'a vermek pahasına yapmıştı.³⁶ Bu değişimin yapılması durumunda Balkan Federasyonu'nun daha kolay kurulacağını belirtmişti.³⁷ Venizelos'un bu görüşleri nüfus mübadelesine bakışını çok iyi yansıtmaktadır. Kaldı ki ülkesine 1.000.000'dan fazla

³² Meray, **op. cit.**, s.125-126.

³³ Meray, **op. cit.**, s.126-127.

³⁴ **Ibid.**, s.202-203.

³⁵ **Ibid.**, s.123-127.

³⁶ **supra.**, s. 5.

³⁷ Ladas, **op. cit.**, s.29.

göçmen yığıldığı ve ülke nüfusunu homojenleştirme çabasında olduğu düşünülürse zorunlu mübadele asıl olarak Venizelos'un işine geliyordu.

Bu arada Yunanistan, Türk Delegasyonu'na isteklerini kabul ettirmeye çalışıyordu. Yunan Generali Pangalos, "Biz cepheye bir elimizde kılıç, bir elimizde zeytin dalı ile gideriz...Barış istiyoruz, ama savaşa da hazır olmalıyız. Yeni hareketleri kabul etmemiz olanaksızdır. Ayrıca Yunanistan'ı savunacak gücümüz de vardır" demektedir.³⁸

Taraflar, savaş sonrası büyük acıların yaşandığı her iki ülkeden çok uzaktaki Lozan kentinde görüşlerini bu şekilde dile getirirlerken; değişimden etkilenecek her iki taraf halkının önemli bir bölümü ise böyle bir değişime tabi olmak istemiyorlardı. Savaşın hemen ertesinde göçe zorlanan Anadolu Rum halkı kısa süre sonra geri dönecekleri umudunu taşıırken, Yunanistan'daki Türkler'in büyük bir bölümü ise yerlerinden yurtlarından ayrılmak gibi bir düşünce taşımıyorlardı.

Bu ortamda tüm ülkeler sorunun biran önce çözümlenmesini istiyorlardı; ancak mübadele konusunda dikkate alınması gereken bir sorun ortaya çıkmıştı. Yüzyıllardır İstanbul'da yaşayan ve ayrılmak istemeyen Rumlar'ın durumu ayrı değerlendirilmeliydi. Mondros Ateşkesi'nin imzalandığı 1918 yılı esas olmak suretiyle bu tarihten önce İstanbul'a yerleşmiş Rumlar'ın "**etabli**" sayılması ve değişim dışı bırakılması, buna karşılık Batı Trakya Müslümanları'na da aynı seçeneğin tanınması öngörülmektedir.³⁹

2 Aralık 1922 günü İtalyan delegesi Montagna başkanlığındaki alt komisyon toplandı. İsmet Paşa başkanlığındaki Türk delegasyonu, Batı Trakya Müslümanları'nın "**etabli**" sayılmasını, İstanbul'daki tüm Rumlara değişimin uygulanmasını, Patrikhane'nin İstanbul'dan gitmesini istiyorlardı. Yunan, Amerikan ve İngiliz temsilcileri ise bu görüşe karşı çıkmaktaydılar. Sonunda Türk Heyeti İstanbul Rumları'na "**etabli**" statüsünün tanınmasını onaylamış, Yunanistan'a göç eden ailelerinden ayrı olarak Anadolu'da alıkonan Rum erkeklerin, ailelerinin yanına gönderilmesi ve 1923 yılı Mayıs ayına kadar zorunlu göçün uygulanmamasını kabul etmişti. Aynı toplantıda, mübadillerin mülkleri konusunun ayrı bir komisyon tarafından ele alınması kararlaştırıldı. Bu aşamadan sonra ayrıntılı değerlendirmeler, başkanları tarafsız ülkelerden olan alt komisyon tarafından

³⁸ Akgün, **op. cit.**, s.252'den **New York Times**; 3 Ocak 1923.

³⁹ **Idem.**

yapıldı. Bu komisyonlar, çalışmalarını Göçmenleri Yerleştirme Komisyonu ile bağlantılı yürüteceklerdi.⁴⁰

Görüşmeler sonucunda 30 Ocak 1923 tarihli “Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol” imzalanmış ve halkların değişimi konusunda anlaşma sağlanmıştır.

Sözleşmeye göre⁴¹; Türk topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesine girişilecek; bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükümeti’nin izni olmadıkça Türkiye’ye; ya da Yunan Hükümeti’nin izni olmadıkça Yunanistan’a dönerek orada yerleşemeyeceklerdi. Mübadele İstanbul’da oturan Rumlar’ı ve Batı Trakya’da oturan müslümanları kapsamayacaktı.1912 yasası ile sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Belediyesi sınırları içinde, 30 Ekim 1918 gününden önce yerleşmiş bulunan tüm Rumlar, İstanbul’da oturan Rumlar; 1913 Bükreş Antlaşması ile saptanan sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm müslümanlar da Batı Trakya’daki müslümanlar sayılacaktı. Sözleşmede kullanılan göçmen terimi, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken ya da göç etmiş bulunan tüm gerçek ya da tüzel kişileri kapsamaktaydı. Mübadele uygulamasında, her iki halkın mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiçbir zarar verilmeyecek, mübadele edilecek halklara mensup bir kimsenin hangi nedenle olursa olsun gidişine hiçbir engel çıkarılmayacaktı. Zanlı ya da suçu kesinleşmiş kişiler, kovuşturma yapan ülkenin makamlarınca, göçmenin gideceği ülkenin makamlarına teslim edileceklerdi. Göçmenler, bırakıp gidecekleri ülkenin uyrukluğunu yitirecekler, vardıkları ülkenin topraklarına ayak bastıkları anda, bu ülkenin uyrukluğunu edinmiş sayılacaklardı. Göçmenler her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürebilecekler ya da bunları taşımakta serbest olacaklar, bunlar için çıkış ve giriş vergisi alınmayacaktı. Aynı zamanda, cami, tekke, medrese, kilise, manastır, okul, hastane, dernek, birlik gibi tüzel kişiler ve başka kurumlar personellerini de kapsamak üzere, kendi topluluklarının taşınır mallarını serbestçe götürmeye ve taşıtırmaya hak kazanmışlardı. Her iki ülke, karma komisyonun önerisi üzerine, taşıma işlerinde en geniş kolaylıkları sağlayacaktı. Taşınır malların tümünü ya da bir bölümünü yanlarında götüremeyecek olan göçmenler

⁴⁰ Meray, **op. cit.**, s.321-333.

⁴¹ İsmail Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları**, C.1., Ankara, TTK Basımevi, 1983, s.177-183.

bunları oldukları yerlerde bırakabileceklerdi. Bu durumda yerel makamlar, taşınır malların dökümünü ve değerini ilgili göçmenin gözleri önünde saptamakla görevli olacaktı. Göçmenin bırakacağı taşınır malların dökümünü ve değerini gösteren tutanaklar dört örnek olarak düzenlenecek ve bunlardan biri yerel makamlarca saklanacak, ikincisi karma komisyona sunulacak, üçüncüsü gidilecek ülkenin hükümetine, dördüncüsü de göçmenin kendisine verilecekti. Bu sözleşmenin yürürlüğe girişinden başlayarak bir aylık süre içinde, bağıtılı yüksek taraflardan her birinden dört ve 1. Dünya Savaşı'na katılmamış devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti Konseyi'nin seçeceği üç üyeden oluşan ve Türkiye'de ya da Yunanistan'da toplanacak olan bir karma komisyon oluşturulacaktı. Bu karma komisyonun başkanlığını, tarafsız üç üyeden her biri sırayla yapacaktı. Karma komisyon gerekli gördüğü yerlerde, her biri bir Türk ve bir Yunanlı üye ile, komisyonca atanacak tarafsız bir başkandan oluşacak, kendisine bağlı olarak çalışacak alt komisyonlar kurmaya da yetkili olacaktı. Karma komisyon, bu alt komisyonlara verilecek yetkileri kendisi saptayacaktı. Tasfiye edilecek mallara, haklara ve çıkarlara ilişkin tüm itirazlar, karma komisyonca ve kesin hükmüyle karara bağlanacaktı. Komisyon ilgilileri dinledikten ya da yöntemi uyarınca dinlemeye çağdıktan sonra, tasfiye edilecek taşınmaz mallara değer biçebilecekti. Komisyon, ilgili mal sahibine elinden alınan ve bulunduğu ülkenin hükümeti emrinde kalacak olan mallar için, borçlu bulunan para tutarını belirten bir açıklama belgesi verecekti. Bu açıklama belgeleri temel sayılarak, borçlu kalınan para tutarları, arıtımın yapılacağı ülke ile hükümetin, göçmenin bağlı olduğu hükümete karşı bir borcu olacaktı. Göçmenin, ilke olarak göç ettiği ülkede, kendisine borçlu bulunulan paranın karşılığında, ayrılmış olduğu ülkede bırakacağı mallarla eşdeğerde ve nitelikte mal alması gerekecekti. Her altı ayda bir, yukarıda belirtilen biçimde açıklama belgeleri temeli üzerinden her iki hükümetçe ödenmesi gereken paraların hesabı çıkartılacaktı. Arıtım işlemleri bütünlendiği zaman, karşılıklı borçlar birbirine eşit çıkarsa, bunlarla ilgili hesaplar denkleştirilmiş ve kapatılmış olacaktı. Bu denkleştirme işleminden sonra, hükümetlerden birisi diğerine borçlu kalırsa, bu borç peşin para ile ödenecekti. Borçlu hükümet, bu ödeme için süre tanınmasını isterse, komisyon, yıllık en çok üç taksitte ödenmesi koşulu ile, bu süreyi tanıyabilecek, bu süre içinde ödenmesi gereken faizleri de saptayacaktı. İki taraf da mübadele edilecek halklara, gidişleri için saptanmış günden önce yurtlarını bırakıp gitmelerine yol açmak ya da mallarını elden çıkartmak üzere doğrudan ya

da dolaylı hiçbir baskıda bulunmamayı karşılıklı olarak yükümleniyorlardı. Gene iki ülke, ülkeyi bırakıp giden ya da gidecek olan göçmenleri hiçbir vergiye ya da olağanüstü bir resme bağlamamayı da yükümleniyorlardı. Mübadele dışı bölgelerde oturanların, bu bölgelerde kalmak ya da oralara yeniden dönmek hakları ile Türkiye’de ve Yunanistan’da özgürlüklerinden ve mülkiyetlerinden özgürce yararlanmalarına hiçbir engel çıkartılmayacaktı. Bütün bu konuların çözümü boyunca, karma komisyonun ve bağlı kurulların çalışmaları ve işlerinin yürütülmesi için gerekli giderler, komisyonlarca saptanacak oranlara göre, ilgili hükümetlerce karşılanacaktı.

II- YUNANİSTAN'DAN GELEN GÖÇMENLER

A- MÜBADELE İMAR VE İSKAN VEKALETİ

1- Vekaletin Kuruluşu

Savaş sonrasında göç olayları nedeniyle ortaya çıkan sorunların çözümü için Maliye, Nafia, Muavenet-i İctimaiye ve Dahiliye Vekaleti arasında uzun yazışmalar yapılmış ve bir koordinasyon kurulunun olmayışı, zaman kaybına neden olmuştu. Bu zaman kaybı, kötü yaşam koşulları içerisindeki göçmenlerin durumlarının daha da ağırlaşmasına neden olmuştu.⁴²

Rumlar'ın terk etmiş oldukları malların tasarruf hakkının hangi resmi kurumun yetkisinde olacağı konusu uzun süre askıda kalmış, sonunda Maliye Vekaleti'nin yetkisi kabul edilmiş; ancak yetkinin Maliye Vekaleti'nde olması, bazı yakınmaları da beraberinde getirmişti. Maliye Vekaleti de bu yetkinin başka bir kuruluşa devri beklentisi nedeniyle yetkiyi tam anlamıyla benimsememişti. Bunun dışında Muavenet-i İctimaiye Vekaleti'ne bağlı bazı müdürlükler, örgütlenme yetersizliği ve yetki azlığı nedeniyle sorunların çözümü açısından güven vermiyordu.⁴³

Bu durumda yeni bir teşkilatın oluşturulması gündeme gelmiş, konu mecliste de görüşülmüştü. Daha önceki deneyimler, yeni teşkilatın, var olan vekaletler üzerinde bir yetkiye sahip olması gerekliliğini de gündeme getirmişti. Gerçekten de 5 Eylül 1923 tarihinde İcra Vekilleri Reisi Fethi Bey tarafından mecliste okunan İcra Vekilleri Programı'nda, "Mübadele ve İmar" başlıklı bir bölümde açıklanan şekliyle yeni teşkilatın bir genel müdürlük olarak kurulması, mübadele ve imar adında iki şubeye ayrılması öngörülmüştü. Programda, mübadillerin bir an önce üretime katılmalarını sağlayacak şekilde yardım yapılması ile yanan yörelerin onarılması da öngörülmüyordu. Bunun dışında mübadillerin taşınması, yerleştirilmesi, beslenme ve sağlık sorunlarının çözümü, mal dağıtılması v.b de yeni teşkilatın görevleri arasında sayılmıştı.⁴⁴

Hükümetten bu öneriler gelirken, Kütahya mebusu Tunalı Hilmi ve diğer kurtarılmış vilayetlerin mebuslarından da öneriler geldi. Bu mebuslar işgale uğramış

⁴² Arı, *loc. cit.*, s.23.

⁴³ *Ibid.*, s.24.

⁴⁴ *Idem.*

yerleri gezmişler ve halkın kötü durumunu görmüşler; mübadele olayını da dikkate alarak bir rapor hazırlamışlardı. Hazırlamış oldukları raporda bir vekalet kurulmasının gerekliliğinden bahsediyorlardı. Tunalı Hilmi'nin "İmar Vekaleti Teşkili Hakkında Kanun Teklifi" mecliste yoğun tartışmalara neden olmuş, İzmir mebusu Mustafa Necati ve Kütahya mebusu Recep Bey (Peker) de Tunalı Hilmi'yi destekleyen konuşmalar yapmışlardı. Bu konuşmaların ardından yapılan oylama sonrasında konunun Kanun-u Esasi Encümeni'ne sevki uygun görüldü. Konu 13 Ekim 1923'te ele alındı. Tunalı Hilmi Bey'in önerisi dışında bir de hükümet tarafından hazırlanan, vekalet yerine bir genel müdürlük kurulması yönünde bir yasa tasarısı vardı. Mecliste bu iki öneriden hangisinin kabul edileceği yönünde geniş tartışmalar oldu. Müdüriyet kurulmasını önerenler, o günkü koşullarda geniş teşkilatlı bir vekalet bütçeden gerekli para ayırlamayacağı konusunda endişeliydiler. Bu nedenle her bakanlıktan uzmanların katılacağı bir müdüriyet ile sorunun çözülebileceğini düşünüyorlardı. Müdüriyet başvekaletle bağlı olacak, masrafları da görevin niteliği uyarınca diğer vekaletlerce karşılanacaktı. Vekalet kurulmasını önerenler ise işin önemi ve genişliğini ileri sürerek, ancak geniş bir teşkilat yoluyla köklü bir çözüme ulaşılmasının mümkün olacağını söylüyorlardı. Sonuçta, vekalet kurulması düşüncesi ağır bastı ve Tunalı Hilmi Bey'in 132 arkadaşıyla verdiği önerge 13 Ekim 1923 tarihinde kabul edildi. Mübadele İmar ve İskan Vekaleti'nin kurulmasından sonra İzmir mebusu Mustafa Necati Bey vekil seçildi.⁴⁵

Mustafa Necati Bey vekil olduktan sonra, parasal konuların dışında vekaletin bilgi birikiminin de olmaması dolayısıyla ortaya çıkan sıkıntıyı gidermeye yönelik bir araştırma yaptırdı ve Bulgaristan'ın mübadele yasası ile Almanya, Belçika ve Fransa'nın onarım işleri ile ilgili mevzuatını gözden geçirdi.⁴⁶

2- Vekaletin Merkez Teşkilatlanması ve Bütçesi

Mübadele İmar ve İskan Vekaleti'nin merkezdeki teşkilat yapısı 1 Kasım 1923 tarihli ve 366 nolu yasa ile belirlenmişti. Yasaya göre İmar Müdüriyet-i Umumiyesi ve Mübadele ve İskan Müdüriyet-i Umumiyesi adlarında, ortak müsteşarlığı olan iki genel müdürlük oluşturuldu. Mübadele ve İskan Müdüriyet-i Umumiyesi'ne bağlanan şubeler

⁴⁵ **Ibid.**, s.25-28.

⁴⁶ **Ibid.**, s.30.

şunlardı: Sevkiyat ve Nakliyat Şubesi, Muhacirin Şubesi, İaşe Şubesi, İskan ve Emakin Şubesi. İmar Müdüriyet-i Umumiyesi'ne bağlanan şubeler şunlardı: Muamelat Şubesi, İnşaat ve Tamirat Şubesi, Heyet-i Fenniye Şubesi. Bunların dışında; Hukuk Müşavirliği, Heyet-i Teftişîye, Muhasebe Şubesi Müdüriyeti, İhsaiyat ve Memurin Şubesi Müdüriyeti, Evrak ve Muhaberat Şubesi Müdüriyeti, Hıfzısıhha Müttehassıslığı gibi birimler de vekalet örgütü içerisinde yer almaktaydı. Taşradaki örgütlenme de bu hiyerarşik düzene uygun yapılandırılmıştı.⁴⁷

Mustafa Necati 31 Ekim 1923'te vekalet bütçesi için meclise toplam 6.125.000 lirayı içeren Tahsisat Kanunu önerisini sunmuştu. Sonuçta 1923 yılı vekalet bütçesi 6.095.183 lira olarak belirlendi.⁴⁸ Mustafa Necati, mübadil göçmenler dışında kalıp yerleştirilmeleri zorunlu göçmenler için, bu kimselerin iskanlarının ancak mübadil göçmenlerin yerleştirilmelerinin mükemmel bir şekilde sonuçlanmasından sonra mümkün olabileceğini söyleyerek, vekaletin mübadele göçmenlerine ayrı bir önem verdiğini ve öncelikli saydığını belirtmiş oluyordu.⁴⁹

1923 yılı bütçesi, son üç aylık dönemi içerdiğinden, ayrılan para üç ay içinde harcanabilecek, 1924 yılı için ayrı bir bütçe yapılacaktı. Bu nedenle 1923 yılı için belirlenen bütçe, mübadele işleri için önemli bir kaynak oluşturuyordu.⁵⁰

3- Mübadele İmar ve İskan Kanunu

Mübadele İmar ve İskan Vekaleti'nin kurulması sonrasında “Mübadele İmar ve İskan Kanunu” adlı yasa 8 Kasım 1923'te mecliste kabul edildi. Yasa metni 20 maddeden oluşuyordu ve çok ayrıntılı hazırlanmıştı. Yasanın hazırlanmasında vekalet bürokratları ve özellikle de Mustafa Necati'nin çabaları etkili olmuştu.⁵¹

Çok kapsamlı bir sorunun çözümlenmesi için görevlendirilmiş olan vekalet, diğer vekaletlere oranla olağanüstü yetkilerle donatılmıştı. Ancak maddi anlamda bunu söyleyemiyoruz; çünkü kaynak, devlet bütçesinden ayrılan paydan ibaretti. Kaynak yetersizliği sorunu üzerinde, yasanın mecliste görüşülmesi sırasında da durulmuştu.⁵²

⁴⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, İçtima I, c. III, Ankara, ty., s. 140-141.

⁴⁸ **Ibid.**, s.143-144.

⁴⁹ **Ibid.**, s.185.

⁵⁰ Arı, **op. cit.**, s.32.

⁵¹ **Ibid.**, s.33.

⁵² **Ibid.**, s.35.

Diğer bir sorun da, yardıma gereksinimi olan göçmenleri, vekaletin iki ay iâşe etme yükümlülüğüydü. Bu hükmü eleştirenler, göçmenin iş buluncaya kadar iâşesinden yanaydılar. Hükümet ise göçmenleri işsizliğe sevk etmek endişesiyle böyle bir karar almıştı. Süresiz iâşe hakkı tanındığı zaman, gelen göçmenlerin iş bulma konusunda daha gevşek davranmaları muhtemeldi.⁵³

B- TÜRKİYE’DE GÖÇMENLERE YÖNELİK HAZIRLIKLAR

1- Göçmenleri Taşıyacak Araçların Belirlenmesi

Göçmenlerin Türkiye’ye taşınması, araçların belirlenmesi, bu amaçla sözleşmenin yapılması ve koordinasyon sağlanması gibi konular, vekaletin üzerinde önemle durduğu konulardı.⁵⁴

Savaş sonrası Yunanistan’da da sahillere doğru bir akın başlamıştı. Bu durumda taşıma işini deniz yoluyla yapmak her yönden daha pratik ve avantajlı görünüyordu. Bu nedenlerden dolayı taşımayı gerçekleştirecek vapur şirketlerine, Sevkiyat Müdüriyeti tarafından bir ihale açıldı.⁵⁵

Açılan ihaleye İtalyan, Yunan, Ermeni ve Türk vapur birlikleri katıldı. Vapur tonajı yüksek olan ve en uygun teklifi veren İtalyan Lyod Tristino Vapur Kumpanyası, ilk aşamada ihaleyi kazandı. Ancak yeni kurulan devlette ulusallık ön plana çıkmış, Türk Vapurcular Birliği varken, ihaleyi yabancı bir kumpanyanın kazanması tepkiyle karşılanmıştı. Sınırlı olan ulusal sermaye birikiminin yurt dışına çıkması endişeleri dile getiriliyordu.⁵⁶

Bu yönde baskıların da artmasıyla Mustafa Necati, İtalyan Şirketi ile sözleşme yapmaktan vazgeçmiş, Türk Vapurcular Birliği ile anlaşma sağlamıştı. Burada Türk Vapurcular Birliği Reisi Suudi Bey’in girişimleri etkili olmuştu.⁵⁷

⁵³ **Idem..**

⁵⁴ **Ibid.,** s.36.

⁵⁵ Kemal Arı, “Mübadele Göçmenlerini Türkiye’ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924),” **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.I, No.1(1991), s.26.

⁵⁶ Arı, **Büyük Mübadele**, s.38.

⁵⁷ **Ibid.,** s.39. Lozan Barış Konferansında kabotaj hakkının Türkiye’ye geçmesi yolunda engellerin kaldırılmış olmasından sonra Türkiye, kendi ulusal olanaklarıyla bu hakkı kullanabilme konusunda yeterliliğini batılı hükümetlere kanıtlama fırsatı bulmuştu. Nitekim 1926 yılında Kabotaj Kanunu da çıkacaktır.

Aslında bu şirketin filosunda mevcut 17 vapurun çoğunluğu İtalyan şirketine ait gemilere göre kapasitesi düşük ya da çok eskiydi. Türk Vapurcular Birliği'nin mübadillerden daha yüksek ücret almasının yanı sıra, hükümet 6 adet yeni gemi alması için Seyr-i Sefain İdaresi'ne 600.000 lira vermiştir. Bu arada durumun netlik kazanmasını ve taşınmayı bekleyen mübadiller Yunanistan liman şehirlerinde yerleştirildikleri depolara kaldıkları her gün için ödeme yapmak zorundaydılar. Bu arada Türk hükümetinin bu konuda izlediği politika da eleştiriliyordu. Yabancı şirketler mübadillerin taşınması için daha elverişli koşullar sunuyorlardı. Taşıma ücretlerinin üçte ikiye düşürülmesi ve Türkiye'den kömür alınması da teklif edilmişti. Türk hükümeti bunları reddettiği gibi Türk gemi sahiplerine yardımlarda da bulunmuştu. Sonuçta değişen bir şey olmadı ve konjonktürün etkisiyle Türk Vapurcular Birliği işi üstlendi.⁵⁸

Vapurlar, İstanbul Liman İdaresi Riyaseti'nden durumlarının uygun olduğuna dair rapor aldıktan sonra birtakım ön hazırlıklar yaptılar. Vapurlarda kamaralar; hastalar, hamile kadınlar, yaşlılar ve küçük çocuklara ayrıldı. Gemilerin güvertelerine temiz su depoları kuruldu. Her gemide en az iki sağlık memuru ve bir doktorun görev yapması sağlandı.⁵⁹

Mübadillerin taşıma ücretinin kendileri tarafından karşılanmasına karar verilmişti. Dönemin Türk hükümetinin 17 Temmuz 1923 tarihinde yayınladığı "Ahali Mübadelesi Mukavelesinin Tatbikine Dair Talimat" a göre göçmenlerin eşyaları beş nüfusa kadar aileler için 250 kilo, beş nüfustan fazla olanlar için 500 kilo ve tek nüfus için 100 kiloya kadar ücretsiz taşınacaktı. Bu miktarın üzerindeki eşya ekstra ücrete tabi olacaktı. 8 yaşından küçük çocuklardan ise ücret alınmayacaktı. Burada en zor durumda kalanlar ise köylülerdi. Yanlarında hayvanlarını da getirmek isteyen köylüler, onlar için de ayrıca ücret ödemek zorundaydılar. Ceplerinde fazla para olmayan bu insanlar ya eşten dosttan borç alarak ya da uğruna bir çok sıkıntıya katlandıkları hayvanlarından bir kısmını satarak bu sıkıntıyı aşmaya çalıştılar.⁶⁰

⁵⁸ Onur Yıldırım, **Diplomasi ve Göç: Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü**, 1.B., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 218.

⁵⁹ Arı, **Büyük Mübadele**, s.42-43.

⁶⁰ Gökaçtı, **op.cit.**, s.148. ve Mehmet Çanlı, "Yunanistan'daki Türkler'in Anadolu'ya nakledilmesi II," **Tarih ve Toplum**, Ekim 1994, sayı 130, s.246-247.

Gemiye binildiğinde karşılaşılan ilk sorun uygun bir yer kapabilmektir. Hava şartlarının iyi olması durumunda yerleşmek için bu eski gemilerin güvertesi tercih ediliyor; burada da mümkünse bir akrabanın o olmazsa bir komşu ya da tanıdığın yanına yerleşilmeye çalışılıyordu. Hava şartlarının olumsuzluğu durumunda ise gemilerin ambarları tercih ediliyordu. Burada da hayvanlarla birlikte yolculuk yapma zorunluluğu ortaya çıkıyordu ki bu da havalandırmanın dahi olmadığı bu sağlıksız ortamda göçmenlerin Türkiye topraklarına hasta olarak ayak basmalarına neden oluyordu. Köylüler ise eğer hayvanları varsa onları gözönünden ayırmamak için her durumda ambarları tercih ediyorlardı. Düzenli olmamakla beraber gemilerde su ve çay servisi yapılıyordu. Yiyecekler ise yola çıkmadan önce evlerde hazırlanan kumanyalardan temin ediliyordu.⁶¹

Gemilerde yaşanan sorunlardan biri de yolculuğun sonuna doğru su ve yiyecek stoklarının tükenme noktasına gelmesiydi. Üstelik gemilerde tek bir tuvaletin bulunması yüzlerce yolcu taşıyan bu gemilerde bir başka sağlık sorununun da ortaya çıkmasına sebep oluyordu. Bu şartlarda devam eden yolculukta özellikle çocuklar ve hasta yaşlılar arasında ölümlere rastlanıyordu. Böylesine sağlıksız bir ortamda en büyük şans ise salgın hastalıkların yaşanmaması olmuştu. Yolculuk kesintisiz bir hafta sürdüğü için ölümleri karaya çıkana kadar saklama imkanı olmamış tek seçenek olarak ise ölenleri bir battaniye ya da çarşafa sararak denize bırakmak kalmıştı.⁶²

2- Yerleşim Alanlarını Tespiti ve Ön Hazırlıklar

Mübadele İmar ve İskan Vekaleti'nin önündeki en önemli sorunlardan biri de Türkiye'ye getirilecek mübadele göçmenlerinin yerleştirilecekleri alanların belirlenmesiydi. Bu belirlemede amaç, Türkiye'ye getirilecek göçmenin sosyo-ekonomik yapıya uyumunu sağlamaktı. Bunun için göçmenlerin gerek ayrılacakları, gerekse yerleştirilecekleri yörelerdeki toplumsal, ekonomik ve fiziksel özelliklerinin belirlenmesi gerekiyordu.⁶³

Mübadele İmar ve İskan Vekaleti kurulmadan önce, Muavenet-i İçtimaiye Müdürü Dr. Muhiddin Celal Bey başkanlığında, her vekaletten birer uzmanın katıldığı kurulda, yerleşim alanlarının belirlenmesi için çalışmalar yapılmış ve ülke, yedi yerleşim bölgesine

⁶¹ **Ibid.**, s.148-149.

⁶² **Ibid.**, s.164-165.

⁶³ Arı, **op. cit.**, s.49.

ayrılmıştı. Mübadele İmar ve İskan Vekaleti'nin kurulmasından sonra Mustafa Necati, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti'nin çalışmasının büyük bir göçmen kitlesi karşısında yeterli olamayacağını düşündü.⁶⁴

Mustafa Necati, bütün vilayetlere yazılar yazarak, bölgede ne tür tarımla uğraşıldığı, ne kadar emval-i metruke olduğu ve kaçının boş olduğu, emval-i metruke arazisinin miktarının ne kadar olduğu yönünde bilgi istedi. Ayrıca Yunanistan'da Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda görev yapan Türk Murahhas Heyeti'ne gönderdiği yazıda ise hangi kazadan ne kadar ahali geleceğini ve durumları ile uğraşlarının ne olduğunu öğrenmeye çalıştı. Bu soruların cevapları için "Tahmini bile olsa bildirin!" notunu düşmüştü. Gelen cevaplara uygun olarak da ayrıntılı cetveller hazırlandı.⁶⁵

Sonuçta, Mübadele İmar ve İskan Vekaleti, önceden yapılan çalışmalara yeni bir içerik vermiş ve göçmenlerin yerleştirilecekleri bölge sayısını on olarak belirlemiştir.⁶⁶

1. Alan: Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum.
2. Alan: Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, Kırkkilise, Çanakkale.
3. Alan: Balıkesir.
4. Alan: İzmir, Manisa, Aydın, Mentеше, Afyon.
5. Alan: Bursa.
6. Alan: İstanbul, Çatalca, Zonguldak.
7. Alan: İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya.
8. Alan: Antalya, Isparta, Burdur.
9. Alan: Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir.
10. Alan: Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Ayntab, Maraş.

Göçmenlerin gelecekleri yöre isimleri de kabaca belirlenmiş, gelecekleri yöre olarak; tütüncü, çiftçi, bağcı, zeytinci olarak gruplandırılmışlardı. Buna dayalı kaba nüfus tahmini de yapılmıştı. Uygulama sonucunda ise önceden yapılan tahmini dağılım farklı gerçekleşti. Bölgelerin oluşturulup, yerleşim planının yapılmasında birinci derece rol oynayan, Rumlar'dan kalan taşınmazlardı. Oysa terk edilmiş taşınmazlar, ilgisiz kişilerce fuzuli işgale uğratılmıştı. Bu nedenle, gelen göçmenlerin yerleşme sorunu doğmuştu.

⁶⁴ **Ibid.**, s.49-50.

⁶⁵ **TBMM Zabıt**, Devre.II, İctimai.I, C.III, Ankara, t.y., s.184.

⁶⁶ **Idem.**

Yerleşmeler bile, Yunanistan'da terk ettikleri emlaka denk bir yerleşim birimine sahip olamıyorlardı.⁶⁷

Mübadele İmar ve İskan Vekaleti, kendi görev alanına giren işleri yürütebilmek amacıyla, belirlenen yerleşim alanları içinde bir örgütlenmeye gitti. Bu çerçevede Mıntıka Müdürlükleri oluşturuldu. Bu müdürlüklere geniş yetkiler verildi. 29 Teşrinisani 1923 tarih ve 55 numaralı kararname ile vilayet komisyonları vekaletle, kaza komisyonları vilayete bağlanmıştı. Komisyon bir karar aldığıında, mıntıka müdürlüklerinin yetkisi altında bulunanlar hemen, bulunmayanların da vekaletten alacakları izne göre emri uygulaması hüküm gereği idi. Komisyon başkanı vali oluyor, mıntıka müdürü de vekaletçe atanıyordu. İskan Komisyonları, belli bir yöreye yerleştirilecek grupların yerleşme biçimi ve resmi işlemlerinden sorumluydu. Yerleşenlerin her türlü istek ve sorunlarıyla da komisyonlar ilgilenecekti.⁶⁸

3- Terk Edilmiş Taşınmazların Onarımı ve Yeni Köylerin Kurulması

Savaş sonrasında Türkiye'deki kent, kasaba ve köylerin durumu genel olarak çok kötüydü. Ege ve Karadeniz Bölgeleri yerle bir olmuş, insanlar ekonomik açıdan çok güç duruma düşmüşlerdi. Gerek işgalci güçlerin çekilişi, gerekse Türk ordusunun ileri hareketi sırasında pek çok yerleşim yeri yanmış, yıkılmıştı. Marmara bölgesindeki köylerin ise %70'i yakılıp yıkılmıştı. Rum köylerinin tahribi Rumlar'ın ayrılmalarından sonra sürmüş, evlerin camları, pencereleri, kapıları sökülüp satılmıştı. İş bununla da kalmamış; tarlalar, bağlar, bahçeler yağmalanmış, harabedilmişti. Bu yıkılan gayrimenkullerin daha fazla yağmalanmasını önleyerek onarımlarının yapılması önemli bir sorundu. Bu sorunun çözümü için paranın yanında işin ehli uzmanlara da ihtiyaç vardı.⁶⁹

İlk aşamada bu onarım işine yerel kaynaklarla başlanmış, halkın katılımıyla ufak çaplı onarımlar gerçekleştirilmiştir. Ama yine de onarım gerektiren ev sayısı çok fazlaydı. Ülkenin genel onarımı için Mübadele İmar ve İskan Vekaleti'nin eline bakılıyordu. Nitekim, Kasım 1923'te, terk edilmiş taşınmazların onarımı için vekalet tarafından iskan komisyonlarına emir verildi. Gereken paranın, onarımı mümkün olmayan taşınmazların

⁶⁷ Arı, **op. cit.**,s.53-54.

⁶⁸ **Ibid.**, s.54-55.

⁶⁹ **Ibid.**, s.58-59.

enkazlarının satışından sağlanması kararlaştırıldı. Ayrıca onarılamayacak derecede yıkılmış evlerin enkazından, yeniden yapımlarda yararlanılacaktı.⁷⁰

C- YUNANİSTAN'DAKİ HAZIRLIKLAR VE TÜRKİYE'YE SEVK

1- Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Ara Komisyonlar

Dördü Türk, dördü Yunanlı, üçü tarafsız olmak üzere toplam on bir üyeden oluşan Karma Mübadele Komisyonunun kurulmasının ardından Selanik, Kavala, Drama, Hanya ve Kandiye'de beş ayrı tali komisyon oluşturulmuş; böylece mübadelenin merkez noktaları da belirlenmiştir. Komisyonun kurulmasının ardından Türk heyetinin faaliyete geçmesiyle bölgedeki Türkler arasında bir güven havası doğmuşsa da Yunan jandarmasının özellikle kırsal kesimdeki halka baskıları bu duyguyu çok çabuk yok etmişti. Özellikle tahsildarlar aracılığıyla, vergi borcu gerekçesini göstererek köylerdeki halkın ürün ve hayvanlarına el konuyor; Türk heyetinin geldiği söylenerek köyler hiçbir eşya alınmasına dahi izin verilmeden boşaltılıyordu. Bu arada bütün bu gelişmeler yaşanırken, Yunan hükümeti bu olayları gözden uzak tutmak amacıyla mübadele komisyonunun çalışmalarını Atina'da sürdürmesini teklif etmiş ve teklif kabul edilmişti. Bu aşamadan sonra bizzat Yunan Hükümeti'nce silahlandırılan çeteler Makedonya ve Trakya'daki müslüman köylerine baskın düzenleyip hayvanları ve mallarına el koymaktaydı. Aynı dönemde benzer sorunlar Girit'te de yaşanmaktaydı. Bu gelişmeler, Makedonya köylülerinin, yanlarına alabildikleri eşyalarıyla Selanik gibi büyük yerleşim merkezlerine akınına yol açmıştı.⁷¹

Toplanma merkezlerine ulaştıktan sonra Türkiye'ye getirilmek üzere bekleyenlerin Yunanistan'daki mal kayıtlarını yaptırılmaları gerekiyordu. Karma Komisyon'a bağlı ara komisyonlarca dört nüsha olarak düzenlenecek mal bildirim beyannameleri, göçmenlerin Türkiye'ye geldiklerinde bir toprağa yerleştirilmelerinde dikkate alınacak belge olmaları nedeniyle önem taşıyordu.⁷²

Mübadele Sözleşmesi'nin 8. maddesi, göçmenin terk edeceği ülkede bırakacağı ya da yanında götüreceği taşınır mallarla ilgili düzenlemeyi içeriyordu. 9.,12., 13., 14. maddeler ise taşınmaz malların tasfiyesine ilişkin düzenlemeyi içermekteydiler. Bu

⁷⁰ **Ibid.**, s.60-61.

⁷¹ Gökaçtı, **op. cit.**, s.138-140.

⁷² Kemal Arı, "Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de 'Emval-i Metruke' ve 'Mübadil Göçmenler'," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.VI, No.18(Temmuz 1990), s.633.

maddeler uyarınca göçmen, yanında taşıyabileceği tüm malını götürebilecek, bunlardan giriş ya da çıkış vergisi alınmayacaktı. Taşınmazlarla ilgili olarak, ara komisyonlar aracılığıyla bu malların türünü, miktarını ve altın para üzerinden değerini gösteren tutanaklar hazırlanacaktı. Bu tutanaklara göre göçmen, gittiği ülkede malına karşılık alacaktı.⁷³ Ancak malların değerinin belirlenmesi ve tasfiye işleminin hangi yöntemle yapılacağına açıkça gösterilmemesi, uygulamanın farklı komisyonlarca değişik biçimde değerlendirilmesine yol açmıştır. Üstelik rüşvet ve adam kayırma gibi amaca ters düşen davranışlarda ortaya çıkmıştır. Mal bildirim belgeleri ise doğrudan komisyon tarafından doldurulacağı yerde, mübadil göçmenlere doldurtulmuştu. Malların değerini belirleyip beyanname dolduran göçmen, bu beyannameyi önce bağlı bulunduğu semtin ihtiyar heyetine onaylatıyor, sonra ara komisyonlara teslim ediyordu. Beyannamenin göçmen tarafından doldurulması ve tanıdığı kişilerden oluşan ihtiyar heyetine onaylanması ve karma komisyonun her işle tek tek uğraşacak durumda olmayışı nedeniyle bazı dedikodular oluşuyordu.⁷⁴

Taşınmazlar konusundaki bu uygulamanın sağlıklı biçimde yürümesi için tüm malların tek tek uzman kontrolünden geçmesi gerekiyordu ki tarla, bağ, bahçe gibi taşınmazların verimlilikleri göz önüne alınarak değerlerinin belirlenmesi durumunda işler on yıl uzayabilirdi. Oysa mübadelenin ivediliği ön plandaydı. Bu nedenle mübadele göçmenlerinin Yunanistan'da bıraktığı malların değerinin belirlenmesi işi, Türkiye'ye taşınmalarından sonraki evreye bırakılmıştır.⁷⁵

Mal bildirim beyannameleri sorunu sağlıklı bir çözüme kavuşturulmadan göçmenlerin Türkiye'ye taşınmaları ile, Yunanistan'daki sorunlar Türkiye'ye aktarılmıştı.

Bir diğer önemli konu ise mal bildirimlerinde bulunmamış mübadillerin durumuydu. Savaşın hemen ertesinde yollara düşen göçmenler beyanname vermemişlerdi. Hatta bazıları tapu belgelerini bile yanlarına almamışlardı. Bazıları ise beraberlerinde mallarına tasarruflarını gösterecek nitelikte olmayan, ihtilafli olması muhtemel, tasarruflarını niteliğini belirlemeye yetmeyecek belgelerle yola çıkmıştı. Bu belgeler,

⁷³ *supra.*, s. 16-17.

⁷⁴ Arı, **Büyük Mübadele**, s.73-74. ; Tesal, **op. cit.**, s.50.

⁷⁵ Arı, **loc. cit.**, s.73.

Türkiye’de mal dağıtımını gerçekleştirecek resmi kurumları büyük bir çıkmazın içine sürüklemişti.⁷⁶

2- Türkiye’ye Yolculuk

Muhtelit Mübadele Komisyonu üyesi Tevfik Rüştü Bey’in (Aras) istek ve önerisi doğrultusunda 10 Kasım 1923’te mübadeleye resmen başlanacağına açıklanması üzerine hazırlıklara hız verildi. Muhtelit Mübadele Komisyonu sık sık Yunanistan’a ve Türkiye’ye giderek, mübadele uygulamasının işleyişini yerinde inceliyordu. Üç kişiden oluşan kurulun başkanı, bağımsız üye General Dulara, diğer üyeleri ise Türkiye adına Tevfik Rüştü Bey, Yunanistan adına Mösyö Pappas’tı.⁷⁷ Muhtelit Mübadele Komisyonu’nun Atina’da yapmış olduğu ve uygulamanın 10 Kasım 1923’ten sonra başlamasının kararlaştırıldığı toplantıda, mübadeleye ilk önce Yunanistan’ın kıyı kentlerine yığılan göçmenlerle başlanması, sonra da iç bölgelerde evlerini terk etmek zorunda kalmamış müslüman kitlelerin taşınması kararlaştırıldı. İlk aşamada taşınacak göçmenler kış aylarında, ikinci aşamada taşınacak olanlar ise yaz aylarında Türkiye’ye geleceklerdi.⁷⁸

Acil niteliğinde olmayan, Yunanistan’daki yerleşik ortamından kopmamış insanların getirilişlerinde en çok dikkat edilen nokta, göçmenleri Türkiye’de biran önce üretim sürecine dahil etmektir. Örneğin Drama ve Kavala yöresinde tütüncülükle geçinen insanlar tütün dikimi zamanında getirilmişler ve 1924 yılında bu göçmenler 100.000 dönümlük arazide tütün dikimi gerçekleştirmişlerdi.⁷⁹

İç bölgelerdeki müslüman halkın taşınma işlemi için komisyon üyelerinden bir iki kişi yöreye geliyor, bunların gözetiminde kıyı kentlerinde yolcu almak için beklemekte olan vapurlara doğru yola çıkılıyordu. Kentli ve kasabalılar genellikle şimendiferle kıyı kentlere ulaşırken; kırsal kesimden gelen çiftçi aileler eşek, at ya da öküz arabalarıyla kıyı kentlere ulaşmaya çalışıyorlardı. Kıyıya gelen mübadiller, sağlık denetiminden geçirilerek başta çiçek aşısı olmak üzere dizanteri ve veba aşısı yapıyordu.⁸⁰

Türkiye’ye yerleştirme uygulamasının mümkün olduğunca az sorunla gerçekleştirilebilmesi için, göçmenler vapurlara bindirilmeden önce Yunanistan’ın hangi

⁷⁶ **İskan Tarihçesi**, Hamit Matbaası, 1932, s.46.47.

⁷⁷ Arı, **loc. cit.**, s.71.

⁷⁸ **Ibid.**, s.76.

⁷⁹ **Ibid.**, s.77.

⁸⁰ **Ibid.**, s.78.

yöresinde ne tür bir işle uğraştıkları saptanıyor, bu doğrultuda raporlar hazırlanıyordu. Özellikle kırsal yörelerden gelen göçmenlerde bu iş daha ciddi tutuluyordu. Çünkü zanaatle uğraşan kentli insan, zanaatini Türkiye'nin her yerinde icra edebilirdi; oysa tarımla uğraşanların Yunanistan'da yaşadıkları yörelere benzer tarımsal özelliklere sahip yörelere yerleştirilmeleri gerekiyordu. Doğru bir düşünce ile ortaya atılmış bu yöntem ne yazık ki tam anlamıyla fiili olarak yerine getirilememiştir.⁸¹

Göçmenlerin geldikleri yörelere ve yaptıkları işlere yönelik bu tespitler her bindirme iskelesinde bulunan "Bindirme ve Yükleme Heyeti" tarafından yapılıyor, tespitlerin sonucunda göçmenler gidecekleri yörelere göre gemilere bindiriliyordu. Tam bu sıralarda Yunan kamuoyunda, göçmenlerin Türkiye'de ekonomik değeri olmayan verimsiz topraklara götürülecekleri yolunda haberler duyulmaya başlandı. Özellikle İzmir, Aydın, Bursa dışında, ismini hiç duymadıkları yerlere gideceklerini duyan göçmenler, ya "Bindirme ve Yükleme Heyeti" ne yanıltıcı bilgiler veriyorlar ya da bu heyeti atlatarak binmeleri gereken değil de istedikleri yere giden başka bir vapura biniyorlardı. Bunun sonucunda Türkiye'de kendi beceri ve ekonomik uğraşları yeterli nitelikleri taşımayan yörelere gidiyorlar, doğal olarak yeni arayışlara giriyor ve perişan oluyorlardı.⁸²

Göçmen taşıma işinde vapurların yanı sıra trenlerden de yararlanılıyordu. Trenlerden daha çok, Trakya'ya sevk edilen göçmenler için yararlanılıyordu. Vapurdan inen göçmenlerin iç bölgelere gönderilmesinde de trenlerden yararlanılıyordu.⁸³

Vapurlar indirme iskelelerine ulaştıktan sonra göçmenler daha karaya çıkmadan teker teker kimlik denetiminden geçiriliyorlardı. Bir göçmen ailesinde bulunması gerekli belgeler şunlardı.⁸⁴

- Aile kimlik belgesi: Bu belgede, ailenin Yunanistan'dan ayrılacağı limanın adı, aile reisi ve diğer yetişkin erkeklerin adları, kadın ve çocukların sayısı, ailenin toplam nüfusu, kimliğin düzenlendiği tarih, düzenleyen karma komisyonun resmi mühürlü onayı, yolculuğun ücretli olup olmadığına ilişkin karma komisyonun notu yer almaktaydı.

⁸¹ **Ibid.**, s.79-80.

⁸² **Ibid.**, s.80-81.

⁸³ Mehmet Çanlı, "Mübadele Dosyası: Yunanistan'daki Türkler'in Anadolu'ya Nakledilmesi," **Tarih ve Toplum**, C.XXII, No.130(Ekim 1994), s.58.

⁸⁴ Arı, **loc. cit.**, s.89-90.

- Aşı belgesi: Ailede hangi bireye, hangi aşuların uygulandığına dair sağlık kuruluğu kaydı yer almaktaydı.
- Tasfiye talepnameesi: Göçmen ailesinin Yunanistan'daki mal varlığının miktarı ve paraca değerini ayrıntularıyla gösteren ve Muhtelit Mübadele Komisyonu'na sunulması gereken belgenin kopyası. Bu belgeler göçmenin kendisi tarafından doldurulmuş, yerel ihtiyar heyeti tarafından imzalanmış ve karma komisyon tarafından da onaylanmıştı. Göçmen ailesinin talepnameede gösterdiği mal varlığının sonradan yapılacak incelemesinde doğruluğu saptandığında Türkiye'deki terk edilmiş mallardan hakkını alması öngörülüyordu.
- Göçmen Yunanistan'dayken Yunan makamlarınca müsadere edilen mallarına karşılık verilmiş makbuzlar ve resmi tutanak.

Mübadele göçmenlerinin dörtte üçü 1924 yılı ortalarına dek Türkiye'ye gelmişti. 1924 yılının Ekim ayına kadar mübadelenin insan sevki büyük ölçüde tamamlandı. Yunanistan'da sadece özel sorunları nedeniyle geciken bazı aileler kalmıştı ki 1925 yılının ilk aylarında onlar da Türkiye'ye geldiler.⁸⁵

D- GÖÇMENLERİN TÜRKİYE'YE YERLEŞTİRİLMESİ

1- Göçmenlerin Geçici Beslenme ve Barınma Sorunları

Mübadele göçmenlerinin Türkiye'ye gelmeleriyle birlikte çözülmesi gereken bir dizi sorun ortaya çıkmıştı. Öncelikle göçmenlerin kendilerine yeterli olana kadar beslenme ve barınma sorunları ile sağlık sorunlarının çözülmesi gerekiyordu.

Mübadele İmar ve İskan Vekili Mustafa Necati, göçmenlerin öncelik arz eden bu sorunlarının çözümlenmesi amacıyla 8 Kasım 1923 tarihli İskan Kanunu'na dayalı olarak genelgeler yayımlamıştı. Göçmenlerin yerleştirilecekleri evlere ulaşınca kadar barınmaları amacıyla misafirhaneler kurulmuş, buralarda verilecek hizmete açıklık getirmek amacıyla 28 Kasım 1923'te "Misafirhaneler Talimatnamesi" yayımlanmıştı. Bu genelge, indirme iskelelerinde, konaklama yerlerinde ve iskan alanlarında açılacak göçmen misafirhanelerinin açılıő biçimi ve yöntemi konusundaki hükümleri de kapsamaktaydı. Göçmenlerin beslenme biçimleri ve süresi, verilecek besin maddelerinin türü ve miktarının

⁸⁵ Ibid., s.92.

nasıl belirleneceği ise 25 Kasım 1923'te çıkarılan "İaşe Talimatnamesi" ile açıklığa kavuşturuldu.⁸⁶

İlgili genelge doğrultusunda indirme ve boşaltma iskelelerinde iki tür misafirhane açılmıştı. Vapurdan inen göçmenler ilk olarak talaffuzhanelere alınıyor; burada sağlık denetimleri yapılarak aşı kartları inceleniyor, temizlenmeleri sağlanıyor ve eşyaları kontrolden geçiriliyordu. Bu işlemlerin ardından göçmenler gerçek misafirhanelere alınıyordu.⁸⁷

2- Göçmenlere Yardım Çalışmaları

Göçmenlerin sorunlarını çözüme katkıda bulunmak amacıyla yoğun bir yardım kampanyası başlatılmıştı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve kurulan yardım dernekleri, büyük katkılarda bulunmuşlardı. Pek çok gazete de yardım kampanyasına katılmış, yardımda bulunanların isimlerini yayınlamakla yardıma teşvik etmişlerdi.⁸⁸ Örneğin mübadillerin Bursa'ya gelmesinin ardından Ertuğrul, Hüdavendigâr, Yeni Fikir gibi dönemin yerel basınını oluşturan gazeteler yardım yapılması için çağrılarda bulunmuşlar; Vilayet Meclisi de birtakım yardım kararları almış, ayrıca şehirde bir de "Muhacirin Yardım Cemiyeti" adlı bir cemiyet de kurulmuştur.⁸⁹

Bu yardım kampanyalarına, Musevi Cemaati de katılmıştı. İstanbul'da bir havrada toplanan Museviler, 200.000 lira gibi o dönem için çok büyük bir parayı toplamayı hedeflemişlerdi. İzmir'de Musevi Cemaati'nden bir kurul, ziyaret ettikleri misafirhanede gıda maddesi dağıtmıştı. Ermeni Cemaati de yardım kampanyasına katılmıştı.⁹⁰

Yardım amaçlı piyesler oynanmış, konserler düzenlenmiştir. Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın eşi Latife Hanım'ın çabalarıyla düzenlenen tiyatro gösterileri ve konserlerden, döneme göre çok büyük miktarda para toplanmıştı.⁹¹

⁸⁶ **Ibid.**, s.94-95.

⁸⁷ **Ibid.**, s.96-97.

⁸⁸ **Ibid.**, s.99.

⁸⁹ Hasan Çetin, "Mübadele Öncesi ve Sonrası Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme," **Atatürkçü Bakış**, C. II, Sayı 4, Güz 2003, s.104.105.

⁹⁰ Arı, **op. cit.**, s.100.

⁹¹ **Ibid.**, s.102-103.

Bu süreçte göçmenler de kendi aralarında dayanışma ve yardımlaşma amacıyla örgütlenme yoluna gitmişler birtakım yardımlaşma örgütleri kurmuşlardır. Örneğin 1926 yılında göçmenlerle ilgili olarak, Muhacirin-i İslamiye Muavenet Yurdu, Mülteci ve Muhacirin Amele Cemiyeti, Muhacirin-i İslamiye İskan ve Teavün Cemiyeti adlı kuruluşlar bu kapsamda faaliyet göstermekteydiler.⁹²

Halkın yardımları yanında Salib-i Ahmer (Kızılhaç) ve islam topluluklarının da yardımına başvuruldu. Bu doğrultuda Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin çabalarıyla TBMM adına düzenlenen bir beyanname Mustafa Kemal Paşa'ya imzalatılmıştı. Beyanname "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Alem-i İslam'a Hitabesi" başlığını taşıyordu. Bunun yanı sıra bir Hilal-i Ahmer Heyeti de Hindistan ve Mısır'a yardım toplama amaçlı olarak gitmişlerdi. Ne var ki İslam topluluklarına hitaben yazılmış olan bu beyanname ve yapılan ziyaretler beklenen ilgiyi bulmadı. Örneğin Hindistan ve Mısır'a giderek yoğun kampanyalar düzenleyen Hilal-i Ahmer Heyeti, Hindistan'da sadece 6974 lira toplayabilmişti.⁹³

3- Göçmenlerin Yerleşim Yerlerine Sevki ve Ortaya Çıkan Sorunlar

Göçmenlerin sorunları, yerleştirilmelerinden sonra da devam etti ve üretici duruma geçme, doğal ve toplumsal çevreye uyum süreçlerinde de kalıcı etkiler bıraktı.

Misafirhanede, belirlenen süre içinde barındırılan göçmenlerden bazıları, taşınmazların yetersizliği ve fuzuli işgallere zamanında son verilememesi nedeniyle zorlukla karşılaşıyordu. Bazı göçmenler önceden yerleşim yöresi olarak belirlenen yerde sıkışıklık olması nedeniyle başka bir yöreye gönderildi. Bu ise uzun, sıkıntılı bir yolculuğu gerektiriyordu ki göçmenleri çok güç durumda bırakıyordu.⁹⁴

Üstelik bu yolculuk sonrasında yerleştirildikleri yerler gelişigüzel tespit edilmiş yerlerdi. Öyle ki birçok tütüncü aile dağlık yörelere, serbest meslek sahipleri ise köylere yerleştirilmişti. Kırsal kökenli bazı aileler de terk edilmiş ev olması nedeniyle bir kente yerleştirilmişti.⁹⁵

⁹² **Ibid.**, s.104.

⁹³ **Ibid.**, s.104-105.

⁹⁴ **Ibid.**, s.105.

⁹⁵ **Ibid.**, s.109-110.

Ortaya çıkan bir sorun da bölünmüş köy, akrabalıklar ve ailelerdi. Bu, göçmenlerin vapurlara binmeleri sırasında başlayıp, yerleştirme sırasında da devam eden bir sorundu. Vapurların kapasitelerinin verimli kullanılabilmesi amacıyla ayrı vapurlara bindirilen bir köy halkı Türkiye’de ayrı ayrı iskelelere gidince ayrılmalar oldu. Yunanistan’da tek bir köyün halkını oluşturan insanlar, taşınmazların yetersizliği nedeniyle ayrı yerleşim birimlerine yollandılar. Aile içi bölünme pek olmuyordu ancak köy iki ya da daha fazla parçaya ayrıldığında evli olan kız ya da erkek çocuk başka bir yerleşim birimine gidiyor; ana, baba ve kardeşler arasında ayrılıklar yaşanıyordu. Yunanistan’da komşu olan iki köyü Türkiye’de yine komşu köyler olarak yerleştirmek mümkün olmadığından, akrabalar arasında da ayrılıklar meydana geldi. Sonucunda, ailenin bir çocuğu Türkiye’nin bir ucunda, diğer bireyleri öteki ucunda yerleşmek durumunda kaldılar. Bu durum ise Türkiye’nin toplumsal yapısında onarılması güç yaralar açtı.⁹⁶

4- Göçmenlerin Barınma Sorunu ve Terk Edilmiş Evler

Türkiye’ye geldikten sonra yerleşim alanlarına taşınan göçmenler için yaşamsal önemi olan konu, yerleşecekleri bir ev sağlanmasıydı.

Savaşın yol açtığı yıkım sonucunda Türkiye’de yoğun demografik değişimler yaşanmıştı. Savaştan zarar gören felaketzedeler, mülteciler, devlet memurları, subaylar, doğu vilayeti göçmenleri ve kimi fırsatçılar Rumlar’ın terk ettikleri evleri işgal etmişlerdi. Rumlar’dan kalan taşınmazların bu gruplarca talan edilmesinin yanında geriye kalan evler, bağlar ve bahçeler de hükümet tarafından yerli halka kiraya verilmişti. İş bununla da kalmamış, kimi mebuslar ülkenin en güzel yerlerinde Rumlar’dan kalan konakları, köşkleri tasarruflarına geçirmeye çalışmışlar, yakınlarına da pay kapma çabası içine girmişlerdi.⁹⁷

O dönemin gazeteleri İzmir’in Bornova ve Karşıyaka gibi zengin mahallelerinden Rumlar’ın ayrılmasından sonra Yunanistan’dan gelecek mübadillerin yerleştirilmesi için bir tek ev bile bulunamadığını yazmışlardı. Bu dönemde terk edilen mülklerin yağmalanması olayına İzmir Defterdarı, Teftiş Komisyonu Azaları ve Komisyon Katipleri gibi önemli devlet memurlarından oluşan Muhacir İskan Komisyonu üyeleri de karışmışlardı. Daha da ilginç bu yağmaya TBMM üyeleri de dahil olmuşlardı. Örneğin

⁹⁶ **Ibid.**, s.111-112.

⁹⁷ **Ibid.**, s.115-116. ; Arı, “Türk-Rum Mübadele Antlaşması...,” s.657’den **Türk İli**, 21 Kanunuevvel, 1924.

Balıkesir mebusu Hulusi Bey, Rumlar tarafından terkedilen ve gelecek mübadillere ayrılmış olan iki eve (her biri bir oğluna olmak üzere), bir sabun fabrikasına ve binlerce zeytin ağacına el koymakla suçlanmıştı.⁹⁸

Bu gelişmeler sonucunda ev kiralari da önemli ölçüde yükselmeye başlamış, bir sene önceye oranla 4-5 misli hatta kimi yerlerde 10 misli artışlar olmuştu. Bu arada hükümet, işgal edilen evleri boşaltırken, subayları ve memurları kollar bir tavır sergilemekteydi. Mübadele göçmenleri geldikçe, felaketzedelerin işgal etmiş oldukları evlerin tahliyesi hızlandırıldı.⁹⁹

Bu yönde çalışmalar devam ederken 17 Ocak 1924 tarihli bir genelge çıkarıldı. Buna göre; 1913 yılından sonra göç edip de iskan işlemi görmemiş göçmenler, ulusal sınırlar dışında kalan yerlerden gelip kayıtları yapılan sığınmacılar, savaş ve işgal nedeniyle evleri yanıp yıkılan istilazedeler, doğu vilayetleri göçmenlerinden olup kendi çabaları ile geçimini sağlayamayacak derecede yoksul olanlar, iskan edilecek kitleler sayıldı. Bunun yanında, devletten 800 kuruştan aşağı maaş alan asli ve 40 liradan düşük ücret ve yevmiye alan muhacir, mülteci ve istilazede, memur ve müstahdem de bu haktan yararlandırıldılar. Felaketzedelerden evleri yanıp yıkılanlardan, başka yerde evleri ya da gelir kaynakları olanlar muhtaç sayılmadılar. Yine bu genelgeye göre, terk edilmiş Rum taşınmazları, mübadele göçmenlerinin Yunanistan'daki mallarına karşılık olduğundan, mültecilerle felaketzedelerden yardıma ihtiyacı olanların, Ermeni taşınmazlarına yerleştirilmeleri ilke olarak benimsenmişti; ancak Ermeni taşınmazlarının yeterli olmadığı zaman, Rumlar'ın terk ettikleri taşınmazlara yerleştirilmeleri uygun görülmüştü.¹⁰⁰

Yaşanan gelişmeler sonucunda tüm Türkiye'de çok ağır bir konut sorunu kendisini göstermişti. Fuzuli işgal nedeniyle, işgal ettikleri evlerden atılan felaketzedeler sokak ortasında kalmıştı. Hükümet, 1924 Ağustos'una kadar, doğudan gelen göçmenleri geldikleri vilayetlere gönderme çabasına girmiş ancak başarılı olamamıştı.¹⁰¹

Tüm bu yaşananlar, insanların perişan olmasına yol açmış; sonuçta doğruları ve yanlışları ile göçmenlerin evlere yerleştirilmesi işlemleri tamamlanmıştı. Ancak konut

⁹⁸ Yıldırım, **Diplomasi ve Göç: Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü**, s.158-160.

⁹⁹ Arı, **Büyük Mübadele**, s.117.

¹⁰⁰ **İskan Tarihçesi**, s.36-38.

¹⁰¹ Arı, **loc. cit.**, s.120.

sorununda meydana gelen karmaşa Rumlar'dan kalan ve göçmenleri üretici duruma getirecek olan tarlalar, bağ ve bahçelerin dağıtımında da ortaya çıkmıştır.

E- GÖÇMENLERİN KARŞILAŞTIKLARI GENEL SORUNLAR VE İÇ GÖÇLER

Göçmenlerin Türkiye'de yerleştirilecekleri yörelere gönderildikten sonra sorunları bitmemiş, aksine artarak devam etmiştir. Bütçenin sınırlı olması nedeniyle mübadele ve iskan işine yeterli paranın ayrılamaması sonucu göçmenlerin ihtiyaçlarının çok azı karşılanabilmişti. Bu durumu bahane eden bazı kimseler ise ulusal sermaye ile bu yükün altından kalkılamayacağını, yabancı sermayenin de bu alana çekilmesi gerektiği yönünde önerilerde bulunmuşlar, ancak Osmanlı'nın son yüzyılında yabancı sermayenin açmış olduğu büyük dertler nedeniyle, devleti yönetenler yabancı sermayeye çok temkinli bakmışlardı.¹⁰²

Savaş sonrası Türkiye'de altyapı, pahalılık, sağlık ve işsizlik sorunları had safhaya ulaşmıştı. Topluma yeni katılan göçmenler doğal olarak bu sorunlardan etkilendiler. Örneğin Ege Bölgesi'nde uzun yıllardan beri bölge insanını etkilemiş olan sıtma, gelen mübadele göçmenlerini de etkilemiş, çok sayıda ölüme yol açmıştı. Özellikle Samsun yöresinde yerleştirme işlemi iyi yürümediğinden, soğuk kış mevsiminde göçmenlerin çoğu açıkta kalmış, büyük bir kısmı sıtmaya yakalanmış ve ölmüştü. Böyle bir ortamda bazı göçmenler büyük geçim sorunlarıyla karşılaşmışlar ve yeni arayışlar içine düşmüşlerdi. Göçmenlerin önemli bir kısmının bu arayışlarının bir sonucu olarak iç göç hareketi de başlamıştır.¹⁰³ Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti, bu ailelerin yerleştikleri yeri terk etmeleri durumunda bir daha yerleştirilme hakkına sahip olmadıklarını açıkladı. 17 Ocak 1924 tarihli genelge ile bu ailelerin iskan hakkından feragat ettikleri yönünde bir "taahhüt senedi" alınması zorunlu kılındı.¹⁰⁴

Böyle bir iç göç, başta kişinin Türk uyrukluğuna geçmesi ile ilgili işlemlerde olmak üzere pek çok konuda soruna yol açıyordu. İç göç sorununun yarattığı karmaşanın üzerine uzun süre gidilmedi ve etkileri de büyük oldu. 28 Ekim 1925 tarihinde çıkarılan yasa ile

¹⁰² **Ibid.**, s.147-148.

¹⁰³ Gökaçtı, **op. cit.**, s.200-203.

¹⁰⁴ Arı, **loc. cit.**, s.120.; Arı, 1923 Türk-Rum Mübadele..., s.653.

Türkiye'ye bundan sonra gelecek bütün göçmenlerin, yerleştirilecekleri yerde beş yıl boyunca oturmaları zorunluluğu getirilmişti.¹⁰⁵

İç göç olayının en başta gelen sebebi; göçmenin, yerleştirildiği yerdeki toprağı, iş olanaklarını ve taşınmazları beğenmemesiydi. Yunanistan'daki toplumsal statüsü ve ekonomik gücünü yitiren göçmenlerin bir kısmı ise ellerindeki parasal birikimle, yitirdiklerini yeniden elde edeceğine inanarak kendisi için en uygun yöreye göç etmeyi uygun buluyordu. Ancak bu türdeki yer değiştirmelerin asıl nedeni geçim sıkıntısına düşmüş olmasıydı. Bazı göçmenler Yunanistan'daki akrabalık ya da dostluk ilişkilerini yeniden oluşturma özlemiyle başka yöredeki komşu ya da akrabalarının yanına göç ederken; bazıları ise kimi fırsatçıların, onları daha iyi bir yere yerleştirecekleri sözüne kanarak yerleşim yörelerini terk ediyor, çoğu zaman tüm mal varlıklarını bu fırsatçılara kaptırıyorlardı.¹⁰⁶

Tüm bunlara karşın mübadillerin büyük kısmı, yerleştirildikleri yörelerde üretim sürecine girmişler ve genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınmasında önemli katkılarda bulunmuşlardır.

F- GÖÇMENLERİ ÜRETİCİ DURUMA GETİRME ÇABALARI

Göçmenlerin barınmalarını sağlayacak bir eve kavuşturulmalarıyla sorunlar halledilmiş olmuyordu. İkinci aşamada en önemli sorunla karşı karşıya kalınmıştı. Bu insanların geçimlerini sağlayabilmeleri amacıyla üretici duruma getirilmeleri gerekiyordu. Üstelik göçmenlerin üretici duruma gelmesi savaş sonrası Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısının güçlenmesi açısından son derece önemliydi.

Göçmenlerin üretici duruma getirilmesi yönünde yapılan çalışmalarda bir çok sorun yaşandı. Bu sorunların başında da bazı göçmenlerin Yunanistan'da yaşadıkları yörenin doğa ve toprak yapısından farklı nitelikteki yörelere yerleştirilmiş olmalarıydı.¹⁰⁷ Aslına bakılacak olunursa Yunanistan'da iken göçmenlerin beceri ve uğraşı türlerini gösteren çizelgeler hazırlanmış; ancak Türkiye'deki koşulların zorlaması ile yerleştirmeler istenildiği gibi yapılamamıştı. Bu durum ise göçmenlerin üretim sürecine katılmalarını zorlaştırdı. Öyle ki bazı tütüncü ailelere zeytinlikler dağıtılmıştı. Yeni tarım bilgisi

¹⁰⁵ Arı, **Büyük Mübadele**, s.155.

¹⁰⁶ **Ibid.**, s.155-158 ; Arı, "1923 Türk-Rum Mübadele...", s.654.

¹⁰⁷ Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Ankara, Yurt Yayınları, 1982, s.43.

gerektiren farklı bir uğraşı ile karşı karşıya kalan bu insanlar, üretimde verimi sağlayamamışlardı. Kendi tarımsal uğraşlarına göre yerleştirmeleri yapılan göçmenler ise barınma sorunu başta olmak üzere bir çok sorun nedeniyle üretim sürecine dahil olamamışlardı.¹⁰⁸

Savaşlarda ölenler ve azınlıkların göçleri nedeniyle azalan nüfus, beraberinde iş gücü azlığı sorununu getirmişti. Göç eden Rumlar'dan 250.000'i tarım sektöründe çalışıyordu. Yunanistan'a giden göçmenler, 1926 yılında Yunanistan'daki tütünün üçte ikisini üretmişlerdi. Yunanistan'da bağcılık, göçmenlerin gelmesiyle beraber büyük önem kazandı. Giden Rumlar tarafından yapılan tütün ve kuru üzüm tarımı, Türkiye dışsattımının %40'ını oluşturuyordu.¹⁰⁹

Bu nedenle doğan işgücü açığının kapatılması için, mübadele göçmenlerinin tüm iş kollarında bir an önce üretime katılmaları gerekiyordu. Bunun yanında, gelen göçmenlerin hemen hemen tamamının yardıma muhtaç durumda olmaları nedeniyle, ekim ve hasat mevsimi sonrasında ürünün satılmasına kadar geçen sürede bu kişilerin, başta beslenme olmak üzere her türlü ihtiyaçlarının karşılanması gerekiyordu.¹¹⁰

Göçmenleri üretici duruma getirmek için bu kişilere üretim araçları ve kredi sağlamak, teknik bilgilerini geliştirmeyi sağlayacak tarım okulları açmak ve bilgi akışı sağlamak, üretilen ürüne pazar bulmak gerekiyordu. Bunların sağlanması ile göçmen üretim sürecine tam anlamıyla dahil olabilecekti.¹¹¹

Mübadele göçmenlerinin %90'ının tarım ile uğraşması nedeniyle, kent kökenli göçmenlere üretim araçlarının sağlanmasından önce, çiftçi göçmenlere toprak ve tarım araçlarının dağıtımını öncelik kazanmıştı.¹¹²

30 Ocak 1923 tarihli mübadele sözleşmesi gereğince, Ortodoks Rumlar'ın terk ettikleri tüm mallar, Türkiye'ye gelecek göçmenlerin yerleşmesinde kullanılacaktı. Bununla beraber Ortodoks Rumlar'ın terk ettikleri toprakların önemli bir kısmı güçlü toprak sahipleri ve fırsatçıların eline geçti. Bunu engellemek için gerekli girişimlerde bulunulduysa da gerek savaş sonrası yasal boşluk, gerekse rüşvet, kayırma v.b. davranışlar

¹⁰⁸ **Ibid.**, s.44.

¹⁰⁹ **Ibid.**, s.71.

¹¹⁰ Arı, **Büyük Mübadele**, s.128-129.

¹¹¹ **Ibid.**, s.129.

¹¹² **Ibid.**, s.130.

nedeniyle başarılı olunamadı. Üstelik göçmenleri yerleştirme politikasında yapılan yanlışlıklar sonucunda göçmenlerin bir kısmının yerleşim hakkından vazgeçerek topraklarını terk etmesiyle bu topraklar da bir süre sonra güçlü toprak sahiplerinin eline geçmişti. Hükümetin belli bir kira karşılığı geçici süreyle işlemeye verdiği toprakların bir kısmı da geri dönmemişti.¹¹³

Hükümet tüm eleştirilere karşın, işgale uğrayan terk edilmiş taşınmazların boşaltılması için çaba gösterdi. 6 Temmuz 1924 tarihinde çıkarılan bir genelge ile göçmenlere, taşınmazların hangi yöntemle ve nasıl dağıtılacağına ilkeleri belirlendi. Genel ilke, taşınmazların göçmenlere “adiyen” dağıtılacağıydı. “Adiyen” terimiyle, mal dağıtımında her türlü olasılığa karşı önlem almak ve temkini elden bırakmamak kastediliyordu.¹¹⁴

1- Toprak Dağıtımı

Türkiye’deki Rumlar’ın toprakları, Yunanistan’dan gelen mübadillerin bırakmış oldukları topraklardan daha azdı; çünkü Rumlar genelde şehirlerde yaşıyor, ticaret ve çeşitli zanaat kollarıyla iştilig ediyorlardı. Oysa Yunanistan’dan gelen mübadillerin büyük çoğunluğu çiftçiydi. Toprakların yetersiz oluşu nedeniyle ilk aşamada, verilmesi gereken toprağın bir kısmının verilmesine karar verildi. Mal dağıtımı için ise vilayet ve kaza merkezlerinde vali ya da kaymakam başkanlığında “Tevzi ve Taksim Komisyonu” kuruldu. Bu komisyon, dağıtılacak ve paylaşılacak olan toprağın ilk olarak, sınırını belirlemek ve çizmekle görevliydi. Toprakların sınırları, ilgili komisyon tarafından çizildikten sonra, dağıtım aşamasına geçmeden önce toprakların niteliği belirlenmiş, daha sonra da belirlenen toprak parçasının kaç nüfusu besleyebileceği hesaplanmıştır. Buna göre de hangi aileye ne kadar toprak düşeceği belirlenmişti. Bu doğrultuda da toprak dağıtımı gerçekleştirildi.¹¹⁵

¹¹³ **Ibid.**, s.132-133. Terk edilen toprakların başına gelen bir olay da öç alma duygusuyla hareket eden halkın, Rumlar’dan kalan bağ, bahçe ve tarlalara saldırarak, buraları tahrip edip, ürünleri yakmalarıydı. Bunu önlemek için hasat zamanı; bağ, bahçe ve tarlalar kiraya verilmiş, hiç olmazsa ürünün bir kısmı ziyan olmadan toplanabilmişti. Göçmenlerin gelişiyile kira sözleşmelerine son verilmek istenmiş; kamuoyunda çıkan güçlü sesler nedeniyle buraları boşaltma çabaları yeterince başarılı olamamıştı.

¹¹⁴ **Ibid.**, s.133-134.

¹¹⁵ **Ibid.**, s.134-135. ; Arı, “1923 Türk-Rum Mübadele...,” s.648-649.

Göçmenlerin arasında tarım ve baytarlık gibi alanlarda eğitim görmüş kişilere bir kat daha fazla arazi verilmiş; bunun karşılığında da bu kişiler, köylülerin sağlık, tarım ve ekonomik durumlarını düzenlemek ve yürütmekle sorumlu tutulmuşlardı.¹¹⁶

Mal dağıtımını işleminin sağlıklı yapılabilmesi için her şeyden önce, göçmenlerin mal bildirim belgelerine sahip olmaları gerekiyordu. Oysa göçmenlerin pek çoğunda yazılı ve düzenli tasarruf kaydı yoktu. Pek çok yerde de terkedilmiş mallara yerli halkın sahip çıktığı, hak iddia ettiği oluyordu. Bazen malın gerçekte terk edilmiş olduğu anlaşılıyordu ancak bunu tespiti de uzun zaman alıyordu. Ayrıca ölçümü yapıp kroki çıkaracak uzmanları bulmak da güçtü.¹¹⁷

Göçmenlerden bazıları, Yunanistan'da büyük miktarda mal sahibi kişilerdi. Oysa 6 Temmuz 1924 tarihli genelge "adiyen" mal dağıtımını öngörüyordu. Bu genelgeyle ortaya konan ilkelere uygun olarak verilecek malların bu kişileri tatmin etmesi olanaksızdı.¹¹⁸

Mübadele yoluyla gelecek olan ya da önceden gelip de mübadeleye tabi olan göçmenlerden Yunanistan'da mal terk etmiş olanlara, ellerindeki tasarruf belgelerinde yazılı miktarın %20'si oranında taşınmaz mal verilmesi kararlaştırılmıştı. Gelecek göçmenlerin, Yunanistan'da bıraktıkları malların değerinin daha yüksek olduğu düşüncesiyle geçici mal dağıtım oranı %20'de tutulmuş, malların ilk elde bütünüyle elden çıkarılmasının önüne geçilerek, yeni gelecek göçmenlerin zor durumda kalmaları önlenmek istenmiştir.¹¹⁹

Fabrikaların dağıtımını için belirlenen kurallar, hemen hemen hiç uygulanmamış, fabrikalara olan ilgi azalmıştır. Göçmenlerin hakları olan payı almaları pek mümkün olmamış, bunun önüne geçmek için 7 Nisan 1926'da, malların dağıtımında yerleşim yörelerinden mal alma zorunluluğu kaldırılmıştır.¹²⁰

2- Araç Gereç Dağıtımı, Sermaye ve Kredi Sağlanması

Göçmenlerin üretim sürecine dahil olabilmeleri için toprak dağıtımının ardından araç-gereç yardımı, sermaye ve kredi sağlanması gerekiyordu. Göçmenler, gerek taşıma

¹¹⁶ Arı, **Büyük Mübadele**, s.137. ; Arı, "1923 Türk-Rum Mübadele...", s.649.

¹¹⁷ Arı, **Büyük Mübadele**, s.138. ; Arı, "1923 Türk-Rum Mübadele...", s.650-651.

¹¹⁸ Arı, **Büyük Mübadele**, s.138-139.

¹¹⁹ **Ibid.**, s.139-140.

¹²⁰ **Ibid.**, s.141.

zorlukları gerekse savaş sonrası mallarının müsadere edilmesi ve Yunanistan'a yığılan göçmenlere dağıtılması nedeniyle araç-gereçlerini Türkiye'ye getirememişlerdi.¹²¹

İhtiyacı olan göçmenlere tohumluk ve araç-gereç dağıtımı ya da bunları almaları için para yardımı yapıldıktan sonra, verilen malzemeleri satmayacakları ve aldıkları yardımı başka bir amaç için kullanmayacakları yönünde yerleştirildikleri yerin ihtiyar heyetleri önünde ve onların onayıyla bir kefaletname alınıyordu. Yapılan yardımlar karşılığında göçmenlerden ayrıca borç senedi alınıyor, bir sene sonra başlamak üzere ve beş yıl içinde verilen malların bedelinin ve nakit olarak verilen paranın, on taksitte geri alınması yoluna gidiliyordu. Faizsiz borçlandırma biçiminde yapılan bu yardımların, göçmenlerin biran önce üretici duruma geçmelerinde büyük katkısı olmuştu. Göçmenlere kredi verilmesi işinde yararlanılan kurum ise Ziraat Bankası'ydı.¹²²

Göçmenlere tohumluk, tarım araç-gereci verilmesi işlemine "terfih" deniyordu. Terfih işleminin düzenli ve adil yapılabilmesi amacıyla her yerleşim bölgesine birer tarım uzmanı gönderilmişti.¹²³

Sanatkar göçmenlere yapılan yardımlara gelince: her sanat sahibi için, sanatın türüne göre, geçici olarak bir dükkan, fırın ya da imalathane olarak kullanmaya uygun bina verilmesi ve karşılığında kira alınmaması; ayrıca muhtaç durumda olanlara gerekli araç-gereç dağıtılması da uygun görülmüştü. Araç-gerecin parasal oranı belirlenmiş, araç-gereç verilmediği zaman, karşılığı olan para yardımı yapılmıştı. Sanatkar göçmenler de aldıkları araç-gereci satmayacaklarına ilişkin bir kefaletname düzenleyerek vekalet komisyonlarına vermekteydiler. Verilen parayı ya da araç-gerecin parasal karşılığını ise bir sene sonra başlamak üzere, üç senede ve altı aylık dilimlerde altı taksitte Ziraat Bankası'na ödeyeceklerdi.¹²⁴

G- GÖÇMENLERİN YENİ TOPLUMSAL YAPIYA UYUM SÜREÇLERİ

Savaş sonrasında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin toplumsal yapısının oluşumunda mübadele göçleri önemli bir etken olarak ortaya çıkmıştır.

¹²¹ **Ibid.**, s.143.

¹²² **Ibid.**, s.144-145.

¹²³ **Ibid.**, s.145-146.

¹²⁴ **Ibid.**, s.146-147.

Kişileri buldukları yerlere bağlayan bir çok neden vardır. Mülkiyet hakkı, doğa ve toplumla kurulmuş olan özel ve nesnel bağlar, kişinin elde ettiği kültür ve beceri birikiminin o yere özgü nitelikleri bu nedenlerden bazılarıdır. Bu açıdan bakılacak olunursa, mübadele göçlerinin zorunlu olarak yapılması beraberinde kaçınılmaz olarak psikolojik bir yıkım getirmiştir.

Göçmenler, Yunanistan'daki toplumsal statülerini, sosyal ilişkilerini kaybetmişler, yeni katıldıkları toplumda bunları yeniden kazanmak, kurmak zorunda kalmışlardı. Her şeyden önemlisi de Türkiye'ye gelirken ekonomik açıdan büyük darbe yemişler; parasal açıdan varlıklı olan bir göçmen, Türkiye'de yoksul duruma düşmüş, ekonomik ve toplumsal açıdan ortaya çıkan statü kaybı göçmenlerde psikolojik sorunlar meydana getirmişti.¹²⁵

Göçmenler ve yerli halk arasında uyum ve kaynaşma sorunları ortaya çıkmış; sorunlardan kaynaklanan gerginlikler kimi zaman çatışmalara yol açmıştı. Göçmenler ve yerliler, aralarındaki gerginliklere karşın bir süre sonra kaynaşma içine girmişler; kültürel, ekonomik ve toplumsal alışveriş olgusunu yaşamışlar ve sonucunda ortak unsurlar taşıyan ortak bir kültür oluşmuştur.¹²⁶

Bu anlaşmazlıkların ilk andaki nedenlerine bakacak olursak; Türkiye'ye gelen göçmenlerin ilk ve en önemli sorunu kendilerini yeni katıldıkları bu topluma ve ortama kabul ettirerek toplumsal yapıda hak ettikleri yeri biran önce alabilmektir. Ancak ilk günlerin telaşının atlatılmasının hemen ardından yerli halkla aralarında sorunlar yaşanmaya başlanmıştı. İşgal yıllarında kendilerine kötü muamelede bulunan; adeta işgal kuvvetlerinin askerleri gibi davranan gayrimüslimlerin terkettileri malları kendi hakları gibi gören yerli halk bu malları göçmenlere terk etmek zorunda kalınca aradaki sorunlar açığa çıkmıştı.¹²⁷

Göçmenler, Rumeli'den getirdikleri toplumsal ve kültürel özelliklerini bir süre hiç bozmadan devam ettirmişler; ancak yaşayış biçimlerinde giderek artan bir değişim başlamış, başlarda Yunanistan'daki yaşam biçimleri, maddi ve kültürel değerler göçmenin Türkiye'deki yaşam biçimini belirlerken, yerli kültürün etkisi sonucu bir kısım değerler

¹²⁵ **Ibid.**, s.164.

¹²⁶ Behice Boran, **Toplumsal Yapı Araştırmaları(İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki)**, Ankara, TTK Basımevi, 1945, s.25.

¹²⁷ Gökaçtı, **op. cit.**, s.270.

terk edilerek yerli kültürün değerleri benimsenmiş; bir kısmı da değişime uğrayarak farklı bir biçim ve içeriğe bürünmüştü. Bunun yanında yerli köylüler kendilerine özgü kimi kültür öğelerinin, Rumeli'den gelen göçmenlerin kültür öğelerine göre daha geri bir tekniğe ve pratik olmama gibi özelliklere sahip olduğunu görmüşler ve bunları terk ederek, göçmenlerin getirdiği ve yeni tanıştıkları öğeleri benimsemişlerdi. Örneğin öküzlerin çektiği iki tekerlekli arabalardan başka aracın bulunmadığı Anadolu'da göçmenlerin dört tekerlekli atlı arabaları yerli halk için büyük bir yeniliktir. Daha sonradan muhacir arabası olarak adlandırılan bu arabalar beygir gücü ile hareket ettikleri için çok daha hızlı ulaşım imkanı sağlıyordu.¹²⁸ Yine hiç görmedikleri ve duymadıkları yeni kültür öğelerini de göçmenlerde görüp, güncel yaşamlarına dahil etmişlerdi¹²⁹

Göçmenlerin gelişyle ekonomik yapıda da yoğun bir değişim yaşanmış; başta Ege, Marmara ve Karadeniz bölgeleri olmak üzere, tüm yörelerde üretim, ticaret ve hizmet sektöründe yeni yapılanma ve ilişki türü oluşmuştu. Mübadillerin Karadeniz ve Ege kıyılarına yerleştirilmeleriyle beraber bu bölgeler nüfus yoğunluğu açısından savaş sırasında oluşan açıklarını kapatmışlardı.¹³⁰

Ekonomide ulusal denetimin kurulmasıyla birlikte, dört beş yıl içerisinde başta tarım sektörü olmak üzere pek çok sektörde savaş öncesi üretim düzeyleri yakalanmış; üretici duruma geçen mübadele göçmenleri bu konuda önemli bir görev üstlenmişlerdi.¹³¹

Türkiye'ye gelen göçmenler uğraşlarına göre iki gruba ayrılabilir.

- Sanat ve ticaretle uğraşan kent kökenliler
- Tarımla uğraşan kırsal kökenliler

Göçmenlerin %80-90'ı tarım sektöründeydi ve özellikle tütüncülük yapmaktaydılar. Rumlar'dan kalan araziler, göçmenlerin uğraşlarına göre yeterli miktarda değildi. Bu nedenle tütüncülükle uğraşan pek çok göçmen ailesi bağ yetiştirmeye uygun yörelere yerleştirilmişlerdi. Serbest meslek sahibi olanların köylere, tarımla uğraşanların da şehirlere yerleştirildiği oluyordu. Bu durumun başlıca nedeni, göçmenlere verilecek evlerin

¹²⁸ Ali Ezger Özyürek, **Muhacirler (Bitmeyen Göç)**, İstanbul, Kekeme yayınları, 2003, s.146.

¹²⁹ Arı, **loc. cit.**, s.169-170.

¹³⁰ **Ibid.**, s.172-174.

¹³¹ **Ibid.**, s.175.

dağılımının bu yönde olmasıydı. Bu nedenle göçmenlerin bazıları barınacak ev bulmalarına rağmen üretim sürecine dahil olmada büyük zorluklar yaşamışlardı.¹³²

Yerleştirildikleri yerlerde ekonomik ve toplumsal koşullara ayak uyduramayan göçmenlerden bazıları şehirlere göç ederek fabrikalarda çalışmaya başladılar. Şehirlerdeki işçi sınıfının büyük kısmını göçmenler meydana getirmiş, bunlar arasında siyasal bakımdan faal birçok grup belirmiştir. Göçmenlerin gelişi, Anadolu'daki bazı gelenekçi, ücra toplulukların kapalı yaşayışına etki ederek, bunların yeni fikirleri kabule daha elverişli hale gelmelerine katkıda bulunmuştur.¹³³

Göçmenlerin siyasi duruşlarına bakacak olursak; devlete yakın durma eğilimi ağırlıktaydı. Bunun belki de en önemli sebebi yaşadıkları olumsuzlukları bir daha yaşamamaktı. Yeni kuracakları hayatın tekrar heba olmaması için devlete yakın durma hatta sahiplenme yaklaşımı içerisinde olmuşlardır. Bunun yanı sıra Mustafa Kemal Paşa'nın Selanikli olması ve yürüttüğü mücadele sonucu yeni bir devlet kurmuş olması, bu sahiplenme anlayışını güçlendirmişti. Böylece yaşadıkları sorunları tekrar yaşamak istemeyen göçmenler yeni kurulan devlete ve kurucusuna her anlamda destek oldular. Bu destek ilerleyen yıllarda duygusal bir yakınlık ya da taraftarlığın ötesine geçerek siyasi bir desteğe dönüşmüştür. Göçmenlerden ekonomik ve sosyal statüsü daha yüksek kesimler Cumhuriyet Halk Fırkası'na yakın durmuşlar ve yapılan devrimleri büyük bir içtenlikle benimsemişlerdir. Devrimlerin göçmenler tarafından bu kadar kolaylıkla benimsenmesinde tamamen müslümanlardan oluşan homojen bir toplumda yaşamamış olmalarının etkisi vardı. Göçmenlerden sosyo-ekonomik durumu daha iyi olanların devlete bu denli yakın durması karşılıksız kalmamış Mustafa Kemal tarafından kimileri mebus olarak atanmışlar, benzer alanlarda daha öncesinden bilgi ve birikime sahip olanlar da bürokrasinin önemli noktalarına getirilmişlerdi.¹³⁴

Mübadiller, Osmanlı'nın batı dünyası ile doğrudan iletişim içerisinde olan yörelerinde yaşıyorlardı ve batılı değerlere daha yakındılar. Bu durum, batılılaşma ve modernleşme sürecindeki yeni devlette göçmenlerin öncü rol üstlenmesini sağlamıştır.

¹³² **Ibid.**, s.176-177.

¹³³ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi(Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller)**, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1996, s.95-96.

¹³⁴ Gökaçtı, **op. cit.**, s.271-273.

Öncelikle Selanik gibi büyük bir şehirden gelen hem ekonomik durumu hem de eğitim düzeyi iyi olan kesim, Cumhuriyet devrimlerinin yerleşmesinde öncülüğü üstlenmişti. Yunanistan'da batı kültürü ile yetişen bu kesim, öncülükleri nedeniyle devlet ve rejimle de hemen bütünleşmişti. Bu sayede bürokratik kademelerde görev almışlar ya da geldikleri yerlerde olduğu gibi büyük tüccar ve sanayici olarak toplumsal yaşama katılmışlardı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında köylerden kentlere göçle birlikte yaşanan süreçte palazlanmaya başlayan Anadolu burjuvazisi mübadillere karşı yerli olmanın da avantajını kullanarak ekonomik alanda güç kazanmış ve toplumsal rollerde değişim kaçınılmaz hale gelmiştir. O tarihe kadar devlet yönetimi ve ekonomik hayatta etkin olan Rumeli kökenli aileler geri plana çekilmiş ve etkilerini kaybetmişlerdi. Altmışlı yıllardan sonra bu süreç daha da hızlanmıştı. Mübadillerin ilk dönemde üstlendikleri rollerin yeni dönemde ortadan kalkması ile devlet yönetimi ve ekonomik hayattan çekilmeleri sonucunda ikinci ve üçüncü kuşaklar mübadil olma bilincinden uzaklaşmışlardır.¹³⁵

Mübadiller açısından ortaya çıkan ciddi bir sorun da Atatürk'ün ölümü sonrasında İsmet İnönü ile başlayan tutucu, katı devletçi hatta belli bir ölçüde ırkçı temalar içeren yönetim olmuştur. Öyle ki bu dönemde devletin en az üç kuşaktır safkan Türk olduğunu ispatlayabilen kimselerce yönetilmesi gerektiğini söyleyen Nihal Atsız, gayrimüslimlerden sonra en tehlikeli ve uygunsuz kitle olarak Rumeli kökenlileri göstermiştir. Atatürk'ün ölümü ile bu düşünceler devletin zirvesinde ağırlık kazanmış, Selanik kökenliler mebusluktan uzaklaştırılmış, bürokraside görev alanlar da ya bu görevlerinden alınmışlar ya da pasifleştirilmişlerdir. Tüm bu yaşananların sonucu olarak da büyük şehirlerdeki küçük bir kesim haricinde mübadiller siyasi tercihlerini önemli ölçüde Demokrat Parti'den yana kullanmışlardı.¹³⁶

Uyum süreci daha alt sosyo-ekonomik gruplara mensup mübadiller için aynı derecede kolay olmamıştır. Geldikleri yerlerde geleneksellikle modernlik arasında sıkışmış olan bu insanlar devletin başında Selanik'li bir liderin bulunması nedeniyle devlete duyulan yakınlık ve sempati devlet ile ters düşmeme eğilimini beraberinde getirmiş; sonucunda da göçmenlerin kendilerine özgü bir model geliştirmeleri durumu ortaya çıkmıştı. Göçmenler, modern yaşamın ritüellerini, giyim kuşamını benimserken aile içi

¹³⁵ **Ibid.**, s.295-298.

¹³⁶ **Ibid.**, s.303-307.

ilişkilerde geleneksel değerleri korumaya çalışmışlardır. Aile içi ilişkilerin de modernleşmesi ikinci kuşaklarla beraber gerçekleşmiştir.¹³⁷

Göçmenler, lke ekonomisinde yerlerini alıp her sektörde kalkınma çabalarında rol oynamışlar; ancak yeni toplumsal yapıya uyum süreci bu insanlara ağır bir yük getirmiş, sürekli olarak Yunanistan'daki yaşamlarının özlemini çekmelerine neden olmuştur.

¹³⁷ **Ibid.**, s.274-275.

III- YUNANİSTAN'A GİDEN GÖÇMENLER

A- KÜÇÜK ASYA FELAKETİ VE GÖÇMENLERİN YERLEŞTİRİLMESİ

1- Küçük Asya Felaketi ve Yunanistan'a Göç

Yunanistan tarihinde, Küçük Asya Felaketi olarak adlandırılan Türk-Yunan Savaşı'nın hemen ardından ortaya çıkan yoğun göç hareketi ile başlayan sorunların; 30 Ocak 1923'te iki ülke arasında imzalanan Mübadele Sözleşmesi ile çözümlendiği sanılmasına karşın Batı Trakya, İstanbul, Gökçeada ve Bozcaada'daki azınlıkları göz önüne aldığımızda, günümüze kadar uzandığı görülmektedir.

Türk ordusunun İzmir'e girmesiyle sona yaklaşan askeri hareket, onbinlerce göçmenin İzmir limanına yığılmasına yol açmıştı. 1922 yılı Ekim ayında ise, Mudanya Ateşkesi'nden sonra, Doğu Trakya, Anadolu ve İstanbul'dan çok sayıda Rum Yunanistan'a göç etmişlerdi. İngiliz ve Amerikan gemileri çekilmiş Yunan gemileri tarafından 8 Ekim'e kadar İzmir'den 300.000, Edirne'dense 6000 Rum çıkartılmıştır.¹³⁸

Antlaşmanın ilk maddesine göre, mübadele 1 Mart 1923'te başlayacaktı. Ancak göçmenlerin büyük bir bölümü Yunanistan'a savaş esnasında ve özellikle de yukarıda ifade ettiğimiz gibi Yunan mağlubiyetinden sonra, yani mübadele başlamadan önce varmışlardı. Yunanistan Dışişleri Bakanlığı arşivlerine göre Mart 1923'e kadar Yunanistan'a 1.150.000 göçmen gitmişti. Bunların içerisinde antlaşmanın 7. maddesine göre Yunan vatandaşlığını alan 100.000 Ermeni, 1000 Süryani ve 9000 Çerkez de bulunuyordu.¹³⁹

Göçler Türk ordusunun zaferini izleyen günlerde de devam etti. Mübadele öncesinde Anadolu'da 214.000 kişi kalmıştı ve limanlarda bekliyorlardı. Mübadele başlamadan önce gidenlere oranlandığında kalanlar, toplam göç eden nüfusun %16'sını oluşturuyordu. Bu dönemde yeni gelen göçmenleri kabul edemeyen Yunanistan daha önce göç edenleri yerleştirenceye kadar yeni göçleri kabul etmemiştir. Ağustos 1923'te İstanbul

¹³⁸ Akgün, **op. cit.**, s.246-248.

¹³⁹ Antonios Pavlidis, "**Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi (1918-1930)**," (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilimdalı), s.17.

limanlarından yeniden başlayan göç bu sefer de kolera ve tifoya yakalananlar nedeniyle geçici olarak durdurulmuştur.¹⁴⁰

Bundan dolayıdır ki bu insanların göçleri çok acı sahnelere yol açmıştı. Göç emrinin gelmesiyle birlikte yurtlarından zorla koparılan insanlar, ikonaları dışında hemen hemen hiçbir şeylerini yanlarına alamadan, her şeye karşın içlerindeki geri dönme umuduyla birlikte liman kentlerine doğru yollara düşmüşler; çok zor şartlarda gerçekleşen deniz yolculuğu sonrasında Yunanistan'ın çeşitli bölgelerine varmışlardır.¹⁴¹

Göçmenlerin Selanik limanına varışını gözlemleyen Morgenthau, izlenimlerini şöyle aktarmaktadır:

“2.000 kişilik normal kapasiteye göre inşa edilmiş bir gemiye 7.000 kişi tıkmıştı. Güvertedeki sardalyeler gibi paketlenmiş bu insanların durumu, acı dolu bir insanlık sefaletiydi. Dört gündür denizdeydiler ve ne yatmaları için ufacık bir alan, ne birazcık yiyecek, ne de tuvalet ihtiyaçlarını giderebilecekleri bir yer vardı. Dört gün, dört gece boyunca, birçoğu güvertede ayakta kalmış, sonbahar yağmuruyla sırlıklam olmuş, soğuk gece rüzgarı içlerine işlemiş ve gündüz güneşiyle derileri su toplamıştır. Kıyıya paçavralar içinde, aç, hasta, haşaratlarla kaplı, çökük gözlerle ve insan pisliğinin iğrenç kokusunu soluyarak –başları umutsuzlukla öne eğilmiş halde- çıktılar.”¹⁴²

Göç öncesinde, önce 18, daha sonra 15 yaş üstü erkeklerin Anadolu'nun iç bölgelerine sürgüne gönderilmesi nedeniyle göç edenler, kadınlar, çocuklar ve yaşlılardan oluşuyordu ve çocuklar ile yaşlıların o şartlarda hayatta kalmaları mucizeydi. Nitekim bir kısmı gemi yolculuğu esnasında, bir kısmı da Yunanistan'a ulaştıktan sonraki sefalet ortamında hayatlarını kaybetmişlerdir.¹⁴³

2- Göçmenlerin Geçici Barınma Sorunları ve Mülteci Kurtarma Fonu

Beş milyona varan nüfusu, sendeleyeni ekonomisi, karışıklık içerisindeki devlet mekanizması ile sosyo-politik bir kriz yaşayan Yunanistan, sefalet içerisindeki bir milyondan fazla göçmenin sorunlarını çözmek zorundaydı.

¹⁴⁰ **Ibid.**, s.18.

¹⁴¹ Ertuğrul Aladağ, **Andonia: Küçük Asya'dan Göç**, 1.B., İstanbul, Belge Yayınları, 1995, **passim.**; Evangelia Balta ve Herkül Milas, “1923 Mübadelesinin Tarihsel Sorunları Üzerine Düşünceler: Bir Destan ve Sözlü Tarih,” **Tarih ve Toplum Dergisi**, C.XXV, No.149(Mayıs 1996), **passim.**

¹⁴² Yıldırım, s.215-216.'dan Morgenthau, **I Was Sent To Athens**, s.101.

¹⁴³ Aladağ, **passim.**, Balta ve Milas, **passim.**

İlk aşamada göçmenlerin yiyecek, konut, tıbbi yardım gibi en temel ihtiyaçlarının karşılanması için harekete geçildi. Yiyecek, ilaç ve giysiler dağıtıldı; geçici sığınaklar ve çadırlar kuruldu. Bu arada grip, verem, sıtma ve trahom mülteci nüfusu tehdit ediyordu.¹⁴⁴

Amerikan Kızıl Haçı, Amerikan Yakınoğu Fonu, İsveç Kızıl Haçı, tüm İngiliz makamları, YMCA (Young Men Christians of America), Çocuk Güvenlik Birliği v.s. tüm yabancı hayır kuruluşları göçmenlere yardım etmişler ancak bu yardımlar çok yetersiz kalmıştır. Bulaşıcı hastalıklara yakalanan pek çok göçmen, gemilerden çıkmadan ya da limanlardaki karantinalarda son nefeslerini verdiler. Göçün ilk yılında, göçmenlerin %20'si ölmüştü.¹⁴⁵ Yunanistan'da 15 Mayıs 1928'de yapılan nüfus sayımında Anadolu ve Trakya'dan göç edenlerin sayısı 1.162.742'dir. 1.400.000 göçmen sayısı ile arada oluşan fark tifo, kolera, kötü beslenme ve zor yaşam koşullarından meydana gelen kayıplardır.¹⁴⁶

Okullar; kiliseler, ordu kampları, tiyatrolar v.b. bir çok devlet binası, göçmenlerin barınma amaçlı akınına uğradığı için konut, en acil sorun olarak kabul ediliyordu. Hükümet, 3 Kasım 1922'de Sağlık Bakanlığı'nın koruma ve denetimi altında, göçmenlerin konaklayacağı konutların yapımını üstlenecek Mülteci Kurtarma Fonu'nun kurulmasına karar verdi. Göçün başlamasıyla beraber acil durumlarda yapılan ilk çalışmaların çoğu uluslararası yardım örgütleri tarafından yapılmıştı.¹⁴⁷ Aslında göçmenler, kendi gayretleri ile barınacak yerler yapmışlardı. Şehirlerin dış bölgelerinde, ucuz malzemelerden, konserve kutuları ve yağ tenekelerinden inşa edilen kulübeler, bu insanların ilk evleri olmuştu.¹⁴⁸

Göçmenlerin sorunları devam etmesine karşın; Mülteci Kurtarma Fonu 1925 yılı Mayısı'nda lağvedildi. Kaldı ki onun görevleri, yeni bir organizasyon olan Mülteci Yerleştirme Komisyonu tarafından 1923 yılında üstlenilmişti.¹⁴⁹

Fon tarafından yapılan konutlar, çatısı katranlanmış keçeyle kaplı ahırlardan başka bir şey değildi. Ama yine de acil ihtiyaçların zorunlu bir sonucu olarak kurulan Fon'un,

¹⁴⁴ Aladağ, **op. cit.**, s.82.

¹⁴⁵ **Idem.**

¹⁴⁶ Pavlidis, **op. cit.**, s.21.

¹⁴⁷ Renée Hirschon, çev. Serpil Çağlayan, **Mübadele Çocukları**, 1. B., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s.33.

¹⁴⁸ Aladağ, **op. cit.**, s.82-83.

¹⁴⁹ **Ibid.**, 84.

Kokkinia, Kaisariani, Vyronas ve Nea Ionia gibi bölgelerde iskan sorununun çözülmesinde önemli katkıları olmuştu.¹⁵⁰

3- Mülteci Yerleştirme Komisyonu

Göçmenlerin gelişinden kısa bir süre sonra dış yardım almaksızın, göçmenlerin normal hayata döndürülmelerinin mümkün olamayacağı görüldü ve sonucunda Milletler Cemiyeti'nden yardım talebinde bulunuldu. MC bunu uygun gördü; ancak verilen parayı yönetecek bağımsız bir organizasyon oluşması şartını koştı. 29 Eylül 1923'te Yunanistan ve MC arasında imzalanan protokolle, Mülteci Yerleştirme Komisyonu kuruldu. Yönetim Kurulu, Yunanlı olmayan başkan ve başkan yardımcısı ile iki Yunanlı üyeden oluşuyordu. Yunanlı üyeler Yunan hükümeti tarafından başkan yardımcısı ise MC tarafından atanmıştı. Bunlara başkanlık eden dördüncü üye ise mültecilerin bakımına öncülük eden yardım örgütlerini temsilen bir Amerikan vatandaşıydı. Altı yıl boyunca mültecilerin iskanından bu komisyon sorumlu olmuştur.¹⁵¹

Yunanistan tarafından 1924 ve 1928 yıllarında imzalanan iki kredi antlaşmasına uygun olarak, 1929 sonuna doğru komisyonun tasarrufunda 12.500.000£ fon kullanılmış, yaklaşık 9 milyon dönüm toprak hazır edilmişti. Bu toprağın çoğu, mübadil müslümanlardan kalan, istimlak edilmiş özel topraktan ya da kamu malı niteliğindeki topraklardan oluşuyordu.¹⁵²

Komisyon, rehabilitasyon uygulamalarında ağırlığı kırsal kesime vermiş, böylece tarıma dayalı Yunan ekonomisi canlandırılmak istenmiştir. Köye ait rehabilitasyon, tarım toprağı ve mesken vermeyi ve ilk hasata kadar ailenin donanımı için uygun miktarda paranın hazırlanmasını, çiftçilerin hayvan, tohum, gübre, alet v.b. ile desteklenmesini zorunlu kılmıştı. Bütün bunlar yıllık taksitler ile tedricen ödenmek üzere çiftçilere zimmetlendi. Komisyon tüm Yunanistan'daki köylerde 24000 konut inşa etmiş ancak eldeki imkanların yetersizliği nedeniyle alt yapı yetersiz kalmıştı. Yine bu dönemde çoğu Kuzey Yunanistan'da olmak üzere 2000'den fazla yeni köy kurulmuştu. İleriki bölümlerde değineceğimiz gibi Yunanistan'ın etnik homojenitesi o dönemde ülkenin en önem verdiği

¹⁵⁰ **Idem.**

¹⁵¹ Pentzopoulos, **op.cit.**, s.89.

¹⁵² Aladağ, **op. cit.**, s. 85.

sorunlardan biriydi ve komisyonun yürüttüğü bu yeni iskan politikası da homojenizasyonun gerçekleştirilmesine önemli bir katkıda bulunmuştur.¹⁵³

Mültecileri Yerleştirme Komisyonu kentlerde ekonomik yaşama ilişkin sorunlardan ziyade acil barınma ihtiyacı üzerinde yoğunlaşmış; kentlerdeki bazı yerleşim yerlerinde ucuz ve sürekli barınma ile beraber belli bir kamusal altyapı sağlamış ne var ki kentlerdeki mültecilerin ekonomiyle bütünleşmelerini sağlayamamıştır. Tüm bunlara ek olarak kentlerde bulunan çok sayıda aile köylere yerleştirilmelerine rağmen bir süre sonra kısıtlı ekonomik olanakları gözardı ederek kentlere, özellikle de göçmen mahallelerine taşınmışlar; bu durum sorunların daha da içerisinden çıkılmaz hale gelmesine yol açmıştır.¹⁵⁴

Mültecilerin konut sahibi olması konusundaki çabalar da üç dönemde farklı uygulamalara sahne olmuştur. İlk dönemde Bakanlık ücretsiz konut teminine çalışmış, Mülteci Kurtarma Fonu önemsiz bir kira istemiş, Mülteci Yerleştirme Komisyonu ise sürekli konut satmış ya da kiralamıştır. Konutlarla ilgili de bir çok sorun yaşandı ve mültecilerin çoğu borçlarını ödemediler. Bu borçlar 1944 yılında devlet tarafından iptal edildi.¹⁵⁵

Köylerdeki kötü yaşam koşulları ve salgın hastalıkların insanlara zarar vermesi üzerine Komisyon, 1925 yılında sağlık alanına müdahale etti ve ülke çapında sağlık istasyonları kurdu.¹⁵⁶

Görev yaptığı 6 yıllık süreçte sorunların büyüklüğü ve olanakların kısıtlı olması da göz önüne alındığında komisyonun genel olarak başarılı olduğu söylenebilir. Komisyonun başarısındaki en önemli etken ise bağımsız yönetim yapısıydı. Komisyon kendisini Yunanistan'ın çalkantılı politik yaşamından uzak tutabilmeyi başarmıştır. Öte yandan komisyonun çalışmaları ise siyasi ortamların en önemli tartışma konularından birisi olmuştur. Büyük güçler mülteci sorununun sosyo-politik boyutlarının farkındaydı ve komisyonun çalışmalarının başarıya ulaşarak mültecilerin Yunan toplumu içerisinde biran

¹⁵³ Hirschon, *op. cit.*, s. 36-37.

¹⁵⁴ *Ibid.*, 36-37.

¹⁵⁵ Aladağ, *op. cit.*, s. 85-86.

¹⁵⁶ *Ibid.*, 86.

önce eritilerek karmaşa ortamının sonlandırılması ve istikrarın sağlanmasını çok önemsiyorlardı.¹⁵⁷

Türkiye ile Yunanistan arasında mübadeleden kaynaklanan sorunları çözmek amacıyla imzalanan 1930 antlaşması sonrasında Mülteci Yerleştirme Komisyonu'nun görevini tamamladığı kabul edilerek lağvedildi. Görevi Sosyal Yardım Bakanlığı devraldı.¹⁵⁸

B-GÖÇMENLERİN YENİ TOPLUMSAL YAPIYA UYUM SÜREÇLERİ VE ETKİLERİ

1- Etnolojik Etkiler

a- Ulusal Türdeşliğin Sağlanması

1912 yılında Yunanistan'ın azınlık problemi yoktu. Balkan Savaşları ve 1. Dünya Savaşından sonra Yunanistan'ın toprak kazanımları büyük boyutlarda olmuş; Epir, Makedonya ve Trakya'nın katılması, ülkenin etnolojik yapısını önemli ölçüde değiştirmişti.¹⁵⁹

Ülkenin yüzölçümü % 70 oranında büyürken, 2.800.000 olan nüfus bir anda 4.800.000'e çıkmıştı.¹⁶⁰ Ancak ele geçirilen bölgelerdeki insanların önemli bir kısmı Yunanlı değildi. Öyle ki 1913 yılında azınlıkların toplam nüfusa oranı %13'ü bulmuştu.¹⁶¹ Yeni ele geçirilen topraklarda Yahudiler, Slavlar, çoğunluğu Türk olan Müslümanlar ve Ulahlar yaşıyordu.¹⁶²

Sevr Andlaşması gerçekleşmiş olsaydı Doğu Trakya'nın da katılımı ile Yunanistan'da azınlık nüfusu oranı %20'ye çıkacaktı. Türk-Yunan Savaşı sonrasında 1.400.000 Rum Yunanistan'a gelirken 400.000 kadar Müslüman Türkiye'ye aktarılmış, bunun yanında Rusya ve Bulgaristan'dan 100.000 Yunanlı sığınmacı da Yunanistan'a gelmişti.¹⁶³

¹⁵⁷ **Idem.**

¹⁵⁸ **Ibid.**, 89.

¹⁵⁹ Pentzopoulos, **op.cit.**, s.127.

¹⁶⁰ Clogg, **op. cit.**, s.107.

¹⁶¹ Pentzopoulos, **op.cit.**, s.128.

¹⁶² Clogg, **op. cit.**, s.108.

¹⁶³ **Ibid.**, s.127.

Sonuç olarak Yunanistan nüfusunda azınlıkların oranı %6.17'ye düşmüştü. Bunun en büyük kısmını da %1.66 ile Batı Trakya'da “**etabli**” statüsündeki Müslüman Türkler oluşturuyordu.¹⁶⁴

Böylece Venizelos'un ulusal türdeşliği sağlama düşüncesi, Türk-Yunan Savaşı ertesinde imzalanan Mübadele Sözleşmesi ile büyük ölçüde gerçekleşmiş oluyordu.

b- Dil Türdeşliğinin Sağlanması

Yunanistan'da mübadele sonrasında en önemli değişimlerden biri de dil türdeşliğinin sağlanması olmuştur. Yunanca'da temelde var olan dil sorunlarına karşın türdeşliğin büyük ölçüde sağlandığı söylenebilir.

TABLO 1

*Nüfusun Dillere Dağılımı*¹⁶⁵

DİL	SAYI	%OLARAK
Yunanca	5759523	928.25
Türkçe	191254	30.83
Makedonca	81984	13.21
İspanyolca	63200	10.19
Ermenice	33634	5.42
Ulahça	19703	3.18
Arnavutça	18773	3.02
Bulgarca	16775	2.70
Çingenece	4998	0.81
Rusça	3295	0.53
İtalyanca	3199	0.51
İngilizce	2098	0.34
Diğer	6248	1.01
Toplam Yabancı Dil	445161	71.70

Tablo 1'de Yunanca'dan sonra en çok konuşulan dil olarak Türkçe görülmektedir. Mübadele Sözleşmesi'nde yalnızca Batı Trakya'daki Müslüman Türkler'e “**etabli**” niteliği tanındığını ve bu insanların sayısının da 100.000'den biraz fazla olduğunu düşünürsek ortaya garip bir durum çıkmaktadır; çünkü anadillerinin Türkçe olduğunu bildirenlerin

¹⁶⁴ Pentzopoulos, **Idem.**

¹⁶⁵ **Ibid.**, s.131.

sayısı 191.254 olarak görülmektedir. Bu aradaki fark, Anadolu'dan gelen göçmenlerin bir kısmının anadillerini Türkçe olarak göstermelerinden kaynaklanmaktadır.

Bu durumda olan göçmenler, mübadelenin ilk yıllarında daha büyük bir grubu oluşturuyorlardı. Yeni gelenlerin büyük bir bölümü yalnızca Türkçe konuşurken; Yunanca konuşanlar ya Karadeniz'de konuşulan Pontus Bölgesi şivesiyle ya da Kapadokya yöresine ait bir lehçeyle konuşuyorlardı.¹⁶⁶

70'li yıllarda Türkçe bazı ailelerde yaşlı kuşağın birinci dili olarak kullanılıyordu. Dahası çocuklar ve torunlar da bu dile farklı düzeylerde aşinaydılar.¹⁶⁷

Tüm bu sorunlara karşın tabloda da görüldüğü gibi anadilini Yunanca olarak belirtenlerin oranı %93'ü bulmaktadır ki bu hiç de küçümsenmeyecek bir orandır.

c- Makedonya ve Trakya'nın Yunanlılaştırılması

Mübadelenin ilk ve en önemli sonucu, Yunanistan'ın homojen bir yapıya kavuşmasıydı. Köy kökenli göçmen nüfusun üçte birinin, şehirli göçmen nüfusun dörtte üçünün Makedonya ve Trakya'da yerleştirilmesi, bu iki bölgenin etnik yapısını değiştirdi ve Yunan kimliğini kuvvetlendirdi.¹⁶⁸

Makedonya; Yugoslavya'nın güney bölümünü, Batı Bulgaristan'ın küçük bir bölümünü ve Yunanistan'ın kuzeyini içine alan bir coğrafi bölgedir. Bölge 1912 yılına kadar Osmanlı egemenliğinde kalmış, Balkan Devletlerinin Osmanlı İmparatorluğuna karşı savaş açmaları sonrasında bölgeyi ele geçirmeleri üzerine aralarında paylaşılmıştır. Ulusların karışması ve bununla birlikte sınırların tespiti konusunda anlaşmazlığın baş göstermesi nedeniyle Bulgaristan, sorunun kuvvet kullanılarak çözülebileceği umuduyla müttefiklerine saldırmıştır. Yenilgiye uğraması sonucu Sırbistan ve Yunanistan'a toprak vermiş ve bu aşamadan sonra otonomiye sahip ya da bağımsız Makedonya sloganını benimsemiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁶ **infra.**, s.48.

¹⁶⁷ Hirschon, **op. cit.**, s.25.

¹⁶⁸ Aladağ, **op. cit.**, s.90.

¹⁶⁹ Pentzopoulos, **op.cit.**, s.132-133.

Yunanistan 1913 yılında güney Makedonya'yı topraklarına kattığı zaman, o ana kadarki sadece ada ve deniz devleti olma özelliğinde değişme olmuş, bölgedeki 500.000'den biraz fazla Yunanlı sayesinde bir kıta gücü olmuştur.¹⁷⁰

TABLO 2

*Yunanistan Makedonyası'nın Etnolojik Yapısı*¹⁷¹

ULUSLAR	1912 NÜFUSU	%	1926 NÜFUSU	%
Yunanlılar	513000	42.6	1341000	88.8
Müslümanlar *	475000	39.4	2000	0.1
Bulgarlar	119000	9.9	77000	5.1
Diğerleri **	98000	8.1	91000	6.0
Toplam	1205000	100	1511000	100

*Türkler, Pomaklar, Arnavutlar ve müslüman Çingeneleri içermektedir.

**Yahudiler, Arnavutlar, Ulahlar ve diğer grupları içermektedir.

Mübadele öncesi bölgedeki Yunanlı nüfus %42.6 ile en büyük grubu oluşturmasına karşın çoğunluk değildi. Göçmenlerin yerleştirilmesi sonrasında ise bölgenin etnolojik kompozisyonunda kökten değişiklik olmuş, müslüman halkın Türkiye'ye gitmesi ve Türkiye'den gelen ortodoks halkın özellikle Makedonya'ya yerleştirilmesi sonucu bölgedeki Yunanlılar'ın oranı %88.8'e varmıştır.

Nüfusun değişimi Batı Trakya'nın etnolojik kompozisyonunda da önemli değişikliklere yol açmıştır. Bir bakıma, bölgede Yunanlı unsurların hiçbir zaman güç olamaması nedeniyle Yunanistan-Bulgaristan ve Yunanistan-Türkiye anlaşmalarının sonuçları, Makedonya'da meydana getirdiği sonuçlardan daha etkileyici olmuştur.¹⁷²

Bölgede 87.000 olan Yunanlı sayısı Bulgaristan'ın 1913'teki toprak kazanımıyla 17.000'e inmiştir. Bundan dolayıdır ki Venizelos, Paris Barış Konferansı'nda etnolojik argümanlar ileri sürememiş ve bölgenin geleceği, coğrafi etkenlere ve politik esaslara göre belirlenmiştir.¹⁷³

¹⁷⁰ **Ibid.**, s.134.

¹⁷¹ **Idem.**

¹⁷² **Ibid.**, s.135.

¹⁷³ **Idem.**

Bulgarlar'ın Bulgaristan'a göçü ve Türkiye'den gelen göçmenlerin bölgeye yerleştirilmesiyle Yunanlılar'ın sayısı 189.000'e çıkmıştı ki bu, toplam nüfusun %62.1'ini oluşturuyordu. 1928 yılı sayımlarına göre Batı Trakya'da yaşayan 303.171 kişiden 107.607'si göçmendi. Bu insanlar, bölgenin Yunanlılaştırılmasında çok önemli bir rol üstlendiler.¹⁷⁴

2- Ekonomik Etkiler

a- Devletin Göçmenler İçin Yaptığı Harcamalar

Nüfus mübadelesinin devlete getirdiği yük, hükümetin göçmenlerin yerleştirilmesi ve yardımlar için yaptığı genel harcamalar çerçevesinde incelenebilir.

Yunan devletinin harcamaları genel olarak iki kategoride toplanabilir.¹⁷⁵

- Yıllık bütçeden yapılan harcamalar,
- Borçlanma ile yapılan harcamalar.

Birinci kategorinin tutarı devletin gelirleri tarafından karşılandı ve uzun vadeli borçlanma yapılmadı. Yapılan harcamalar, ortaya çıkan olağanüstü durum dolayısıyla bir zorunluluktadır; ancak bu paralar, böyle bir durum ortaya çıkmamış olsaydı daha verimli amaçlar için kullanılabilirdi. Felaketten sonra hükümetin asıl kaygısı Küçük Asya'dan gelen göçmenlerin sıkıntılarını hafifletebilmektir. Bu politikanın sonucunda göçmenler için yapılan harcamaların bütçenin yarısından fazlasını oluşturması sürpriz olmamıştır. İlk on yılın sonunda nüfus mübadelesi, yerleştirme, konut yapımı ve yardım amaçlı toplam bütçe harcamaları 3.304.221.289 drahmi'yi bulmuştu.¹⁷⁶

Göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanan hükümet, iki kategoriye ayrılabilir iç ve dış borçlanma yoluna gitmiştir.¹⁷⁷

- Göçmenlerin yerleştirilmeleri için yapılan iç ve dış borçlanmalar.
- Göçmenlerin Türkiye'de terk ettikleri mülklerinden kaynaklanan zararlarını karşılamak amacıyla yapılan borçlanmalar.

¹⁷⁴ **Ibid.**, s.136.

¹⁷⁵ **Ibid.**, s.145.

¹⁷⁶ **Idem.**

¹⁷⁷ **Ibid.**, s.146.

Birinci kategorideki borçlanmalar 5.870.418.750 drahmi tutarken, ikinci kategorideki borçlanma tutarı 8.592.879.144 drahmi'yi buluyordu. Bütçeden ayrılan parayla beraber toplam harcamalar 17.767.519.183 drahmi'ydi.¹⁷⁸

b- Göçmenlerin Tarım Alanındaki Etkileri

Teselya'nın katılımına kadar Yunanistan verimli tarım arazisine sahip olamamış, bu da halkın denize ve ticarete olan eğilimini arttırmıştı. 1881'de Teselya'nın Yunanistan'a katılmasından sonra bile arazilerin büyük toprak sahiplerinin elinde olması, ekonominin bu alanının gelişmesine engel olmuştu.¹⁷⁹

Küçük Asya Felaketi sonucu göçmenlerin gelmesinden sonra radikal tarım reformları gerçekleştirilmişti. Göçmenlerin yerleştirilmesinin tamamlanıp topluma uyum süreçlerinde başarıya ulaşılması, sosyo-politik tercihleri de etkileyecekti. İktidarlar, komünist ideolojiye yenilmekten kurtulmak için göçmenleri kendilerine benzetmeyi amaç edindiler. Ziraatin ilerlemesini küçük mülk sahiplerinin yaratılması ve rehabilitasyon politikası izledi.¹⁸⁰

Yunan hükümeti İskan Komisyonuna dağıtım için üç kategoride toprak tahsis etmiştir. Bunlar: Devlete ait topraklar, mübadele sonucu müslümanların boşalttıkları topraklar ve tarım reformu yasası gereği istimlak edilen topraklardı.¹⁸¹

Çıkarılan toprak kanunu, 1. Dünya Savaşı sonrası Doğu Avrupa'da yapılan benzer yasalar içerisinde en radikal olanıydı.¹⁸² 1923 yılında kabul edilen yasayla 130.000 topraksız aileye 1.200.000 hektar toprak dağıtıldı. Bu toprağın 673.000'i verimli arazilerdi. Ayrıca mübadele edilen Türk ve Bulgarlar'a ait 850.000 hektarlık alana da çeşitli yerlerden gelen Yunan göçmenler yerleştirildi. Aynı dönemde çıkarılan yasalarla ortaçağ kanunları yürürlükten kaldırıldı. Ziraat Bakanlığı kuruldu, çiftçi kooperatifleri oluşturuldu ve çiftçi okulları açıldı. Böylece küçük ve orta ölçekte toprak sahipleri sınıfı sosyal bir ağırlık kazandı ve politik alanda önemli bir rol oynamaya başladı.¹⁸³

¹⁷⁸ **Ibid.**, s.147.

¹⁷⁹ **Ibid.**, s.151-152. ve Nikos Svoronos, **Çağdaş Hellen Tarihine Bakış**, çev. Panayot Abacı, 1.B., İstanbul, Belge Yayınları, 1988, s.92.

¹⁸⁰ Aladağ, **op. cit.**, s.91.

¹⁸¹ Mihri Belli, **Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi: Ekonomik Açıdan Bir Bakış**, çev. Müfide Pekin, 2.B., İstanbul, Belge Yayınları, 2006, s.67.

¹⁸² Pentzopoulos, **op. cit.**, s.152.

¹⁸³ Svoronos, **op. cit.**, s.92.

Bu noktada Yunanistan'daki Göçmen İskan Komisyonunun bir uygulaması dikkate değer bir uygulama olarak ortaya çıkmaktadır. O dönemde Yunanistan'daki topraklarda kadastro çalışması yapılmamıştı ve bu durum da dağıtılan toprakların sınırları ve değerleri konusunda belirsizliğe neden oluyordu. Komisyon bu sorunun çözümü amacıyla 500.000 dolar tutarında bir fon ayırmış ve toprakların kadastro çalışmasının çıkarılması için bir çalışma başlatmıştı. 1931 yılında sona eren kadastro çalışmaları göçmenler üzerinde çok olumlu psikolojik etkiler yaratmıştı. Göçmenler kendilerine dağıtılan toprakların kalıcı sahibi olduklarından emin olunca bunlara daha fazla özen göstermeye başladılar.¹⁸⁴ Türkiye'de 2008 yılında halen büyük oranda kadastro çalışmalarının tamamlanmadığı ve mevcut hızla daha uzun yıllar tamamlanamayacağı göz önüne alınırsa Yunan komisyonunun 80 yıl öncesinde ne kadar önemli bir başarı sağlamış olduğu daha açık bir biçimde ortaya çıkacaktır.

Toprak dağıtımının sonuçlandırılması ile iş tamamlanmış olmuyordu. Göçmen aileleri üretici duruma getirmek için birtakım ihtiyaçların da karşılanması gerekiyordu. Bu nedenle bir at, iki öküz, hasada kadar geçinecek para, tohum, koşum takımı, yem, bir saban, bir yük arabası ve diğer tarım aletleri göçmen ailelerin ihtiyaçlarıydı. Elindeki sınırlı fonla ihtiyaçları karşılamaya çalışan komisyon kısmen de olsa bunu başardı. Örneğin her aileye bir saban dağıtılırken, her dört aileye bir yük arabası verilmişti. Kaldı ki göçmenlerin bir kısmı zaten bu ve benzeri aletleri yanlarında getirmişlerdi.¹⁸⁵

Haziran 1928 raporunda Komisyon kırsal yerleşimi üç sınıfa ayırmıştı ki bu ayırım yerleştirmedeki başarı oranını değerlendirme açısından önemlidir. Buna göre yerleşimlerin üçte birini kendi ayakları üzerinde durabilen ve daha fazla desteğe ihtiyaç duymayan zengin yerleşimler, %40'ını biraz daha desteğe ihtiyaç duyan donanımları tam olmayan yerleşimler, üçte birinden az bir bölümünü ise yaptıkları işle uyum sağlayamayan halihazırda açlığın kol gezdiği başarısız yerleşimler oluşturuyordu. Bu durum zamanla alt sınıflardaki yerleşimlerin durumlarını iyileştirmeleri ile normale dönmüştür.¹⁸⁶

Göçmenlerin genelde nadasa bırakılan alanlarda çalışmaları, sele karşı önlem alma çalışmaları sürdürmeleri, özellikle 1928-1932 arasında drenaj çalışmalarının sürmesi

¹⁸⁴ Belli, *op. cit.*, s. 68-69.

¹⁸⁵ *Ibid.*, s.71.

¹⁸⁶ *Ibid.*, s.72.

nedeniyle Makedonya ve Trakya'da ekim alanları genişletildi. Bu yıllarda ağaçlandırma konusunda önemli gelişmeler görülmüştü ki daha öncesinde Yunanistan'da bu alanda bir çalışma yapılmamıştı.¹⁸⁷

Mülteci Yerleştirme Komisyonu ve Yunan tarım uzmanlarının tavsiyeleri değişmeli ekim yapılması yönünde olmuş, Doğu Trakya ve Bulgaristan'ın tecrübeli köylüleri geleneksel tarım yöntemlerini sorgulamışlar ve yerli halkı yenilik yapmaya teşvik etmişlerdir. Göçmenlerin gelişiyle, o ana kadar bilinmeyen yöntemler, yeni tarım metodları uygulanmış, modern aletler ve makineler kullanılmış, tüm bunların sonucunda tarımda hızlı gelişmeler yaşanmıştır.¹⁸⁸ Özellikle büyük baş hayvanlarda hayvan neslinin gelişmesinde, tavukçuluk, ipek böcekçiliği ve balıkçılık alanlarında göçmenlerin kazandırdıkları çok büyük olmuştur.¹⁸⁹

1928 Yunanistan sayımlarına göre, Türkiye'den göç eden ve 10 yaşın üzerinde, çalışan 880.000 Yunanlı'nın 250.000'i tarım sektöründeydi.¹⁹⁰ Bunların büyük çoğunluğu tahıl yetiştiricileriydi, tütün ekicileri ise ikinci sırayı almaktaydılar. 1926 yılında tütünün üçte ikisini göçmenler üretmekteydi.¹⁹¹ Göçmenlerin üzüm türlerini tanıtmaları sayesinde, Yunanistan'da bağcılık önem kazanmıştır.¹⁹²

Yunanistan'ın tarımsal kalkınmasında göçmenlerin rolünü aşağıdaki tablolarda da net olarak görmek mümkündür.

TABLO 3

1923-1927 Arasında İşlenmiş Topraklar(dönüm olarak)¹⁹³

	1923-1924	1924-1925	1925-1926	1926-1927
Makedonya	1.059.664	1.837.333	1.941.200	1.940.972
Trakya	313.092	342.256	367.308	389.414
Epir	4.704	7.783	16.118	24.062
Teselya	12.001		51.116	51.522
Girit-Limnos	21.933	25.888	51.647	44.112
Geri Kalan Yunanistan	4.810	7.720	40.219	41.898
TOPLAM	1.416.213	2.220.981	2.467.608	2.491.981

¹⁸⁷ Aladağ, **op. cit.**, s.92.

¹⁸⁸ Pentzopoulos, **op. cit.**, s.150-151.

¹⁸⁹ Aladağ, **Idem.**

¹⁹⁰ Pentzopoulos, **op. cit.**, s.151.

¹⁹¹ **Ibid.**, s.156. ve Ladas, **op. cit.**, s.662.

¹⁹² Pentzopoulos, **op. cit.**, s.155.

¹⁹³ Pavlidis, **op. cit.**, s.24.

TABLO 4

*Yunanistan'ın Tarım Ürünlerinin Drahmi Olarak Değeri*¹⁹⁴

Yıllar	Değer
1922	3.3 milyar
1923	6.09 milyar
1924	7.87 milyar
1925	9.46 milyar
1926	10.86 milyar

Tablo 3'e bakacak olursak özellikle göçmenlerin ağırlıklı olarak yerleştirildiği Makedonya'da işlenen tarım alanlarının 5 yıl içerisinde %55 artış gösterdiğini; bu artışın da hemen göçmenlerin geldiği sene büyük oranda gerçekleştiğini görebiliriz. Yunanistan genelinde ise bu artış 5 yılın sonunda %57 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4'te de Yunanistan'da tarım ürünlerinin değerinin 5 yıl içerisinde %304 oranında artış kaydettiği görülmektedir.

Buradan da anlaşıldığı üzere göçmenler Yunanistan'da tarım sektörüne ciddi katkılar yapmışlar ve kırsal kalkınmanın öncüsü olmuşlardır.

c- Göçmenlerin Sanayi ve Ticaret Alanındaki Etkileri

Göçmenlerin ticaret ve sanayide de önemli etkileri olmuştur. Tüketici kitlesinin artışı iç pazarı genişletmiş, şehirlerdeki göçmenler ucuz işgücü kaynağı olmuşlardır. 1926 yılı Milletler Cemiyeti raporuna göre Atina Ticaret Odası'na kayıtlı 7000 tüccar ve sanayicinin 1000'i göçmendi. Pire'de ise bu oran daha yüksekti. 1961 yılında Yunan sanayicilerinin %20'si Doğu Trakya ya da Küçük Asya doğumluydu.¹⁹⁵

Mültecileri Yerleştirme Merkezi, işsizliği çözmek amacıyla şehirlerde sanayinin kurulmasını teşvik etmişti. Halıcılık; ipekçilik, plastik sanayi ve dericilik gibi yeni sanayi kolları geliştirildi. Tekstil ve gıda sanayisinde önemli ilerlemeler kazanıldı. İnşaat malzemeleri sanayisi yaygınlaştırıldı.¹⁹⁶

¹⁹⁴ **Ibid.**, s.25.

¹⁹⁵ Aladağ, **Idem.**.

¹⁹⁶ **Idem.** ; Pentzopoulos,**op. cit.**, s.150.

1922-1932 yılları arasında sanayi birimlerinin gerek sayı gerekse üretim hacmi ve kalitesinde büyük artış oldu. 1931 yılından sonra Yunanistan'ın ithal-ikameci bir politika izlemesi sanayinin büyümesini sağlamıştı.¹⁹⁷

Göçmenler, ticarete çok daha büyük etki yapmışlardı. Küçük Asyalı Rumlar, Osmanlı'daki tecrübelerini kullanarak Kuzey Yunanistan'da Yahudiler'in üstünlüğünü kırdılar ve Yunanistan ticaretine uluslararası boyut kazandırdılar. Osmanlı'da taşımacılık yapanlar ise bu çalışmalarına Yunanistan'da da devam ettiler; Pire ve Selanik ticaretinde etkili oldular.¹⁹⁸

Osmanlı zamanında Avrupa ile çok yönlü ticaret ilişkileri bulunan Küçük Asyalı Rumlar, Yunanistan'da da bu ilişkilerini sürdürmüşler, Avrupa firmalarıyla eski bağlantılarını kullanarak diğer Yunan ticarethaneleriyle rekabete girip, onların yerlerini almışlardır.¹⁹⁹

TABLO 5

1921-1928 Arasında Sanayi Ürün Değeri(drahmi olarak)²⁰⁰

Yıllar	Değer
1921	1.077.103
1922	1.958.417
1923	3.189.867
1924	3.883.162
1925	4.977.829
1926	5.472.686
1927	6.655.375
1928	7.115.149

Tablo 5'te de görüldüğü üzere 7 sene içerisinde Yunanistan'da sanayi ürünlerinin değeri 7 kat artmıştır. Bu gelişmede de büyük pay göçmenlere aittir.

Rumlar'ın Anadolu'dan ayrılmış olmalarından kaynaklı olarak ilk yıllarda Türk ticaret hayatında olumsuz etkilere de neden olmuşlardır. Rumlar'ın göçüyle beraber Anadolu'nun Avrupa ile olan ticaretinde de olumsuzluklar ortaya çıkmıştı. Avrupalı tüccarlar için Batı Anadolu Rumlar bölgesi tanınmaları, yerli halkın gelenek ve

¹⁹⁷ Aladağ, **op. cit.**, s.92-93.

¹⁹⁸ **Ibid.**, s.93.

¹⁹⁹ Pentzopoulos, **op. cit.**, s.210.

²⁰⁰ Pavlidis, **op. cit.**, s.23.

göreneklerini yakından bilmeleri, Türkçe konuşmaları ve ticaret alanındaki deneyimleri nedeniyle vazgeçilmez birer ortaklardı. Rumlar olmaksızın Avrupa'dan ithal edilen mallar satılamayacağı gibi Batı Anadolu'nun ihraç malları da üreticiden toplanıp İzmir'e, oradan da Avrupa pazarına gönderilemezdi. Rum tüccarlar Avrupalılar için o denli önemliydi ki, 1897 Osmanlı-Yunan savaşında Osmanlı Devleti, İzmir'deki bazı Rumlar'ı sınır dışı etmek istemiş, komisyoncularından yoksun kalacağını anlayan İngilizler hükümetlerine baskı yapmışlar, bunun üzerine İzmir'deki İngiliz Konsolosluğu da 20 gün içerisinde 2626 Rum'a İngiliz pasaportu vermişti.²⁰¹

2- Siyasal Etkiler

a- Göçmenlerin Siyasal Eğilimi

Venizelos, başarısızlığa uğrayan Hellenizmin beklentilerini “**megali idea**” politikasında somutlaştırarak yerine getirmişti. Hemen hemen Ege Denizi'nin tüm Yunanlıları'nın birleştirildiği Sevr Andlaşması onun kişisel başarısı olarak görülmüş ve bundan dolayıdır ki bu uluslararası andlaşmadan yararlananların Venizelos'u desteklemesi sonucunu vermiştir.²⁰² Küçük Asya Felaketi'nin Venizelos'un muhalifleri olan Popülistler'in iktidarda oldukları esnada meydana gelmiş olması bu duyguyu güçlendirmişti. Göçmenler, uğradıkları felaketin sorumluluğunu, müttefiklerin siyasi desteğini elde etmeyi başaramayan hükümete yüklemişlerdir.²⁰³

Müttefikler, Yunanistan'a karşı dostane olmayan politikalarına gerekçe olarak, Kral Konstantin'in yeniden tahta geçişini gösterdiler. Yeni gelenler, eğer 1920'de Venizelos seçilmiş olsaydı, bu felaketlerin başlarına gelmeyeceğini düşünüyorlardı. Bu nedenle göçmenler sadece Popülistler'e değil, krallığın geri gelmesine de karşıydılar.²⁰⁴ Monarşi karşıtı eğilim göçmenler arasında köklü bir biçimde yerleşmişti.

Büyükelçi Morgenthau, Küçük Asya Rumları'nın siyasi eğilimleri konusunda bilinen nedenlerden farklı, başka bir neden göstermektedir. Morgenthau'ya göre göçmenler

²⁰¹ A. Nedim Atilla ve Nezih Öztüre, **Alaçatı: Agrilia'dan Günümüze Bir Mübadele Kasabası**, 2. B., İzmir, Öztüre A. Ş. Kültür Yayını, 2006, s. 25-26.

²⁰² Pentzopoulos, **op. cit.**, s. 173.

²⁰³ **Ibid.**, s.174.

²⁰⁴ **Idem.**

Yunanistan'da yaşamadıkları için, birçok Yunanlı'nın düşlerinde hala yer tutan, ülkenin sembolü krallık için hiçbir sevgi hissi taşıyorlardı.²⁰⁵

Yerli halka göre monarşiyi sadece, Başbakan ile uyuşamayan, bildiğini okuyan Konstantin simgelemiyordu. Onlar, Kral 1. George'nin 1863'den 1913'e kadar 50 yıllık süre boyunca taraf tutmadan, akıllıca hükümdarlık yaptığı ve halkının sevgisini kazandığı; Girit'in anavatanla birliğinin sağlanmasını sağlayan hazırlıkları Girit Yüksek Komiseri olarak yaptığı düşüncesindeydiler. Kaldı ki bu insanların çoğu Balkan Savaşları boyunca Türkler'e karşı zafer kazanan Yunan Ordusu'nu idare eden Velihaht Prens Konstantin'in komutasında savaşmışlardı. Bu olaylar, bir kurum olarak monarşiyi yerli halkın kalbinde başa geçirmişti. Göçmenlerin, önceden böyle bir tecrübesi yoktu. Onlar, monarşi kurumunu Kral Konstantin'de somutlaştırdılar ve güçlü bir monarşi antipatisi geliştirdiler.²⁰⁶

Yeni gelenlerin siyasal eğilimini anlamak için yukarıda anlatılan nedenlerden daha önemli görünebilecek olan, Yunanistan'a gelmeden önce yaşadıkları çevre ve altyapılarıdır. Çoğu etkin ve önde gelen göçmen, Osmanlı İmparatorluğunun en aktif ticaret merkezleri, kozmopolit karakterli ve liberal düşüncenin görüldüğü İstanbul ve İzmir'in yerlisiydi. Çoğunluğu Fransa, İngiltere ya da İstanbul'daki Amerikan destekli Robert Kolej'de eğitim görmüş, Batı Avrupa ile sürekli bağlantı halinde olan Rum işadamları ve tüccarlarıydılar ve Batı'nın cumhuriyetçi gelenekleri ile yetişmişlerdi. Çökmekte olan ve modern dünyada yeri olmayan monarşinin kurum ve yasalarını ise gözlemleme fırsatları olmuştu.²⁰⁷

Taşra kasabalarının insanları ve küçük burjuvalar da hemen hemen aynı duyguları paylaşmışlardır. Osmanlı Millet Sistemi bu kişilere kendi yapılarını koruma ve geliştirme fırsatı vermişti. Rum topluluğu, içerisinde her türlü sosyal aktivitenin meydana geldiği görece demokratik bir yapıya sahipti.²⁰⁸

Tüm bu nedenlerden dolayı, göçmenlerin siyasi eğilimi, Yunanistan'a gelmeden önce yaşadıkları çevrenin ve sahip oldukları kültürel altyapının bir sonucu olarak

²⁰⁵ **Idem.**'den Morgenthau, **op. cit.**, p.134.

²⁰⁶ **Idem.**'den Morgenthau, **op. cit.**, p.134.

²⁰⁷ **Ibid.**, s.174-175.

²⁰⁸ **Ibid.**, s.175.

Venizelizm'den ve Liberal Parti'den yana olmuş, sağa ve kralcılığa daima karşı çıkmışlardır.

Bu noktada göçmenlerin siyasi partiler ve parlamento içerisindeki durumlarına da dikkati çekmekte fayda var. Göçmenlerin sorunları gelen hükümetler tarafından göz ardı edilmiş, onlar da bir baskı grubu oluşturmada başarılı olamamışlardı. Kentteki göçmenler uzun süre marjinal konumda bulunmuşlar, nüfusun önemli bir bölümünü oluşturmalarına rağmen parlamentoda hiçbir zaman nüfuslarıyla doğru orantılı temsil olanağı bulamamışlardı. 1923-1934 yılları arasındaki istikrarsızlık döneminde göçmenler %15.2 ile 1932 seçimlerinde en yüksek temsil oranına ulaşmışlar ancak 1933'de bu oran %12'ye düşmüş; bir daha da bu oranın üzerine çıkamamıştı.²⁰⁹

Göçmenlerin siyasi etkisizliklerinin çeşitli nedenleri vardı. Öncelikle ülkenin farklı yerlerine dağıtılmalarını öngören iskan politikası bu etkinliği baştan sınırlamıştı. Seçim bölgeleri de çoğunluk sağlamalarını engelleyecek şekilde düzenlenmişti.²¹⁰

O dönemde Kralcı ve Venizeloscü olarak iki kutba ayrılmış olan siyasi yapıda göçmenlerin her iki taraftaki patronaj bağlantılarından dışlanmalarının getirdiği küskünlük 1930'larda Komünist Parti'nin kentlerdeki mülteci semtlerinde hızla büyümesi sonucunu doğurmuştu.²¹¹

b- Komünizm ve Göçmenler

Yunanistan Komünist Partisi (KKE) 1918 yılında kurulmuş ve Küçük Asya Felaketi'ni izleyen dönemde muhalif ses olarak siyaset sahnesindeki yerini almıştır.²¹²

Göçmenler doğal olarak hemen komünist liderlerin ilgisini çekmiştir. Devrimci sloganların yayılmasına yardım eden faktörlerden en önemli iki tanesi hoşnutsuzluk ve sefaletti. 1924 yılı başlarında yayımlanan Yunan Komünist Manifestosu'nda şöyle denmekteydi: "Bizim güç mücadelemiz, burjuva-faşist Cumhuriyet'e karşı yönelmiştir. Silah yoluyla işçiler, köylüler ve *mülteciler* hükümetini kabul ettireceğiz."²¹³

²⁰⁹ **Ibid.**, s.186-187.

²¹⁰ K. R. Legg, **Politics in Modern Greece**, Stanford, Stanford University Press, 1969, s.210.

²¹¹ Pentzopoulos, **op. cit.**, s.184.

²¹² **Ibid.**, s.191'den For a history of the Party see Kousoulas, *The Communist Party of Greece since 1918*, Thesis for the degree of Doctor of Philosophy (Syracuse University, June 1956)

²¹³ **Idem.**'den Published in the newspaper of the KKE Rizospastis, December 14, 1924 and quoted in *ibid.*, p.150.(italikler yazara ait)

Parti üyelerini, işçi ve köylü hükümetinin bir parçası olarak gösteren komünist literatür, rejimin yıkılmasından yarar sağlayacak sınıflara göçmenleri de eklemiş ve böylece manifestonun temeli Yunanistan'ın içinde bulunduğu duruma adapte edilmiştir.²¹⁴

1925 yılında KKE İcra Komitesi, partinin daima işçi sınıfının partisi olduğunu, bununla birlikte, emekçi köylüleri ve göçmenleri kazanmak gerektiğini açıkladı. Gerçekten de Yunan komünistleri, işçiler arasındaki konumlarını sağlamlaştırmak ve yeni gelenlerden destekçi bulmak amacıyla büyük çaba sarfettiler.²¹⁵

1926 seçimlerinde Komünistler, Yunan Parlamentosu'na ikisi göçmen olan on milletvekili soktular. Tabii ki burada daha önemli olan, seçilenlerden sekizinin Makedonya ve Trakya'dan olmasıdır. Kalan ikisi ise Teselya'dandı. Göçmenlerin ağırlıklı olarak yerleştirildikleri Yunanistan'ın kuzey bölgesinde aşırı solun destekleniyor görünmesi, hükümette büyük bir endişe yarattı.²¹⁶

1930 sonrasında sol lehinde belirgin bir eğilim oluştu. 10 Haziran 1930 tarihinde imzalanan Ankara Andlaşması uyarınca gerçekte daha büyük olan Yunan mülkiyeti, Müslüman mülkiyeti ile eşit değerde kabul edildi. Bu bağlamda, mülk iddialarından vazgeçilmesi, göçmenlerin tepkilerine neden oldu. Venizelos'un kararına uygun olarak tazminatın %25'inin ödenmemesi, Yunanistan Ulusal Bankası'nca güvenlik tedbiri olarak tutulması, oyların Yunan Komünist Partisi'ne kaymasına neden oldu.²¹⁷

Selanik ve Midilli'deki 1931 seçimlerinin sonuçları bu görüşü desteklemektedir. Şehir nüfusunun %47.8'ini göçmenlerin oluşturduğu Selanik'te Liberaller %37.5 oy aldı. Oysa üç yıl öncesinde Liberal Parti, oyların %68.67'sini almıştı. Küçük Asyalı göçmenlerin %46.8 oranında bulunduğu Midilli Adası'nın merkezinde hükümet, %52.92'den %47.20'ye geriledi. Bununla beraber Komünistler Selanik'te oylarını ikiye katlarken, Midilli'de üçe katladılar. Ortada olan bir şey de şu ki Venizelos yönetiminden memnun olmayanlar, oyları 1928'e göre düşen Popülistlere meyletmediler, ancak sola yöneldiler. Bu eğilim, KKE'nin 15 milletvekili kazandığı 1936 yılına kadar sürdü.²¹⁸

²¹⁴ **Idem.**

²¹⁵ **Ibid.**, s.191.

²¹⁶ **Ibid.**, s.191-192.

²¹⁷ Aladağ, **op. cit.**, s.88-89.

²¹⁸ Pentzopoulos, **op. cit.**, s.192.

“Sekiz ay sonra, Yunanistan’daki siyasal ilişkilerin düzenleyicisi olma konusunda devrimci bir partiye izin verilmesiyle, Parlamentarizmin tamamıyla kredibilitesini yitirdiğini iddia eden Metaksas, diktatörlüğünü iddia etti.”²¹⁹

4- Sosyal ve Kültürel Etkiler

Göçmenlerin gelişi; Yunanistan’ın toplumsal yapısında günümüze kadar uzanan değişiklikler meydana getirmiş, siyasetten ekonomiye her alanda toplumun sosyal ve kültürel yapısında meydana gelen değişimlerin etkisi olmuştur.

Yerli halk ve göçmenler arasında ekonomik, siyasal ve sosyal yaşamın her seviyesinde derin ayrılıklar olduğu için sosyal benzeyiş görmek pek mümkün değildir. Göçmenler üretim sürecine girince yerlilerle de şiddetli bir yarışa girmiş oluyorlardı. Venizelos ve karşıtları arasındaki mücadelede Venizelos’tan yana tavır koyan göçmenlere karşı Venizelos karşıtları ve onların yanındaki basın, yerli halkın korkularını sömürmüş, göçmenlere karşı beslenen nefreti etkin biçimde işlemişlerdi. Bir süre sonra bu davranış sosyal ırkçılık haline geldi ve 1933’ten itibaren Venizelos karşıtlarının hükümet olmasıyla beraber göçmenlere karşı düşmanca bir tavır takınıldı. 1935 yılında Venizelos yanlısı darbe girişimi sonrası bu düşmanlık açık savaşa dönüştü ve ordunun Kuzey Yunanistan’da göçmen köylerine saldırıları oldu. Göçmenlerin dağılık olan köy ve bölgelere yerleştirilmeleri ile son bulan izolasyon ile beraber yerli halk ve göçmenler arasında karşıtlık şiddetlendi. Göçmenler bu şartlarda kendi kültürel ve sosyal kimliklerini korudular. Önce sürgün, ardından yeni geldikleri ülkede horlanma, göçmenlerin Yunan toplumuna benzemelerinde fren görevi yaptı.²²⁰

Göçmenlerin gelişiyle ortaya çıkan ani nüfus artışı şehirleşmede de etkili oldu. Özellikle Atina, Pire ve Selanik’te nüfus artışı büyük boyutlara ulaştı. Şehir merkezlerinin çoğalması, kadın işgücünde önemli değişikliklere yolaçtı. Göçmenlerin çoğunu oluşturan kadınlar, yeni bir proleter tipi yarattı. 1930’da kadınlar, tekstil sanayisindeki işgücünün %83’ünü, tütün sanayisinde %72’sini ve hazır giyim alanında %71’ini oluşturmaktaydı.²²¹

Göçmenler Yunanistan’da bilim, sanat, edebiyat alanlarında kendi ileri kültürlerinin damgasını vurmuşlardır. Nobel Edebiyat Ödülü’nü kazanan Seferis, bir göçmendir. Küçük

²¹⁹ **Idem.**

²²⁰ Aladağ, **op. cit.**, s.87.

²²¹ **Ibid.**, s.90-91.

Asya ve Doğu Trakya'nın sevilen müziği İstanbul ve İzmirli orkestra ve müzik gruplarınca Atina'ya taşınmış, Yunanistan'daki müzikle birbirlerini etkilemişler ve rebetiko müzik türü ortaya çıkmıştır.²²²

a- Göçmen Olma Bilinci

Yunanistan'a gelen bu insanlar kendilerini evlerinden koparılmış hissediyorlardı. Göçmenler kendilerini bir gecede herşeylerini kaybetmiş, sürgün edilmiş bir şekilde ve tamamen çaresiz bir durumda bulmuşlardı.

Mübadelenin üzerinden geçen uzun yıllar sonrasında göçmenler psikolojik olarak daha olumlu bir yapıya kavuştular. Özellikle kırsal yörelere yerleştirilenler çevreye daha kolay uyum sağladılar, kente yerleştirilenler ise bu uyumu sağlayamadı.²²³

2. Dünya Savaşı'ndan sonra da göçmenler bu statülerini vurgulamayı sürdürdüler. Göçmenlik, Küçük Asya Rumları arasındaki bağları güçlendirdi. Göçmen terimi, bu insanlar arasında ortak bağlara hizmet eden ve her birinin, benzer deneyimler yaşamış kişilerden oluşan homojen bir gruba ait olduklarını hissetmelerini sağlayan tamamlayıcı bir işleve sahiptir.²²⁴

Göçmen bilinci, ortak geçmişi sağlamakta ve yerlerinden edilmiş insanları birbirlerine bağlamaktadır. Öyle ki, göçmen olmak Yunanistan'da kuşaktan kuşağa geçen bir miras olarak görülmektedir. Bu nedenledir ki, günümüzde bile ikinci, üçüncü kuşaklar dedelerinin, babalarının terk etmek zorunda bırakıldıkları topraklara karşı bağlılık hissetmektedirler.

Yunanistan'daki mübadiller kendilerinden söz ederken “biz mülteciyiz” (profiğas) ya da “Anadoluluyuz” (mikrasiates) tanımlamalarını kullanıyorlardı. Üstelik bu tanımlamalar yalnızca ilk kuşak mübadillerin değil daha sonraki kuşakların da kullandıkları kavramlardı.²²⁵ Türkiye mübadilleri de aynı kaderi paylaştıkları insanlar gibi benzer şekilde “muhaciriz,” “göçmeniz” ya da “Rumeliliyiz” tanımlamalarını kullanmışlar ve halen de kullanmaktadırlar.

²²² **Ibid.**, s.93.

²²³ Pentzopoulos, **op. cit.**, s.202.

²²⁴ **Ibid.**, s.202-204.

²²⁵ Hirschon, **op. cit.**, s.4.

b- Yerliler ve Yeni Gelenlerin İlişkileri

Yerliler ve göçmenler arasındaki ilişkiler, göçten sonra devletin ve toplumun gelişimini yavaşlatan bir faktör olmuştur.²²⁶

1,5 milyon civarında göçmenin ülkeye gelişi sonucu ortaya çıkan karmaşa nedeniyle yerliler, bu insanlara karşı öfke hissetmeye başlamışlar; göçmenler ise yerlilerin düşmanca tavırlarıyla karşı karşıya kalınca ortak bağlarını vurgulayarak ayakta durmaya çalışmışlardır.²²⁷

Yerliler ve göçmenler arasında ortaya çıkan sürtüşme, kendini en çok ekonomik ve sosyal alanda gösteriyordu. Rahatsızlık verici ilk işaretler yerleşim planlarının uygulanmaya konmasıyla su yüzüne çıktı. Önceden beri toprak reformu konusunda beklentileri olan yerli köylüler, arazi dağıtımından karlı çıkmayı umuyorlardı. Yerli nüfus, toprak dağıtımı sonrasında yeterli büyüklükte toprak alamadığı düşüncesindeydi. Hükümetin çabalarının öncelikle göçmenlerin rehabilitasyonuna yönelmesi, yerlileri rahatsız etti.²²⁸

Şehirlerde de göçmenlerin varlığı yaşam mücadelesini yoğunlaştırdı. Felaketin şokunu üzerlerinden attıktan sonra, İstanbul ve İzmir'den gelen Rumlar ticari yeteneklerini ve Batı Avrupa'daki ticari bağlantılarını kullanarak yerli girişimcilerle rekabete girdiler, başarılı oldular ve yerli tüccarları ekonominin bu alanının dışına ittiler.²²⁹ Muhtemelen yerlilerin göçmenlere karşı öfke duymalarının bir nedeni de budur.

Neşeleri, değişime olan düşkünlükleri, canlılıklarıyla değişik bir havaya sahip olan İzmirli Yunanistan'da garipsendiler. Yunanlılar'ın katı ahlaki geleneklerini reddeden ve liberal bir özgürlük havası içerisinde hareket eden Küçük Asyalı kadınların davranışları, son derece tutucu olan yerliler tarafından hoş karşılanmamıştı.²³⁰

Orta ve üst sınıftan aileler, kızlarının Küçük Asyalı erkeklerle evlenmelerine karşı çıkıyorlardı. İzmirli genç kızlara evlenme teklif eden delikanlılar da çok hatalı bir seçim

²²⁶ Pentzopoulos, **op. cit.**, s.209.

²²⁷ **Idem.**

²²⁸ **Idem.**

²²⁹ **supra.**, s.43.

²³⁰ Pentzopoulos, **op. cit.**, s.210.

yapmış olarak değerlendiriliyorlardı. Tüm gençler, aileleri tarafından yerli halktan birileriyle evlenmeye zorlanıyorlardı.²³¹

Bu tutumlar yalnızca kent sakinlerine özgü değildi. Kadınların statüsünün ortaçağdan beri pek az değiştiği ve geleneklerin hayli yüceltilip saygı gördüğü köylerde de göçmenler dışlanıyor ve toplumsal olarak izole ediliyorlardı.²³²

Anadolu Rumları ise çok açıkça yerli Yunanlıları küçük görüyorlardı. Yerlileri şu cümle ile özetliyorlardı. “Bunlar hiçbir şey bilmez.” Onlara göre yerliler nasıl davranılacağını, nasıl konuşulacağını bilmiyorlardı. Anadolu Rumları Yunanistan’daki gelişmelerin çoğunun kendileri tarafından başlatıldığını iddia etmekteydiler. Dahası bu görüş yerlilerce de destekleniyordu.²³³

Mübadillere göre geldikleri yerlerin kentleri ve köyleri ile karşılaştırıldığında Yunanistan geri kalmış ve tutucu, halkı incelikten yoksundu. Göçmen kadınlar genelde yerlilerin görgü kuralları, davranışları ve yemek kültürünü eleştirirken; erkekler de ülkenin girişimcilikten yoksunluğunu, fakirliğini ve zayıf ekonomisini eleştirme eğilimindeydiler.²³⁴ Eleştirilerin zaman zaman hakaret düzeyine vardığı da görülmektedir. Göçmenler yerlilerden kültürsüz, kaba ve görgüsüz diye söz ediyor; onlara çoğunlukla “Ulahlar”(çobanlar), veya “köylü budalalar” diyorlardı. Onlardan aynı zamanda “dağlılar” diye söz eder ve dağlardan geldiklerini söylerlerdi.²³⁵

Ancak zamanla sosyal ayrılıklar azaldı ve yeni kuşak yerlilerin ahlak anlayışlarının gelişip, daha liberal düşüncelerin topluma egemen olmasıyla, göçmenler kendi yaşam tarzlarını yerlilere benimsetmede başarılı oldular.²³⁶

c- Göçmenlerin Yunanca’ya Etkileri

Yunanca genel olarak üç aşamadan geçmiştir. M.S. 330’a kadar “Klasik Yunanca”, 1453’e kadar Bizans’ın resmi dili olan “Ortaçağ Yunancası” ve Osmanlı egemenliği altında oluşan “Modern Yunanca”.²³⁷

²³¹ **Ibid.**, s.211.

²³² **Idem.**

²³³ Hirschon, **op. cit.**, s.28.

²³⁴ **Idem.**

²³⁵ **Ibid.**, s.30.

²³⁶ Pentzopoulos, **op. cit.**, s.212.

²³⁷ **Ibid.**, s.213.

Dil üzerinde Türkçe ile etkileşimin iki sonucu oldu. Bir taraftan günlük konuşma diline pek çok Türkçe kelime girdi, diğer taraftan farklı bölgelerde yaşayan Yunanlıların konuştukları diyalektlerin farklılaşmasına neden oldu. Bugün bile yiyecek, ev eşyası, mobilya ile ilgili sözcükler Türkçe kökenlidir. Kamu görevlilerini, siyasal ayrımları ve yargı otoritesini tarif eden kelimeler de Osmanlı yönetimiyle ilintiliydi ve kaçınılmaz olarak Türkçe'ydi. Modern Yunan Devleti'nin kuruluşundan sonra bu kategorideki kelimeler dilden çıkartıldı.²³⁸

Osmanlı egemenliğine daha erken giren Küçük Asya, Türkçe'nin nüfuz alanında daha çok kaldı. Büyük kent merkezlerinden uzak olmak, iç bölgelerde yaşayan halkın kendi diyalektlerini geliştirmelerine neden oldu. Bunlar birkaç yüzyıl sonra yabancı diller gibi oldular. Yunanca'nın dört lehçesinden, Yunan vatandaşlarınca anlaşılamayan iki lehçesi Kapadokya ve Pontus bölgelerinde ortaya çıkmıştı.²³⁹

1821 Yunan Bağımsızlık Savaşı'nı ve yeni Yunan Devleti'nin kuruluşunu izleyen yıllarda tüm yabancı unsurları atma ve klasik Yunanca'yı diriltmek için girişimlerde bulunuldu. Her ne kadar bu çabalar “demotik” Yunanca konuşmayı sürdüren alt sınıfa etki etmediyse de, orta ve üst sınıf üzerinde kısmen etkili oldu. Bu ikinci grup, “katharevusa” denilen hayli katı ifade şekilleriyle doldurulmuş resmi bir konuşma stilini kabul ettiler ve bunu, kendilerini geniş köylü ve işçi kitlelerden ayırtmak için kullandılar. Ortalama düzeyde bir göçmen de bu resmi konuşma stiline alışkın değildi.²⁴⁰

Nüfus mübadelesinin göçmenlerin konuştukları farklı diyalektlerin gelişimi üzerinde de etkisi vardır. Yerleşim programları, göçmen topluluklarını biraraya getirmekten çok ayırma sonucunu doğurduğu için, farklı lehçelerde dağılma meydana getirmiş, göçmenler zamanla yerlilerin konuştuğu lehçeyi benimsemişlerdir.²⁴¹

Ortak Yunanca'yı konuşan insanların gelişi, “demotika”yı, “katharevusa” karşısında güçlendirmiştir. Bu gelişmedeki önemli bir faktör, Küçük Asyalı yazarların edebiyat okulunun Yunanistan'da yerleşmesidir.²⁴²

²³⁸ **Idem.**

²³⁹ **Ibid.**, s.213-214.

²⁴⁰ **Ibid.**, s.214.

²⁴¹ **Ibid.**, s.215.

²⁴² **Ibid.**, s.216.

IV- ETABLİ SORUNU

A- SORUNUN ORTAYA ÇIKIŞI

Muhtelit Mübadele Komisyonu, çalışmalarına Ekim 1923'te başlamış ve 1924 yılı ortalarına dek bir sorun çıkmadan mübadele işlemi sürdürülmüştür. Ancak andlaşmanın ikinci maddesinin uygulanması konusunda ortaya çıkan anlaşmazlık, iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir.²⁴³ Andlaşmanın ikinci maddesi şöyledir:²⁴⁴ Birinci maddede öngörülen mübadele;

- İstanbul'da oturan Rumları
- Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktır.

1912 yasası ile sınırlandırıldığı biçimde İstanbul Belediye [Şehremaneti] sınırları içinde 30 Ekim 1918 gününden önce yerleşmiş [**etabli**] bulunan tüm Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar sayılacaklardır.

1913 Bükreş Andlaşmasının saptamış olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm müslümanlar, Batı Trakya'da oturan müslümanlar sayılacaklardır.

Bu madde, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Türk ve Yunan üyelerince farklı yorumlanmıştır. Türk üyelere göre 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş bulunanların Türk kanunlarına göre tespit edilmesi gerekiyordu. Yunan üyelere göre ise Andlaşmada Türk ve Yunan kanunlarına atıfta bulunulmamıştı ve "**etabli**" kelimesi, andlaşmanın metnine ve ruhuna uygun olarak yorumlanmalıydı.²⁴⁵ Komisyonun bu konuda anlaşamaması üzerine, Yunan Hükümeti Milletler Cemiyeti Misakının 11. Maddesine dayanarak Milletler Cemiyeti Meclisi'ne müracaat etti. Meclis görüşmelerine Yunanistan adına M. Politis, Türkiye adına Fethi Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonu adına General Dulara katıldılar. General Dulara, komisyonun hala üzerinde görüşme ve tartışmalarda bulunduğu bir sorunun Milletler Cemiyeti Meclisi'ne getirilmesini doğru bulmadığını söyledi. M. Politis, Türk Hükümeti'nin mübadele komisyonunun yetkisine tecavüz ettiğini, Rumları tutukladığını iddia etmiştir. General Dulara ise, Türk Hükümeti'nin hiçbir şekilde

²⁴³ Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası(1919-1938)**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1963, s.56.

²⁴⁴ Soysal, **op. cit.**, s.177.

²⁴⁵ C.A. Macartney **et al.**, "The Exchange of Populations between Greece and Turkey," **Survey International Affairs**, C.XI, 1925, s.257-266.

komisyonun yetkisine tecavüz etmediğini ve Rumlar'ı tutuklamadığını bildirdi. İstanbul'u terk etmek için verilen süre bittiği halde hala oradan ayrılmamış olan Rumların toplanarak bir yerde tutulduğunu ve bunu da komisyonun tebliği üzerine yapılmış olduğunu bildirdi.²⁴⁶

Yunan Hükümeti'nin Milletler Cemiyeti Meclisi'ne başvurduğunu öğrenen Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine gönderdiği telgrafta Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun, Milletler Cemiyeti'ni temsil ettiğini ve komisyon görevini yaparken başka bir otoritenin onun yerine geçmesinin komisyonun itibarını sarsacağını bildirmiştir. Milletler Cemiyeti Meclisi, İsmet Paşa'nın uyarısını dikkate almış ve meclis raportörü M. Ishu, raporunda bu telgraftan bahsederek komisyonun sorunu incelemeyi sürdürmesini ve olumlu bir sonuca varılmadığı takdirde Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'ndan danışma görüşü istenmesini teklif etmiştir. Meclis bu raporu oybirliğiyle kabul etmiştir. Anlaşmaya varılamayınca da Milletler Cemiyeti Meclisi'nin tavsiyesi uyarınca, Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'ndan danışma görüşü talebinde bulunulmuştur.²⁴⁷

Divan 21 Şubat 1925 tarihinde şu görüşü açıklamıştır:²⁴⁸

- “**Etabli**” deyimi süreklilik niteliğini taşımakta ve bir oturma ile beliren fiili bir durumu ifade etmektedir.
- “İstanbul'un Rum ahalisi” deyimi ile kastedilen şahısların andlaşma gereğince “**etabli**” sayılmaları ve mübadele dışında bırakılmaları için, İstanbul şehrinin 1912 kanunu ile tespit edilen belediye sınırları içinde bulunmaları, ayrıca oraya her ne şekilde olursa olsun 30 Ekim 1918 tarihinden önce gelmeleri ve orada sürekli olarak oturmak niyetinde bulunmaları gerekmektedir.

“**Etabli**” sorunu Divan'ın verdiği danışma görüşü ile hukuki yoldan çözülememiş, iki ülke karşılıklı olarak Batı Trakya ve İstanbul'daki azınlıkların mallarına el koymuş; böylece uyumsuzluk gittikçe büyümüştür.

²⁴⁶ Nihat Erim, “Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye, Etabli meselesi,” **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.II, No.2(1944), s.63-64.

²⁴⁷ **Ibid.**, s.64.

²⁴⁸ C.A. Macartney, **Idem.**

Mübadele konusunda çıkan bu uyuşmazlık, Yunanistan'ın İstanbul'da mümkün olduğunca fazla Rum bırakmak; Türkiye'nin ise tam aksi yönde, mümkün olduğunca az Rum bırakmak istemelerinden kaynaklanmıştır.

B- PATRİK SORUNU VE ETABLİ SORUNUNUN ÇÖZÜMÜ

1- Patrik Sorunu

Lozan'dan sonra Türk-Yunan ilişkilerinde İstanbul'daki Ortodoks Kilisesi Patriği de sorun olmuştur. Türk Heyeti Lozan'da Patrikliğin İstanbul'dan kaldırılması yönünde uğraşmış; ancak Lord Curzon'un teklifi üzerine Patrikliğin siyasi sorunlarla ilgilenmemesi şartıyla İstanbul'da kalması kabul edilmişti. 1924 yılının sonuna doğru Konstantin Arapoğlu patrikliğe seçilmiş; ancak mübadeleye tabi olması nedeniyle sınır dışı edilmiş, bu olay iki ülke ilişkilerini iyice gerginleştirmişti. Yunan Hükümeti, Patrikhane'ye bağlı olması sebebiyle Arapoğlu'nun mübadele dışı tutulması gerektiğini iddia etmiştir. Muhtelit Mübadele Komisyonu, patriğin mübadeleye tabi olduğunu belirtmiş; ancak patriklik sıfatının bir ayrıcalık oluşturacağı konusunda karar vermeyi yetkisi dışında saymıştır. Yunanistan M.C.'ye ve La Haye Adalet Divanı'na gitmek istemiş; ancak Türkiye bu organların yetkisiz olduğunu ileri sürmüştür. Sonuçta Arapoğlu 19 Mayıs 1925'te görevinden çekilmiş ve yerine Vasil Georgiades getirilmiştir.²⁴⁹ Böylece patrik sorunu halledilmiştir.

Patrik olayı sonrasında iki ülke arasındaki ilişkiler normale dönmüş ve Cevat Bey, 1925 yılı yazında ilk Türk elçisi olarak Atina'ya gönderilmiştir. 1 Aralık 1926 tarihinde de Atina'da iki devlet arasında bir andlaşma imzalanmış, ancak iki devlet arasındaki ilişkiler dostane olmaktan uzak kalmıştır. Bunun sebebi ise, 1926 andlaşmasının mübadeleden doğan tüm sorunları halledememiş olmasıdır.²⁵⁰

2- Etabli Sorununun Çözümü

Patrik sorununu çözümünden sonra iki ülke ilişkilerinin gelişmesi yavaş bir ivmeyle olmuş, bu yavaş gelişimde iki unsur etkili olmuştur: "İtalya'nın Akdeniz bölgesinde

²⁴⁹ C.A. Macartney **et al.**, "The Expulsion of the Oecumenical Patriarch from Constantinople," Survey of International Affairs, C.XI, 1925, s.266-272.

²⁵⁰ Gönlübol ve Sar, **op. cit.**, s.58-59.

Türkiye ve Yunanistan'ı içine alan bir dostluk ve ittifak sistemi kurmak çabası ile Mustafa Kemal ve Venizelos gibi iki büyük devlet adamının bu münasebetin gelişmesinde göstermiş oldukları gayretler”²⁵¹

Yunanistan ve Türkiye arasındaki sorunlar 1929 yılına doğru savaş ihtimalini doğuracak bir hal almaya başlamıştı; ancak daha önce iki ülke arasında yaşanan savaşın doğurduğu acı sonuçları tecrübe ile bilen Yunan Hükümeti'nin başında bulunan Venizelos, savaş çıkması durumunda iki ülkenin de ekonomik ve sosyal hayatının çökeceğinin farkındaydı. Bu nedenle Yunan Hükümeti, sözkonusu hukuki sorunların barışçı yollardan çözülmesi taraftarıydı.²⁵²

Venizelos, 16 Şubat 1930'da Atina'da mecliste yaptığı bir konuşmada, Yunanistan'ın savaş sonrası andlaşmalara sadık kalacağını, Türkiye'nin barışsever bir devlet olduğunu ve Yunanistan'a karşı bir saldırı teşebbüsünde bulunacağına inanmadığını belirtmiştir.²⁵³

10 Haziran 1930'da Ankara'da iki devlet arasında sürüncemede kalmış olan mübadele meselesini halletmek üzere bir andlaşma imzalanmıştır. Bu andlaşma Lozan'dan arta kalan ve yedi yıldır süren anlaşmazlıklara son vermiş ve sorunları çözüme bağlayarak Türk-Yunan ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmıştır. İki ülke ilişkilerinde bu derece olumlu yer tutan andlaşmanın başlıca hükümlerini şöyle özetleyebiliriz.²⁵⁴ Geldikleri tarih ve doğdukları yer ne olursa olsun mübadele dışı tutulmuş olan İstanbul'daki Grek-Ortodokslar ile Batı Trakya'daki müslümanlara “**etabli**” sıfatı tanınacaktır. Mübadil müslümanların Yunanistan'da bıraktıkları menkul ve gayrimenkul malların tüm mülkiyeti Yunan Hükümeti'ne, mübadil Grek-Ortodoksların Türkiye'de bıraktıkları menkul ve gayrimenkullerin tüm mülkiyeti Türk Hükümeti'ne geçecektir. Ancak sahiplerine iade edilmiş olan ve bu kimselerin bilfiil tasarruf ve intifalarında bulunan gayrimenkul mallar bu hükmün dışında kalacaktı. Grek-Ortodokslara ait olan, İstanbul dışındaki gayrimenkullerin tamamının mülkiyeti Türk Hükümeti'ne geçecektir. Öte yandan mübadele dışı bırakılan Batı Trakya'yı terk edip avdet hakkından mahrum bulunan

²⁵¹ Mehmet Gönlübol et al., **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 9.B., Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996, s.66.

²⁵² **Ibid.**, s.67.

²⁵³ Arnold J. Toynbee, “The Graeco-Turkish Settlement of 1930,” **Survey of International Affairs**, 1930, s.159.

²⁵⁴ Andlaşmanın metni için bkz. **Düstur**, Üçüncü Tertip, C.II., S.707.

Türkler'e ait Yunanistan'daki bütün mallar ile Batı Trakya dışında bulunan ve “**etabli**” Türklere ya da avdet hakkından faydalanan şahıslara ait menkul ve gayrimenkul malların tam mülkiyeti Yunan Hükümeti'ne geçecektir. Yunan Hükümeti, adı geçen emlak sahiplerine 450000£ ödeme yapacaktı. Bunun 150000£'i mübadele bölgesinde mülkleri olan Batı Trakya Müslümanlarına, 125000£'i mübadil müslümanlara, 150000£'i ise İstanbul dışındaki mülklerine karşılık avdet hakkından istifade edecek şahıslarla “**etabli**” Rumlara verilecekti. Batı Trakya'daki “**etabli**” müslümanlarla İstanbul'daki “**etabli**” Rumlara ödenecek meblağlar Muhtelit Mübadele Komisyonu tarafından dağıtılacaktı.

İsmet Paşa, andlaşmanın imzalandığı gün Venizelos'a gönderdiği bir mektupta, iki ülke arasında kurulmuş olan dostane ilişkiler dolayısıyla memnuniyetini dile getirmiş ve Venizelos'u Ankara'ya davet etmiştir. Venizelos ise daveti kabul ettiğini bildiren 19 Haziran tarihli mektubunda, Andlaşmayı Yakındoğuda yeni bir devrin başlangıcı saydığını belirtmiştir.²⁵⁵

Andlaşmanın onaylanması gerek TBMM'de gerekse Yunanistan Meclisi'nde tartışmalara neden olmuş, sonuçta andlaşma, her iki mecliste üyelerin büyük çoğunluğunun kabul oylarıyla onaylanmıştır.²⁵⁶

²⁵⁵ Toynbee, **op. cit.**, s.163.

²⁵⁶ **Ibid.**, s.164.

V- SONUÇ

Türk-Yunan nüfus mübadelesinin niteliği gerçekten çok ilgi çekici: Homojen yapıya sahip “ulus devlet” oluşturma amacıyla milliyetçiliği esas almış olan iki ülke, mübadele konusunda din faktörünü temel almıştır. Bir bakıma değişim; “Hristiyan Türkler” yani Anadolu’daki Rumlar ve “Müslüman Yunanlılar” yani Yunanistan’daki Türkler arasında uygulanmıştı.

Olaya Türkiye açısından bakılacak olunursa; Mustafa Kemal Osmanlı ordusunun bir subayıydı ve dağılma döneminde Avrupalı büyük güçlerin dini azınlıkları bahane ederek devletin iç işlerine nasıl karıştıklarını gözlemlemişti. Gerçekten de Avrupalılar, Hristiyan bir azınlık grubu olan Ermeniler konusunda çok büyük tepkiler verirken, etnik bir azınlık olan Müslüman Kürtler ile Osmanlı arasındaki sorunlarla o derece ilgilenmemişlerdir. Bu nedenle Türk olmayan ancak müslüman olan Boşnaklar ve Pomaklar yeni devlete kabul edilirken, müslüman Kürtler ulusal devletin bir parçası olarak görülürken; hristiyan olan Gagavuz Türkleri ülkeye kabul edilmemişlerdir.

Homojen bir devlet kurma çabasındaki Venizelos ise kilisenin gücünden faydalanarak Türkiye’den gelecek Ortodoks halkın rehabilitasyonunu ve topluma uyumunu daha kolay sağlayacağı düşüncesinden hareketle dine dayalı değişimi uygun bulmuş; Türkiye’de yaşayan çok az sayıda Ortodoks-Hristiyan Arap bile Yunanistan’a giderken, Protestan ve Katolik Rumlar mübadele dışı bırakılmışlardır.

Gerek koşulların zorlamasından, gerekse pragmatik davranma ihtiyacından kaynaklansın çok açıktır ki o dönem Venizelos ve Atatürk’ün milliyetçilik anlayışları dine dayalı bir milliyetçiliktir.

Mübadele zorunluluğu sorununa da iki açıdan bakılabilir. Bir yanda o dönem Mustafa Kemal ve Venizelos’un politikalarının yönlendirdiği Türkiye ve Yunanistan devletleri, diğer yanda ise her iki ülkede yaşayan ve bu göç zorlamasından etkilenen insanlar.

Mustafa Kemal ve Venizelos ya da Türkiye ve Yunanistan açısından bakacak olursak; zorunlu mübadele yerinde bir karardı ve her iki ülkenin o dönemde uyguladığı politikalar içerisine çok iyi oturuyordu.

Mübadele özellikle Yunanistan'ın işine yarıyordu; çünkü Türk ordusunun ileri harekatı sırasında Rumlar'ın büyük bölümü zaten Yunanistan'a göç etmişlerdi ve 1913 sonrası Yunanistan'da kalan ve yurtlarını terk etme düşüncesinde olmayan Türkler'in Yunanistan'dan ayrılmaları gerekiyordu ki bunlardan boşalacak yerlere göçmenler yerleştirilecekti. Üstelik amacı homojen bir devlet yaratmak olan Venizelos, bu amaç doğrultusunda Batı Trakya ve Makedonya'yı Yunanlılaştırmaya çalışıyordu. Gelen göçmenlerin özellikle bu bölgelere yerleştirilmeleriyle amacına ulaşmış olacaktı. Mübadele Sözleşmesi, Anadolu ve Trakya'daki yüzlerce yıllık Yunan kültürünün sonunu getirmiştir. Ancak bu olay Çağdaş Yunan Devleti'nin yaratılması sürecinde hızlandırıcı bir etken olmuştur. Bu felaket ile “**megali idea**” düşüncesi son bulurken, “**megali idea**”nın en büyük hedefi olan Yunan halklarının birleşmesi, Yunan Krallık sınırları içerisinde, halkların yaşam alanlarının küçülmesi ile öngörülmeven bir biçimde başarılmış oluyordu. “Küçük Asya Felaketi”ni izleyen göçmen akımı sonucu ülke nüfusunda aniden büyük bir artış olmuş, çağdaşlaşma ve yeniden yapılanma sürecinde önderlik rolünü göçmenler üstlenmişti. Georgios Tenekidis “Küçük Asya’da ve Doğu Trakya’da ne kaybedildi ise, Ege’nin karşı kıyısında o kazanıldı” diye yazar. Gerçekten de Türkiye’den Yunanistan’a giden Rumlar, modern Yunanistan’ın yaratılmasında en büyük katkıyı yaptılar.

Türkiye ise ülkesindeki azınlıkların bahane edilmesiyle kendisinden toprak talep edilmesi olgusunun önüne geçmek istiyordu. Batılıların azınlıkları bahane edip iç işlerine karışmalarını da mümkün olduğunca ortadan kaldırma düşüncesi de zorunlu mübadele isteğine temel oluşturuyordu. Ulusal burjuvazi yaratmayı işin başından beri amaçlamış olan Mustafa Kemal için Rum burjuvazisinin ülkeden ayrılması büyük fırsattı. Bu nedenle İstanbul Rumları'nın da mübadeleye tabi olması konusunda direnmiştir.

Her iki ülke halkına gelecek olursak: Zorunlu mübadeleden her iki ülke halkı da etkilenmişti ancak asıl etkilenen, Anadolu ve Trakya'nın Rum halkıydı. Bu insanlar yüzlerce yıldır bu topraklarda yaşıyorlardı ve bu topraklar dışında başka yurtları olmamıştı. Tam anlamıyla kendi öz vatanlarından sürülüyorlardı. Bugün bile Yunanistan'da ikinci, üçüncü kuşakların; “köyüm” dedikleri zaman Anadolu'daki topraklarını kastediyor oldukları düşünülecek olunursa, göçün insanlar üzerinde ne büyük acılara yol açtığı anlaşılabilir. Üstelik Türkiye’den sürüldükten sonra gittikleri Yunanistan'da da azınlık

muamelesi görüp yerli halk tarafından hakarete uğradıkları, kötü davranışlara maruz kaldıklarını da hesaba katarsak, mübadelenin etkisini daha iyi anlayabiliriz.

Göçebe bir toplum olmaları nedeniyle Türkler, zorunlu mübadeleden Rum halkı kadar etkilenmediler ancak birkaç yüzyıldır bu insanların o topraklarda yaşadıkları ve bu kadar uzun sürede bir toprağın bir insan topluluğu tarafından yurt olarak benimseneceği düşünülmürse; Türkler'in göçünün de son derece acı olduğu tahmin edilebilir. Yunanistan'a giden Rumlar kadar olmasa da, Türkiye'ye gelen göçmenler de terk etmek zorunda kaldıkları toprakları unutmamışlar, o topraklara kendi toprakları gözüyle bakmışlardır; ancak ikinci ve üçüncü kuşaklarda çoğunlukla bu duygu kaybolmuştur. Türkiye'de de göçmenlere karşı yerli halk tarafından kötü davranışlar sergilenmiş ancak Yunanistan'daki gibi çok derin çatışmalar yaşanmamıştır.

Göçmenlerin her iki ülkede de barınmalarının sağlanmasında, üretim sürecine dahil olmalarında sorunların yaşanması; eksikliklerin, aksaklıkların ortaya çıkması doğaldı; çünkü her iki ülke de savaştan çıkmıştı. Üstelik Türkiye yakılıp yıkılmıştı ve yine her iki devletin de kasası boştu. Bu nedenle o dönem hükümetlerini bu konuda eleştirmek pek doğru değil. Tüm sorunlar mübadelenin zorunlu olmasından kaynaklandığı için, eleştirilerin mübadelenin zorunlu olması konusunda yapılması daha mantıklı olacaktır. Mübadelenin zorunlu olması fikrinin kime ait olduğu konusunda İsmet Paşa Yunan delegasyonunu işaret etmektedir. Venizelos ise bu fikrin Nansen'e ait olduğunu söylemiştir. Gerçekte de Nansen yerinde yaptığı incelemelerden sonra kendince mübadelenin zorunlu olmasını tek çıkar yol olarak ortaya atmıştır.

Her iki ülke yöneticileri de mübadelenin doğru bir karar olduğunu söyleyebilirler ve kendi politikaları açısından bunu mantıksal bir çerçeveye de oturtabilirler. Ancak, insanların öz vatanlarından sürüldükleri, topraklarını terk etmek zorunda bırakıldıkları mübadele sözleşmesi, zorunlu olması nedeniyle bir insan ve mülkiyet hakları gaspıdır ve her iki toplumda da onarılması güç yaralar açmıştır.

KAYNAKÇA

- AKGÜN, Seçil, “Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-yunan Mübadelesi Sorunu,” **Türk-Yunan İlişkileri**, Genelkurmay, ATASE Yayınları, Ankara, 1986, s.241-277.
- AKTAR, Ayhan, **Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm**, 1. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- ALADAĞ, Eruğrul, **Andonia:Küçük Asya’dan Göç**, 1.B., İstanbul, Belge Yayınları, 1995.
- ARI, Kemal, “Yunan İşgalinden Sonra İzmir’de ‘Emval-i Metruke’ ve ‘Fuzuli İşgal’ Sorunu,” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.V, No.15(Temmuz 1989), s.691-706.
- ARI, Kemal, “1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir’de ‘Emval-i Metruke’ ve ‘Mübadil Göçmenler’,” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.VI, No.18(Temmuz 1990), s.627-657.
- ARI, Kemal, “Mübadele Göçmenlerini Türkiye’ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri(1923-1924),” **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.I, No.1(1991),s.13-46.
- ARI, Kemal, “Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar,” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.VIII, No.23(Mart 1992), s.409-422.
- ARI, Kemal, **Büyük Mübadele:Türkiye’ye Zorunlu Göç(1923-1925)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- ATİLLA, A. Nedim ve ÖZTÜRE, Nezh, **Alaçatı: Agrilia’dan Günümüze Bir Mübadele Kasabası**, 2. B., İzmir, Öztüre A. Ş. Kültür Yayını, 2006.
- BALTA, Evangelia ve MİLLAS, Herkül, “1923 Mübadelesinin Tarihsel Sorunları Üzerine Düşünceler: Bir Destan ve Sözlü Tarih,” **Tarih ve Toplum Dergisi**, C.XXV, No.149(Mayıs 1996), s.5-15.
- BELLİ, Mihri, **Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi: Ekonomik Açıdan Bir Bakış**, 2. B., İstanbul, Belge Yayınları, 2006.
- BORAN, Behice, **Toplumsal Yapı Araştırmaları(İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki)**, Ankara, TTK Basımevi, 1945.
- ÇANLI, Mehmet, “Mübadele Dosyası: Yunanistan’daki Türklerin Anadolu’ya Nakledilmesi,” **Tarih ve Toplum Dergisi**, C.XXI, No.129-130(Eylül-Ekim 1994), s.55-61; 51-59.
- ÇAPA, Mesut, “Lozan’da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay(Hilal-i Ahmer) Cemiyeti’nin Katkıları,” **Atatürk Yolu**, C.1, No.2(1988), s.241-246.
- ÇETİN, Hasan, “Mübadele Öncesi ve Sonrası Bursa’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme,” **Atatürkçü Bakış**, C.II, sayı 4, (Güz 2003), s.93-116.

CLOGG, Richard, **Modern Yunanistan Tarihi**, çev. Dilek Şendil, 1.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.

ÇUKALAS, Konstantin, **Yunanistan Dosyası**, çev. Şeyla, İstanbul, Ant Yayınları, 1969.

DEMİREL, Yücel, "Mübadele Dosyası," **Tarih ve Toplum Dergisi**, C.XXI, No.123-126(Mart-Haziran), s.54-58;54-57;49-52;56-59.

ERİM, Nihat, "Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye:Etabli Meselesi," **AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.II, No.1(1944), s.62-73.

GERAY, Cevat, "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi," **Amme İdaresi Dergisi**, C.III, No.4(Aralık 1970), s.8-36.

GÖKAÇTI, Mehmet Ali, **Nüfus Mübadelesi: Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi**, 4. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

GÖNLÜBOL, Mehmet ve Sar, Cem, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası(1919-1938)**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1963.

GÖNLÜBOL, Mehmet et al., **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 9.B., Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996.

GÜREL, Şükrü S., **Tarihsel Boyut İçinde Türk Yunan İlişkileri(1821-1993)**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1993.

HİRSCHON, Renée, çev. Serpil Çağlayan, **Mübadele Çocukları**, 1. B., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

İPEK, Nedim, "Mübadil Göçmenlerle İlgili Devletler," **Tarih ve Toplum Dergisi**, C:XXIV, No.144(Aralık 1995), s.15-19.

KARPAT, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi:Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1967.

KEYDER, Çağlar, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye(1923-1929)**, Ankara, Yurt Yayınlar:3, 1982.

KEYDER, Çağlar, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1989.

KITSIKIS, Dimitri, **Türk-Yunan İmparatorluğu**, çev. Volkan Aytar, 2.B., İstanbul, İletişim Yayınları,1996.

KONTOGİORGİ, Elisabeth, "Forced Migration, Repatriation, Exodus. The Case of Ganos-Chora and Myriophyto-Peristasis Orthodox Communities in Eastern Thrace," **Balkan Studies**, C.XXXV, No.1(1994), s.15-39.

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, **Göç: Rumlar'ın Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)**, Der. Herkül Millas, çev. Damla Demiröz, 4. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

LADAS, Stephan P., **The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey**, New York, 1932.

LEGG, K. R., **Politics in Modern Greece**, Stanford, Stanford University Press, 1969.

MACARTNEY, C.A. et al., "The Exchange of Populations Between Greece and Turkey," **Survey of International Affairs**, C.XI, 1925, s.257-266.

MACARTNEY, C.A. et al., "The Expulsion of the Oecumenical Patriarch from Constantinople," **Survey of International Affairs**, C.XI, 1925, s.266-272.

MICHALOPOULAS, Dimitris, "The Moslems of Chamuria and The Exchange of Populations Between Greece and Turkey," **Balkan Studies**, C.XXVII, s.303-313.

MILAS, Herkül, **Türk- Yunan İlişkilerine Bir Önsöz**, 1.B., İstanbul, Kavram Yayınları, 1995.

MOURELOS, Yannis G., "The 1914 Persecutions and the First Attempt at an Exchange of Minorities Between Greece and Turkey," **Balkan Studies**, C.XXVI, s.389-413.

ORAN, Baskın, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, 2.B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991.

ÖZYÜREK, Ali Ezger, **Muhacirler { Bitmeyen Göç}**, 1.B., İstanbul, Kekeme Yayıncılık, 2003.

PENTZOPOULOS, Dimitri, **The Balkan Exchange of Minorities and its Impact Upon Greece**, Paris, Mouton&CO, 1962.

SMİTH, Michael Llewellyn, **Yunan Düşü**, çev. Halim İnal, 1. B., Ankara, Ayraç Yayınevi, 2002.

SOTIRIYU, Dido, **Benden Selam Söyle Anadolu'ya**, çev. Attila Tokatlı, 10.B., İstanbul, Alan Yayıncılık, 1994.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C.I, Ankara, TTK Yayınları, 1983.

SVORONOS, Nikos, **Çağdaş Hellen Tarihine Bakış**, çev. Panayot Abacı, 1.B., İstanbul Belge Yayınları, 1988.

SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemali, **Hatıralar, Canlı Tarihler 5**, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1946.

TESAL, Ömer Dürrü, "Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek: Azınlıkların Mübadelesi," **Tarih ve Toplum Dergisi**, C.IX, No.53(Mayıs1988), s.46-52.

TOYNBEE, Arnold J., "The Graeco-Turkish Settlement of 1930," **Survey of International Affairs**, 1930, London, Oxford University Press, 1931, s.157-168.

YILDIRIM, Onur, **Diplomasi ve Güç(Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü)**, 1. B., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

EKLER

Ek I: Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol.

VI. TÜRK VE RUM NÜFUS MÜBADELESİNE İLİŞKİN SÖZLEŞME VE PROTOKOL (Convention concernant l'Echange des Populations Grecques et Turques et Protocole)

30 Ocak 1923 günü imzalanmıştır.

(Metin)

*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Yunan Hükümeti
aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır.*

Madde 1. Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir.

Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye, ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyecektir.

Madde 2. Birinci Maddede öngörülen mübadele :

a) İstanbul'da oturan Rumları,

b) Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktır.

1912 Yasası ile sınırlandırıldığı biçimde İstanbul Belediye [Şehremaneti] sınırları içinde 30 Ekim 1918 gününden önce yerleşmiş [établis] bulunan tüm Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar sayılacaklardır.

1913 Bükreş Andlaşmasınının saptanmış olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanlar sayılacaklardır.

Madde 3. Karşılıklı olarak, üzerindeki Rum ve Türk nüfusu mübadele edilecek olan toprakları 18 Ekim 1912 tarihinden sonra bırakıp gitmiş olan Rumlar ve Müslümanlar 1. inci Maddede öngörülen mübadelelerin kapsamına girer sayılacaklardır.

İşbu Sözleşmede kullanılan "göçmen" [émigrant] terimi, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken ya da göç etmiş bulunan tüm gerçek ya da tüzel kişileri kapsamaktadır.

TÜRKİYE'NİN SİYASAL ANDLAŞMALARI

Madde 4. Aileleri Türk ülkesini daha önce bırakıp gitmiş olup da kendileri Türkiye'de alkonulmuş bulunan Rum halkından vücutça sağlam erkekler, işbu Sözleşme uyarınca, Yunanistan'a gönderilecek ilk kafileyi oluşturacaktır.

Madde 5. İşbu Sözleşmenin 9. ve 10. Maddelerindeki çekinceler saklı kalmak üzere, bu Sözleşme uyarınca yapılacak mübadele yüzünden, Türkiye'deki Rumların ya da Yunanistan'daki Türklerin mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiç bir zarar verilmeyecektir.

Madde 6. Mübadele edilecek halklara mensup bir kimsenin, hangi nedenle olursa olsun, gidişine hiç bir engel çıkartılmayacaktır. Bir göçmenin, kesinleşmiş bir hapis cezası bulunduğu, henüz kesinleşmemiş bir cezaya çarptırıldığı, ya da kendisine karşı ceza kovuşturması yürütüldüğü durumlarda, söz konusu göçmen, cezasını çekmek ya da yargılanmak üzere, kendisine karşı kovuşturmada bulunan ülkenin makamlarınca, gideceği ülkenin makamlarına teslim edilecektir.

Madde 7. Göçmenler, bırakıp gidecekleri ülkenin uyrukluğunu yitirecekler ve vardıkları ülkenin topraklarına ayak bastıkları anda, bu ülkenin uyrukluğunu edinmiş sayılacaklardır.

İki ülkeden birini ya da ötekini daha önce bırakıp gitmiş olan ve henüz yeni bir uyruklu edinememiş bulunan göçmenler, bu yeni uyrukluğunu, işbu Sözleşmenin imzası gününde edinmiş olacaklardır.

Madde 8. Göçmenler her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürmekte ya da bunları taşıtırmakta serbest olacaklardır. Bu yüzden kendilerinden çıkış ya da giriş resmi ya da herhangi başka bir resim alınmayacaktır.

Bunun gibi, işbu Sözleşme uyarınca bağıtlı Devletlerden birinin ülkesini bırakıp gidecek her topluluk üyesinin (câmil, tekkeler, medreseler, kiliseler, manastırlar, okullar, hastahaneler, dernekler, birlikler ve tüzel kişiler, ya da, ne çeşit olursa olsun, başkaca tesisler personeli de kapsamak üzere) kendi topluluklarının taşınır mallarını yanlarında serbestçe götürmeğe ya da taşıtırmaya haklı olacaktır.

11. Maddede öngörülen Karma Komisyonunun tavsiyesi üzerine, her iki ülke makamlarınca, taşıma işlerinde en geniş kolaylıklar sağlanacaktır.

TÜRKİYE'NİN SİYASAL ANDLAŞMALARI

Taşınır mallarının tümünü ya da bir bölümünü yanlarında götürmeyecek olan göçmenler, bunları oldukları yerde bırakabileceklerdir. Bu durumda, yerel makamlar, bırakılan taşınır malların dökümünü ve değerini, ilgili göçmenin gözleri önünde saptamakla görevli olacaklardır. Göçmenin bırakacağı taşınır malların dökümünü ve değerini gösteren tutanaklar dört örnek olarak düzenlenecek ve bunlardan biri yerel makamlarca saklanacak, ikincisi 9. Maddede öngörülen arıtım işlemine temel alınmak üzere, 11. Maddede öngörülen Karma Komisyonuna sunulacak, üçüncüsü göçedilecek ülkenin Hükümetine, dördüncüsü de göçmene verilecektir.

Madde 9. 8. Maddede sözkonusu olan göçmenlerin ve toplulukların, kent ya da köylerdeki taşınmaz malları ile bu göçmenlerin ya da toplulukların bırakmış oldukları taşınır mallar, 11. Maddede öngörülen Karma Komisyonca, aşağıdaki hükümler uyarınca arıtılacaktır :

Zorunlu mübadele uygulanacak bölgelerde bulunup mübadele uygulanmayacak bir bölgede yerleşmiş toplulukların din ya da yardım kurumlarının malları da, özdeş koşullar içinde, arıtılacaktır.

Madde 10. Bağıtli Yüksek Tarafların ülkelerini daha önceden bırakıp gitmiş olan ve işbu Sözleşmenin 3. Maddesi uyarınca nüfus mübadelesinin kapsamına girer sayılan kimselerin taşınır ya da taşınmaz mallarının arıtımı, 9. madde uyarınca ve Türkiye ile Yunanistan'da, 18 Ekim 1912 gününden bu yana yürürlüğe konulmuş yasalara ve her çeşit yönetmeliklere göre, ya da başka herhangi bir zorunlu, [müsaderce], zorla satın alım v.b. gibi, işbu mallar üzerindeki mülkiyet hakkını herhangi bir yoldan kısıtlayıcı nitelikte hiç bir önleme konu olmaksızın, yürütülecektir. İşbu Maddede ve 9. Maddede sözkonusu mallar, bu çeşit bir önleme konu olursa, bu mallara, 11. Maddede öngörülen Komisyonca, bu önlemler uygulanmamışçasına, değer biçilecektir.

Kamulaştırılmış mallara gelince, Karma Komisyon, her iki ülkede mübadele kapsamına girecek kimselerin olup da mübadele uygulanacak topraklarda bulunan ve 18 Ekim 1912'den sonra kamulaştırılmış olan bu mallara yeniden değer biçilecektir. Komisyon, bir zarar verilmiş olduğunu görürse, bunun onarılması için mal sahiplerinin yararına bir zarar-giderim saptayacaktır. Bu zarar-giderimin tutarı, mal sahiplerinin alacak hesabına ve kamulaştırılan taşınmaz malın bulunduğu ülke Hükümetinin borcuna geçirilecektir.

TÜRKİYE'NİN SİYASAL ANDLAŞMALARI

8. ve 9. Maddelerde sözkonusu kimseler, şu ya da bu yoldan yararlanmaktan yoksun bırakıldıkları malların gelirlerini elde edememişlerse, bu gelirlerin tutarının kendilerine geri verilmesi, Savaş öncesi ortalama gelir temel alınarak ve Karma Komisyonunca saptanacak yöntemler uyarınca, sağlanacaktır.

Yunanistan'daki Vakıf mallarının ve bunlardan doğan hak ve çıkarların ve Türkiye'de Rumlara benzer tesislerinin arıtımına girişirken, 11. Maddede öngörülen Karma Komisyon, bu tesislerin ve bunlarla ilgili bulunan özel kişilerin haklarını ve çıkarlarını bütünüyle korumak amacıyla, daha önce yapılmış Andlaşmalarda kabul edilen ilkelere esinlenecektir.

11. Maddede öngörülen Komisyon, bu hükümleri uygulamakla görevli olacaktır.

Madde 11. İşbu Sözleşmenin yürürlüğe girişinden başlayarak bir aylık bir süre içinde, Bağlı Yüksek Taraflardan her birinden dört ve 1914-1918 Savaşına katılmamış Devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti Konseyinin seçeceği üç üyeden oluşan ve Türkiye'de ya da Yunanistan'da toplanacak olan, bir Karma Komisyon kurulacaktır. Komisyonun Başkanlığını, tarafsız üç üyeden her biri sıra ile yapacaktır.

Karma Komisyon, gerekli göreceği yerlerde, her biri bir Türk ve bir Yunanlı üye ile Karma Komisyonca atanacak tarafsız bir Başkan'dan oluşacak ve Karma Komisyona bağlı kalarak çalışacak Alt - Komisyonlar kurmaya yetkili olacaktır. Karma Komisyon, Alt - Komisyonlara verilecek yetkileri kendisi saptayacaktır.

Madde 12. Karma Komisyon, işbu Sözleşmede öngörülen göçü denetlemek, kolaylaştırmak ve 9. Madde ile 10. Maddede öngörülen taşınır ve taşınmaz malların tasfiyesine girişmekle yetkili olacaktır.

Karma Komisyon, göçün ve yukarıda belirtilen arıtım işinin yöntemlerini saptayacaktır.

Karma Komisyon, genel olarak, İşbu Sözleşmenin uygulanmasında gerekli göreceği önlemleri almağa ve bu Sözleşme yüzünden ortaya çıkabilecek tüm sorunları karara bağlamağa tam yetkili olacaktır.

Karma Komisyonun kararları oy çoğunluğu ile alınacaktır.

Tasfiye edilecek mallara, haklara ve çıkarlara ilişkin tüm itirazlar Karma Komisyonunca kesin olarak karara bağlanacaktır.

TÜRKİYE'NİN SİYASAL ANDLAŞMALARI

Madde 13. Karma Komisyon, ilgilileri dinlendikten ya da dinlemeğe yöntemi uyarınca çağırıldıktan sonra, işbu Sözleşme uyarınca artırılması gereken taşınmaz mallara değer biçirme işlemine girişmek için tam yetkili olacaktır.

Artılacak mallara değer biçilmesinde, bu malların altın para ile olan değeri temel sayılacaktır.

Madde 14. Komisyon, ilgili mal sahibine, elinden alınan ve bulunduğu ülkenin Hükümeti emrinde kalacak olan mallar için borçlu kalınan para tutarını belirten bir açıklama belgesi verecektir.

Bu açıklama belgeleri temel sayılarak borçlu kalınan para tutarları, artırım yapılacağı ülke ile Hükümetinin, göçmenin bağlı olduğu Hükümete karşı bir borcu olacaktır. Göçmenin, ilke olarak, göç ettiği ülkede, kendisine borçlu bulunulan paraların karşılığında, ayrıldığı ülkede bırakmış olacağı mallarla eşdeğerde ve nitelikte, mal alması gerekecektir.

Her altı ayda bir, yukarıda belirtilen biçimde açıklama belgeleri temeli üzerinden, her iki Hükümetçe ödenmesi gereken paraların hesabı çıkartılacaktır.

Artım işlemi bütünlendiği zaman, karşılıklı borçlar birbirine eşit çıkarsa, bunlarla ilgili hesaplar denkleştirilmiş ve kapatılmış olacaktır. Bu denkleştirme işleminden sonra, Hükümetlerden biri ötekine borçlu kalırsa, bu borç peşin para ile ödenecektir. Borçlu Hükümet, bu ödeme için süre tanımmasını isterse, Komisyon, yıllık en çok üç taksitle ödenmesi koşulu ile, bu süreyi ona tanıyabilecektir. Komisyon, bu süre içinde ödenmesi gereken faizleri de saptayacaktır.

Ödenecek para oldukça öncemli ve daha uzun sürelerin tanımmasını gerektirmekteyse, borçlu Hükümet, borçlu olduğu paranın yüzde yirmisine dek, Karma Komisyonca saptanacak bir parayı peşin olarak ödeyecek, geri kalan borç için de, Karma Komisyonca saptanacak oranda faizli ve yirmi yıllık bir süre içinde ödenmesi gereken borç senetleri çıkarabilecektir. Borçlu Hükümet, bu borç için, Komisyonca kabul edilecek sağlancalar gösterecektir. Bu sağlancalar, Yunanistan'da Uluslararası Komisyonca, İstanbul'da Devlet Borcu [Düyun-u Umumiye] Meclisince işletilecek ve bunların gelirleri toplanacaktır. Bu sağlancalar konusunda anlaşmaya varılamazsa, Milletler Cemiyeti Konseyi bunların neler olacağını saptamaya yetkili olacaktır.

TÜRKİYE'NİN SİYASAL ANDLAŞMALARI

Madde 15. Göçü kolaylaştırmak amacıyla, ilgili Devletlerce, Karma Komisyonun saptayacağı koşullarla, Komisyona öndelik olarak ödemede bulunulacaktır.

Madde 16. Türkiye ve Yunanistan Hükümetleri, işbu Sözleşme uyarınca, ülkelerini bırakıp gidecek olan kişiler ile bu kişilerin gidecekleri ülkelere götürülmek üzere varacakları limanlara yapılacak bildirimlere ilişkin tüm sorunlar üzerinde, 11. Maddede öngörülen Karma Komisyon ile anlaşacaklardır.

Bağıtlı Yüksek Taraflara, mübadele edilecek halklara, gidişleri için saptanmış günden önce yurtlarını bırakıp gitmelerine yol açmak, ya da mallarını ellerinden çıkartmak üzere, doğrudan ya da dolaylı hiç bir baskıda bulunmamağı, karşılıklı olarak yükümlenirler. Bağıtlı Yüksek Taraflar, ülkeyi bırakıp giden ya da gidecek olan göçmenleri hiç bir vergiye ya da olağanüstü bir resme bağlamamağı da yükümlenirler.

2. Madde uyarınca mübadele dışı bırakılacak bölgelerde oturanların, bu bölgelerde kalmak ya da oralara yeniden dönmek hakları ile Türkiye ve Yunanistan'da özgürlüklerinden ve mülkiyet haklarından serbestçe yararlanmalarına hiç bir engel çıkartılmayacaktır. Bu hüküm, mübadele dışı bırakılacak sözkonusu bölgelerde oturanların mallarını başkalarına serbestçe geçirmelerini ve bu kişilerden Türkiye'yi ya da Yunanistan'ı kendi istekleriyle bırakıp gitmek isteyenlerin gidişini engelleme nedeni olarak öne sürülemezdir.

Madde 17. Karma Komisyonun ve kollarının çalışmaları ve işlerinin yürütülmesi için gerekli giderler, Komisyonca saptanacak oranlara göre, ilgili Hükümetlerce karşılanacaktır.

Madde 18. Bağıtlı Yüksek Taraflar, işbu Sözleşmenin uygulanmasını sağlamak üzere, yasalarında gerekli değişiklikleri yapmağı yükümlenirler.

Madde 19. İşbu Sözleşme, Bağıtlı Yüksek taraflar bakımından, Türkiye ile yapılacak Barış Andlaşmasının bir parçasıymış gibi özdeş güçte ve değerde sayılacaktır. İşbu Sözleşme, sözkonusu Andlaşma Bağıtlı Yüksek Tarafların her ikisince onaylanır onaylanmaz yürürlüğe girecektir.

Bu hükümlere olan inançla, her birinin yetki belgelerinin yönteminde uygun olduğu görülen aşağıdaki imzaların sahipleri yetkili Temsilciler işbu Sözleşmeyi imzalamışlardır.

TÜRKİYE'NİN SİYASAL ANDLAŞMALARI

Lozan'da, 30 Ocak 1923 günü üç örnek olarak düzenlenmiştir. Bu örneklerden biri Yunanistan Hükümetine, biri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine verilecek, üçüncüsü de, aslına uygun olan birer örneğini Türkiye ile yapılmış Barış Andlaşmasını imzalayan Devletlere yollayacak olan Fransa Cumhuriyeti Hükümetine, bu Devletin arşivlerine konulmak üzere, sunulacaktır.

M. İSMET
Dr. RIZA NUR
HASAN

E. K. VÉNİZÉLOS
D. CACLAMANOS

* * *

PROTOKOL

Gereğince yetkili kılınmış olan ve aşağıda imzaları bulunan *Türk Temsilcileri*, Türk Hükümetinin, Rum ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin olarak, Yunanistan ile bugün yapılmış Sözleşmenin yürürlüğe konulmasını beklemeksizin ve bu Sözleşmenin 1. Maddesini gözetmeksizin Barış Andlaşması imza edilir edilmez, işbu Sözleşmenin 4. Maddesinde sözü geçen vücutça sağlam erkekleri serbest bırakacağını ve bunların gidişlerini sağlayacağını bildirir.

Lozan'da, 30 Ocak 1923 günü, üç örnek olarak düzenlenmiştir.

M. İSMET
Dr. RIZA NUR
HASAN

Ek II: Mübadele Karma Komisyonu bir arada.

Ek III: 1924 yılında Drama'dan gelen mübadillerin yerleştiği Keşan'ın Lalacık köyünde 1953 yılında köylünün imece usulü ile yaptığı çeşmenin açılışı.

Ek IV: Pire Limanı'na varan Rum mübadiller.

Photograph by Lex W. Klatts

REFUGEES ARRIVING AT PIRÆUS, PORT OF ATHENS, FROM SMYRNA

Ek V: Selanik'den yola çıkan mübadiller.

